

วิเคราะห์คติเชิงปรัชญาในศิลปะน่าน
: กรณีศึกษาเฉพาะวิหารวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน

A PHILOSOPHICAL ANALYSIS ON THE NAN'S ARTS
: A CASE STUDY OF WAT PHUMIN'S VIHARA, NAN PROVINCE

พระจตุรวิทย์ โฉมิตมมงคล (เชียงใหม่)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

วิเคราะห์คติเชิงปรัชญาในศิลปะน่าน
: กรณีศึกษาเฉพาะวิหารวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน

พระจตุรวิทย์ ไชยติมมงคล (เชียงใหม่)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

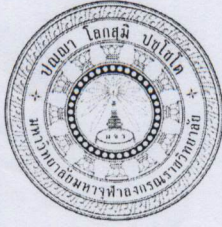
A Philosophical Analysis on the Nan's Arts
: A Case Study of Wat Phumin's Vihara, Nan Province

Phra Jaturwit Ghositamangalo (chiangnun)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Philosophy)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย เรื่อง
“วิเคราะห์คติเชิงปรัชญาในศิลปะน่าน : กรณีศึกษาเฉพาะวิหารวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน” เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ

(ผศ.ดร.สมหวัง แก้วสุฟอง)

กรรมการ

(ผศ.ดร.ประพันธ์ ศุภษร)

กรรมการ

(ผศ.ดร.เทพประวิณ จันทร์แรง)

กรรมการ

(ดร.วิโรจน์ วิชัย)

กรรมการ

(พระวิสิทธิ์ จิตวิสิทธิ์, ดร.)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ดร.วิโรจน์ วิชัย

ประธานกรรมการ

พระวิสิทธิ์ จิตวิสิทธิ์, ดร.

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

.....
(พระจตุรวิทย์ โสสิตมงคล)

(พระจตุรวิทย์ โสสิตมงคล)

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : วิเคราะห์คติเชิงปรัชญาในศิลปะน่าน : กรณีศึกษาเฉพาะวิหารวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน
- ผู้วิจัย** : พระจตุรวิทย์ โขสิตมมงคล (เชียงใหม่)
- ปริญญา** : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์**
- : ดร.วิโรจน์ วิชัย, ป.ธ.๓, พธ.บ. (ปรัชญา), พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
 - : พระวิสิทธิ์ จิตวิสิทฺโธ, ดร., พธ.บ. (จริยศาสตร์), พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), Ph.D. (Philosophy)
- วันสำเร็จการศึกษา** : ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ๒ ประเด็น คือ ๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของของ ศิลปะน่านและวิหารวัดภูมินทร์ ๒) เพื่อวิเคราะห์คติเชิงปรัชญาของวิหารวัดภูมินทร์ พบว่า

ศิลปะน่าน คือ ศิลปะที่มนุษย์สร้างขึ้นในย่านเขตเมืองน่านภาคเหนือล้านนา ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวและจากความคิดสร้างสรรค์จากช่างสกุลคนเมืองน่านเอง เพื่อสร้างมาให้เกิด ความงามและความพึงพอใจและผลแห่งความคิดสร้างสรรค์ของศิลปินคนเมืองน่าน ที่แสดงออกมาใน รูปลักษณะต่างๆ ให้ปรากฏซึ่งสุนทรียภาพ และวิหารวัดภูมินทร์ เป็นทรงจตุรมุข ลักษณะ สถาปัตยกรรมอันโดดเด่นด้วยเอกลักษณ์เฉพาะ ที่รวมเอาโบสถ์ วิหาร และเจดีย์ ไว้ในอาคารเดียวกัน ประตูปะตูไม้ทั้งสี่ทิศ แกะสลักลวดลายโดยช่างฝีมือล้านนา แสดงถึงชีวิตและวัฒนธรรมของยุคสมัยที่ผ่านมา ตามพงศาวดารเมืองน่าน สร้างขึ้นประมาณ พ.ศ.๒๑๓๙ โดยเจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ ในลักษณะ การจำลองแผนภูมิจักรวาลตามความเชื่อแห่งพุทธศาสนา ภายในวิหารมีภาพจิตรกรรมฝาผนัง แสดง เรื่องราวชาดก วิถีชีวิตตำนานพื้นบ้านและความเป็นอยู่ของชาวน่านในอดีต สิ่งน่าสนใจ คือ บานประตู แกะสลักเป็น ๓ ชั้น บนไม้สักทองแผ่นเดียวขนาดใหญ่ ความหนาของไม้ประมาณ ๔ นิ้ว สลักเป็น ลวดลายเครือเถา ที่ทั้งดอกและมีผลระย้า รวมทั้งสัตว์นานาชนิด มีพระประธานจตุรทิศ ปางมารวิชัย ๔ องค์ หันหน้าออกสู่ประตูทั้ง ๔ ทิศ ประดิษฐานอยู่ภายใน และมีนาคสะดุ้งขนาดใหญ่เทินพระ อุโบสถไว้กลางลำตัว อันเปรียบเสมือนการอุ้มชูพระพุทธศาสนาให้คงอยู่สืบไป

วิเคราะห์จากแนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์ ความงามและสิ่งที่ยามทั้งในงานศิลปะและใน ธรรมชาติการเขียนภาพ แสดงออกทางสุนทรียภาพโดยศิลปินน่าน ศึกษาประสบการณ์ คุณค่าความ

งามและมาตรฐานในการวินิจฉัยแล้วลงมือวาดให้เห็นเป็นรูปธรรม เป็นความงามที่มนุษย์สามารถสัมผัสได้

วิเคราะห์แนวคิดเชิงจริยศาสตร์ จิตรกรรมฝาผนังภายในวัด สอนชาวบ้านให้รู้จักทำความดี ผ่านเรื่องราวของชาดกเรื่องต่างๆ เช่น เรื่องกรรม, เทวดา, กษัตริย์ที่เป็นสื่อระหว่างเทวดากับมนุษย์, วัฏฏะสงสาร, ความกตัญญู เป็นต้น

วิเคราะห์จากหลักพุทธปรัชญา ฝาผนังเรื่องราวของพุทธประวัติ คันธกุมารและเนมิราชชาดก เป็นนิทานชาดก ที่มุ่งสอนให้คนทำความดี ช่างวาดได้สอดแทรกภาพวิถีชีวิตของชาวนานในอดีตไว้ด้วย

Thesis Title : A Philosophical Analysis on the Nan's Arts: A Case Study of Wat Phumin's Vihara, Nan Province

Researcher : Phra Jaturwit Ghositmangalo (Chiang-nun)

Degree : Master of Arts (Philosophy)

Thesis Supervisory Committee :

: Dr.Viroj Vichai, B.A. (Philosophy), M.A.(Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

: PhraWisit Thitavisiddho, Dr., B.A. (Ethical Studies), M.A.(Buddhist Studies), Ph.D. (Philosophy).

Date of Graduation : February 21, 2018

Abstract

Thesis entitled 'A Philosophical Analysis on the Nan's Arts: A Case Study of Wat Phumin's Vihara, Nan Province' is of two objectives as 1) to explore the historical background of Nan's arts and Wat Phumin's Vihara and 2) to make the philosophical analysis on the Wat Phumin's Vihara.

Regarding the Nan's arts, it was the creation of the arts in Nan city located in the northern region. It is unique and the identity of Nan people. They create them for beauty and pleasure, which has resulted in the art creation and the beauty of Wat Phumin. It is a tetrahedron building that combines the ordination hall, Vihara, and pagoda in the same building. It was carved by the Lanna craftsmen represented the life and culture of the past, according to the Nan chronicles. This temple was built in 2139 by Prince Jetabutara Phrommin based on the Buddhist cosmology.

Inside the Wat Phumin's Vihara, it shows the mural painting on the Jataka's stories and the Folk life in the past.

The analysis of aesthetic concepts, it shows the beauty of art painting in Nan style, which the beauty can be appreciated and perceived by everyone. Regarding the ethical concept, the mural painting shows the wholesomeness through

the Jataka stories viz. the Kamma, Devata, Human beings, Round of Rebirth and gratitude etc.

In case of the Buddhist philosophy, it shows the history of the Buddha Candakumara and Nemiraja Jataka, which focus on the teaching of performing the good action which painters have depicted the way of life of the past.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงด้วยดีเพราะความมีเมตตาจาก ดร.วิโรจน์ วิชัย และพระวิสิทธิ์ จิตวิสิทฺโธ, ดร. ผู้ซึ่งเป็นกรรมการผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่ให้ข้อคิดคำแนะนำแนวทางในการเก็บข้อมูลและศึกษาค้นคว้าเอกสารเพื่อใช้ประกอบในการอ้างอิง และเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับการวิจัยในครั้งนี้

ขอเจริญพรขอบคุณทุกๆ ท่าน ที่มีน้ำใจไมตรีอันดีงามให้ความกรุณาช่วยเหลือถ่ายทอดข้อมูลในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาเรื่องราวของศิลปวัฒนธรรม จ.น่าน และวัดภูมินทร์

ขอเจริญพรขอบคุณ คณาจารย์ทั้งประจำและพิเศษของบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ ที่มีส่วนทำให้งานวิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จได้ ตลอดถึงคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย และคณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน รวมถึงผู้ทำงานด้านเอกสารงานธุรการทุกท่านด้วย ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำและดำเนินงานให้สำเร็จสมบูรณ์

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ผลงานวิทยานิพนธ์เรื่องนี้จะเป็นส่วนหนึ่งในการจรรโลงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาและเกิดประโยชน์ต่อผู้ที่มีความสนใจ ใคร่ศึกษาตามสมควร หากมีข้อบกพร่องหรือผิดพลาดประการใด ผู้วิจัยขอภัยในความบกพร่องนั้นและยินดีน้อมรับคำแนะนำด้วยความเต็มใจยิ่ง

พระจตุรวิทย์ โฆสิตมงคล (เชียงใหม่)

๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๒
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ	๑๒
บทที่ ๒ ประวัติวิหารวัดภูมินทร์และพัฒนาการของศิลปะน่าน	๑๓
๒.๑ ประวัติความเป็นมาของวัดภูมินทร์	๑๓
๒.๒ ประวัติความเป็นมาของวิหาร	๑๘
๒.๓ สถาปัตยกรรมของวิหาร	๑๙
๒.๔ ประติมากรรมของวิหาร	๒๓
๒.๕ จิตรกรรมของวิหาร	๒๕
๒.๖ ความหมายของศิลปะน่าน	๒๗
๒.๗ ประเภทของศิลปะน่าน	๓๔
๒.๘ ลักษณะของศิลปะน่าน	๓๗
๒.๙ แนวคิดของศิลปะน่าน	๔๐
๒.๑๐ เป้าหมายของศิลปะน่าน	๔๒
๒.๑๑ พัฒนาการของศิลปะน่านในแต่ละสมัย	๔๒

บทที่ ๓ สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท	๔๕
๓.๑ พุทธศาสตร์กับสุนทรียศาสตร์	๔๕
๓.๒ ความหมายของพุทธสุนทรียศาสตร์	๔๖
๓.๒.๑ ความงามในมิติทางโลก	๕๐
๓.๒.๒ ความงามในมิติทางธรรม	๕๒
๓.๓ ประวัติและความเป็นมาของพุทธสุนทรียศาสตร์	๕๗
๓.๔ วัตถุประสงค์ทางพุทธสุนทรียศาสตร์	๖๒
๓.๕ ประสบการณ์ทางพุทธสุนทรียศาสตร์	๖๙
๓.๕.๑ ประสบการณ์ความงามในมิติทางโลก	๗๓
๓.๕.๒ ประสบการณ์ความงามในมิติทางธรรม	๗๕
๓.๖ ทฤษฎีทางพุทธสุนทรียศาสตร์	๘๒
๓.๗ ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับศีลธรรมในพุทธสุนทรียศาสตร์	๘๔
๓.๗.๑ ศีลธรรมกับพุทธสุนทรียศาสตร์	๘๕
๓.๗.๒ ศิลปะกับพุทธสุนทรียศาสตร์	๘๖
๓.๘ เกณฑ์การตัดสินความงามในพุทธสุนทรียศาสตร์	๘๙
๓.๘.๑ การตรวจสอบพุทธสุนทรียศาสตร์	๘๙
๓.๘.๒ หลักพุทธธรรมกับการตรวจสอบพุทธศิลป์	๙๓
บทที่ ๔ วิเคราะห์คติเชิงปรัชญาของวิหาร	๙๗
๔.๑ วิเคราะห์จากแนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์	๙๗
๔.๒ วิเคราะห์จากแนวคิดเชิงจริยศาสตร์	๙๘
๔.๓ วิเคราะห์จากแนวคิดเชิงพุทธสุนทรียศาสตร์	๙๙
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๐๒
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๐๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๐๔
บรรณานุกรม	๑๐๕
ภาคผนวก	๑๑๐
ประวัติผู้วิจัย	๑๒๖

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๔/๙๑. หมายถึง สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสกั พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๓ ข้อที่ ๙๔ หน้า ๙๑

พระวินัยปิฎก

วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.มหา. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	ภิกขุวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค์ปาติ	(ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	จฬววรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสกั	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสกั	(ภาษาไทย)
ม.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปัณณาสกั	(ภาษาไทย)
สั.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.สพ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)

ช.ธ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ช.ชา. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ช.จ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	จูฬนิตเทส	(ภาษาไทย)
ช.สุ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	สุดตนิบาต	(ภาษาไทย)
ช.อุ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ช.อิติ. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททกนิกาย	อิติวุตตะกะ	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (ไทย)	=	อภิฉัมมปิฎก	ฉัมมสังคณี	(ภาษาไทย)
---------------	---	-------------	------------	-----------

ข.คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย

ที.สี.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
----------------	---	----------	-----------------	--------------------	-----------

อรรถกถาปกรณ์วิเสส

วิสุทธี.ฎีกา. (ไทย)	=	วิสุทธีมคฺค	ฎีกา	(ภาษาไทย)
---------------------	---	-------------	------	-----------

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พุทธสุนทรียศาสตร์ คือ เรื่องที่ว่าด้วยความงามในพระพุทธศาสนา อันเกี่ยวข้องกับหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก ที่ปรากฏพระสูตรหลายสูตร ได้กล่าวถึงธรรมที่เปนมความงามไว้ เป็นต้นว่า “ธรรมมีความงามในเบื้องต้น หมายถึง ศิลธรรม มีความงามในท่ามกลาง หมายถึง อริยมรรค และธรรมมีความงามในที่สุด หมายถึง พระนิพพาน”^๑ และมีอีกเป็นจำนวนมากที่กล่าวถึงเรื่องนี้ แต่ความคิดเหล่านั้นไม่ได้รับการจัดให้เป็นระบบเหมือนกับงานเขียนทางตะวันตก ด้วยเหตุนี้เอง จึงไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะศึกษาแนวคิดของพุทธศาสนาในเชิง “สุนทรียศาสตร์” แบบตรงไปตรงมาเหมือนกับปรัชญาตะวันตกได้ หากเราศึกษาและวิเคราะห์พุทธสุนทรียศาสตร์อย่างละเอียดและเข้าใจในฐานะผู้ต้องการศึกษาอย่างจริงจังแล้ว แนวคิดพุทธสุนทรียศาสตร์มีความน่าสนใจไม่น้อยไปกว่าสุนทรียศาสตร์แบบตะวันตก อีกทั้งมีความลึกซึ้งกว่ามากเพราะพุทธสุนทรียศาสตร์เป็นทั้งปรัชญาและศาสนา ซึ่งสามารถนำมาจัดให้เป็นระบบเพื่อง่ายต่อการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดทางสุนทรียศาสตร์ เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติสำหรับผู้สนใจ^๒

ศิลปะในเมืองน่าน บริเวณหอคำเดิม ปัจจุบันได้รับการปรับปรุงให้เป็นพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติน่าน พื้นที่จังหวัดน่านได้ปรากฏร่องรอยโบราณวัตถุและโบราณสถานอันเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการพัฒนากิจการด้านศิลปกรรมที่ช่างชาวน่านร่วมกันสร้างสรรค์สืบเนื่องลงมาตั้งแต่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จนกระทั่งถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ก่อนก้าวเข้าสู่ยุคปัจจุบัน อยู่เป็นจำนวนไม่น้อย ตลอดช่วงระยะเวลา ๖๐๐ ปีที่ผ่านมา มรดกทางศิลปกรรมที่หลงเหลือสืบทอดมายังชนรุ่นหลังสามารถสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความเชื่อมั่นในศรัทธาในพระพุทธศาสนาและสภาวะการณ์ของบ้านเมืองได้เป็นอย่างดี^๓

^๑ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๕๙/๔๐๔ - ๔๐๖.

^๒ พระมหาอุดม ปณฺณโก, “การศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์เชิงสุนทรียศาสตร์: ศึกษากรณีเฉพาะพระพุทธรูปสมัยอยุธยา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๓๖-๓๗.

^๓ สุรศักดิ์ ศรีสำอาง, เมืองน่าน: โบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บริษัท อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๐), หน้า ๗๓.

ประวัติพงศาวดารเมืองน่านระบุว่า เจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์สร้างวัดภูมินทร์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๑๓๙ หลังจากทรงครองนครน่านได้ ๖ ปี เดิมชื่อวัดพรหมมินทร์ ภายหลังชื่อวัดเพี้ยนไปเป็นวัดภูมินทร์ มีผู้สันนิษฐานว่าพระองค์สร้างพระประธานสี่องค์และเพื่อให้เห็นพระประธานแต่ละองค์ชัดเจนจึงต้องสร้างวิหารจตุรมุขขึ้น เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๐ หรือราวปลายสมัยรัชกาลที่ ๔ เจ้าอนันตวรฤทธิเดช เจ้าผู้ครองนครน่าน โปรดให้ปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ ซึ่งใช้เวลานานถึง ๘ ปีจึงสำเร็จ สันนิษฐานว่า จิตรกรรมฝาผนังน่าจะเริ่มเขียนภายหลังจากการปฏิสังขรณ์พระวิหารแล้ว^๔ สำหรับช่างผู้วาดนั้น สันนิษฐานว่าเป็นช่างไทลื้อชื่อหนานบัวผัน คนเดียวกับที่วาดจิตรกรรมในวิหารวัดหนองบัว

สิ่งที่น่าสนใจและน่าศึกษา คือ วิหารจตุรมุข เป็นงานสถาปัตยกรรมล้านนาแบบพิเศษที่งดงามลงตัว ทำไมต้องตั้งอาคารเป็นทรงจตุรมุข คือ มีมุขยื่นออกมาทั้งสี่ด้าน ด้านหน้าวิหารมีบันไดรูปพญานาคสองตัว ด้วยความเชื่อว่าพญานาคเป็นสัตว์ซึ่งเกี่ยวพันกับศาสนา ศีลธรรม พญานาคชูขึ้นสู่เบื้องบน ลำตัวทอดยาวจากด้านหน้าวิหารทะลุสู่ด้านหลัง ทำให้ดูเหมือนวิหารตั้งอยู่บนหลังพญานาคมีลักษณะสง่างามน่าเกรงขามเสมือนหนึ่งจะทำหน้าที่ปกป้องพระพุทธศาสนาของพระสมณโคดมให้ถึง ๕,๐๐๐ พรรษา ตามความเชื่อ เมื่อสร้างเป็นทรงจตุรมุข สล่ำหรือช่างหลวง จึงได้สร้างพระธาตุเจดีย์เป็นแกนกลางเพื่อรับน้ำหนักและประดิษฐานพระพุทธรูปศิลปะเชียงแสนปางมารวิชัยหันพระพักตร์ออกไปทั้ง ๔ ด้านถือได้ว่า เป็นการพัฒนาและประสบความสำเร็จอย่างสูงของสกุลช่างน่าน ที่เพียบพร้อมด้วยองค์รวมของศาสตร์และศิลป์ จุดเด่นก็คือวิหารวัดภูมินทร์ยังใช้กุศโลบายการออกแบบไม่เหมือนใคร แตกต่างออกไปจากแนวคิดในการสร้างเสนาสนะแบบเดิม คือ สร้างแยกออกเป็นสัดส่วนที่ละหลัง โดยรวม วิหาร โบสถ์และเจดีย์ ไว้ในอาคารเดียวกัน^๕ จึงเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่ไม่มีปรากฏในประเทศไทย กล่าวได้ว่าเป็นสิ่งปลูกสร้างที่ทรงคุณค่าและความงดงามลงตัว จึงมีความสำคัญต่อชุมชน นอกเหนือจากใช้เป็นสถานที่ปฏิบัติศาสนกิจแล้วยังเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางโบราณสถานที่สำคัญยิ่งของจังหวัดน่าน ต่อมากรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนอาคารวิหาร ๑ หลัง

อาคารและรูปแบบของสถาปัตยกรรมเช่นนี้สันนิษฐานว่า อาจได้รับอิทธิพลของสถาปัตยกรรมมาจากอาณานิคมเจดีย์ที่เมืองพุกาม ที่มีรูปแผนผังเป็นรูปกากบาท มีพระพุทธรูป ๔ องค์หันหน้าพระพักตร์ออกสู่ประตูทั้ง ๔ ทิศ ซึ่งหมายถึงพระพุทธรูปเจ้า ๔ พระองค์ที่ได้มาตรัสรู้และประกาศศาสนาในภัทรกัปป์ คือ พระพุทธเจ้ากุกสันธะ โภณาคมนะ กัสสปะและโคตมะนั่นเอง^๖ และ

^๔ วินัย ปราบริปู, **จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์-วัดหนองบัว**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๒๘.

^๕ สุวัฒน์ อัครไชยชาญ, **นายรอบรู้ น่าน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สารคดี, ๒๕๕๖), หน้า ๖๖ - ๖๗.

^๖ ฐากร อังกรวัฒนานุกูล, **ปุมประวัติวัดภูมินทร์**, (สมุทรปราการ: สำนักพิมพ์ บริษัท บ้านไมตรี พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๙.

ทำหน้าที่รับใช้สังคมพร้อมกัน ๓ ประการ คือ ประการแรกใช้เป็นพระวิหารหลวง ประการที่สองใช้เป็นอุโบสถเพื่อทำสังฆกรรม ประการที่สามเป็นพระธาตุเจดีย์

ผู้วิจัยมีความสนใจศึกษา เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจคติเชิงปรัชญาที่ปรากฏในศิลปะน่าน ศึกษาเฉพาะกรณีวิหารวัดภูมินทร์ ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน ให้มากขึ้นเพื่อความเข้าใจในการตอบปัญหาทางปรัชญาและเพื่อทราบว่าพุทธสุนทรียศาสตร์ว่าอย่างไรในเรื่องนั้นๆ อย่างชัดเจนอีก เป็นการเสนอแนวคิดทางด้านคติเชิงปรัชญาที่ปรากฏในงานศิลปะน่านและด้านพุทธสุนทรียศาสตร์ต่อผู้สนใจต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของศิลปะน่านและวิหารวัดภูมินทร์

๑.๒.๒ เพื่อวิเคราะห์คติเชิงปรัชญาของวิหารวัดภูมินทร์ ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ ประวัติความเป็นมาของศิลปะน่านว่าเป็นอย่างไร วัดภูมินทร์คืออะไร มีความเป็นมาอย่างไร มีงานศิลปะของวัดภูมินทร์มีอะไรบ้างและมีลักษณะอย่างไร

๑.๓.๒ คติเชิงปรัชญาและความเชื่อทางพุทธปรัชญาว่าเป็นอย่างไร สามารถวิเคราะห์ทางสุนทรียศาสตร์ได้อย่างไร ของกรณีวิหารวัดภูมินทร์ ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาประวัติความเป็นมา ความหมาย การวิเคราะห์คติเชิงปรัชญาและพุทธสุนทรียศาสตร์ในศิลปะน่าน: ศึกษาเฉพาะกรณีของวิหารวัดภูมินทร์ เท่านั้น

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

เอกสารปฐมภูมิ จากหนังสือปุมประวัติวัดภูมินทร์และหนังสือเมืองน่าน: โบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ

เอกสารทุติยภูมิ จากหนังสือหรืองานวิจัยและเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธสุนทรียศาสตร์ในศิลปะน่าน วิเคราะห์คติเชิงปรัชญาเฉพาะกรณีของวิหารวัดภูมินทร์จังหวัดน่าน

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

วิเคราะห์คติเชิงปรัชญา หมายถึง ศึกษาวิเคราะห์ในแนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์

พุทธสุนทรียศาสตร์ หมายถึง ความงามตามพระศนะพุทธปรัชญา

ศิลปะจังหวัดน่าน หมายถึง ศิลปะที่เกิดจากช่างสกุลเมืองน่านที่สร้างสรรค์มาเองโดยที่มีรูปแบบศิลปะที่เป็นแบบแผนเฉพาะตัวของศิลปินล้านนาพื้นถิ่นที่ชัดเจนลงตัวจนเป็นเอกลักษณ์ และมีลักษณะแสดงให้เห็นความเป็นปัจเจกบุคคลค่อนข้างสูงที่พบไม่มากในจิตรกรรมฝาผนัง พื้นบ้านล้านนาที่เป็นเรื่องราวชาดก คำธรรม คติความเชื่อทางวัฒนธรรมชุมชนน่าน

วัดภูมินทร์ หมายถึง วัดภูมินทร์ ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ก. หนังสือ

๑. **ลำจูล ฮวบเจริญ**^๗ ได้เขียนเกร็ดพงศาวดารล้านนา รวบรวมเรื่องราวในอดีต เกิดขึ้นนับพันปี นักประวัติศาสตร์โบราณท่านสลักไว้ในศิลาจารึก จารไว้ในใบลานและปี่สา ทั้งศิลปวัฒนธรรมรวมถึงชีวิตความเป็นอยู่ในรูปจิตรกรรมฝาผนังและบ้างก็เล่าขานสืบต่อกันมาจนเป็นตำนานจากรุ่นสู่รุ่น เรื่องราวก่อนประวัติศาสตร์ในเขตภาคเหนือตอนบน เช่น ชุมชนหมู่บ้านยุคแรก อาณาจักรในเขตภาคเหนือตอนบน อาณาจักรสุวรรณโคฒคำ เวียงโยนกนาคนันท์ อาณาจักรไทยมุง อาณาจักรอ้ายลาว อาณาจักรน่านเจ้า

๒. **สุรพล ดำริห์กุล**^๘ ได้เขียนหนังสือแผ่นดินล้านนาเป็นหนังสือประวัติศาสตร์และโบราณคดีล้านนาเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา ในบริเวณพื้นที่ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย รวมทั้งดินแดนบางส่วนของพม่า จีนและลาว ราชอาณาจักรของชาวไทยวนในอดีตที่ตั้งอยู่บริเวณภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ตลอดจนถึงสองปีนนา เช่น เมืองเชียงรุ่ง (จังหวัดมณฑลยูนนาน ภาคตะวันออกของพม่า ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน ซึ่งมีเมืองเชียงตุงเป็นเมืองเอก ฝั่งตะวันตกแม่น้ำสาละวิน มีเมืองนายเป็นเมืองเอก และ ๘ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย พะเยา แพร่ น่านและแม่ฮ่องสอน โดยมีเมืองเชียงใหม่เป็นราชธานี มีภาษาตัวหนังสือ วัฒนธรรมและประเพณีเป็นของตนเอง ต่อมาถูกปกครองในฐานะรัฐบริวารของอาณาจักรตองอู อาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรอังวะจนสิ้นฐานะอาณาจักร กลายเป็นเมืองจังหวัดของประเทศไทยปัจจุบัน

^๗ ลำจูล ฮวบเจริญ, *เกร็ดพงศาวดารล้านนา*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ The Knowlenter, ๒๕๕๐).

^๘ สุรพล ดำริห์กุล, *แผ่นดินล้านนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๕).

๓. **สายันต์ ไพรชาญจิตร**^๙ ได้เขียนหนังสือการฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถาน: แนวคิดวิธีการและประสบการณ์จากจังหวัดน่าน เป็นหนังสือทั่วไปที่นักโบราณคดีมองว่าโบราณวัตถุเป็นสมบัติส่วนกลางของชาติ แต่ควรเก็บไว้ในที่ค้นพบ ให้เป็นสมบัติของชุมชนนั้นๆ และความเข้มแข็งของชุมชนเป็นทั้งเหตุและผลของการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน การสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนทำได้หลายแนวทาง โดยมีฐานสำคัญอยู่ที่การดำเนินการนั้นต้องเกิดจากการผลักดันจากภายในชุมชนนั่นเอง โดยอาศัยทรัพยากรท้องถิ่น มีสมาชิกในชุมชนเป็นแกนนำ มีการร่วมแรงร่วมใจในชุมชนอย่างกว้างขวาง และการดำเนินการร่วมกันจะต้องมีความต่อเนื่องและยกระดับขึ้นอย่างเป็นระบบ

๔. **พัชรินทร์ ศุขประมุข**^{๑๐} ได้เขียนหนังสือมรดกท้องถิ่นน่าน เป็นหนังสือที่ว่าด้วยการสืบทอดทางวัฒนธรรม ศิลปะ ภูมิปัญญา จารีตประเพณีและทรัพยากรสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ให้ยั่งยืน จนกลายเป็นมรดกอันทรงคุณค่ายิ่งของจังหวัดน่าน สถานที่ที่มีคุณค่าและสำคัญได้แก่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่านหรือหอคำ (ที่ว่าการราชการของเจ้าเมืองในอดีต) วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร (วัดอารามหลวง) อายุ ๖๐๐ ปี วัดภูมินทร์ (อายุ ๔๐๐ ปี) วัดหัวข่วง (อายุ ๓๐๐ ปี) คุ้มเจ้าราชบุตร (บ้านเชื้อสายเจ้าผู้ครองนครน่าน) วัดมิ่งเมือง (ประดิษฐานศาลหลักเมือง) ขวงเมือง (ลานโล่ง) วัดกู่คำและสะพานกรุงศรี น่านเป็นเมืองที่ยังคงความเป็น “ทักษะเมืองโบราณล้านนาที่ถือว่ามีชีวิต” เพราะโบราณสถานต่างๆ ยังคงทำหน้าที่รับใช้หรือใช้ประโยชน์ในสังคมอย่างต่อเนื่อง นับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

๕. **พิสิฐภัฏ โคตรสุโพธิ์**^{๑๑} ได้เขียนหนังสือภูมิปัญญานครน่าน: เอกสารโบราณอันซีนเมืองน่านเล่มนี้เป็นการคัดสรรความรู้ที่จารลงในใบลานและเขียนลงพับสา เป็นผลงานนิพนธ์ด้วยภูมิปัญญาเฉพาะปราชญ์เมืองน่าน คณะนักวิจัยโครงการสำรวจรวบรวมและจัดทำระบบสารสนเทศสำเนาภาพถ่าย พระธรรมคัมภีร์ใบลาน พระนครน่าน สมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดช เมื่อการสำรวจอนุรักษ์เสร็จสิ้น ก็ได้คัดเลือกเรื่องที่โดดเด่น เกี่ยวกับแหล่งข้อมูลที่ลงไปสำรวจของแต่ละวัดที่ยังไม่เคยมีผู้ใดหรือหน่วยงานใด ทำการปริวรรตและตีพิมพ์เผยแพร่มาก่อน ขอเรียกว่า “เอกสารโบราณอันซีนเมืองน่าน” มาทำการปริวรรต ถ่ายถอดอักษร จัดทำบทคัดย่อ เรียบเรียงเนื้อหาสาระและแนบด้วยภาพถ่ายเอกสารโบราณต้นฉบับ เพื่อเอื้อความสะดวกให้ผู้สนใจเนื้อเรื่องจะได้เข้าถึงโดยง่าย ในขณะที่

^๙ สายันต์ ไพรชาญจิตร, การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถาน: แนวคิดวิธีการและประสบการณ์จากจังหวัดน่าน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗).

^{๑๐} พุชรินทร์ ศุขประมุข, มรดกท้องถิ่นน่าน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน, ๒๕๕๒).

^{๑๑} พิสิฐภัฏ โคตรสุโพธิ์, ภูมิปัญญานครน่าน: เอกสารโบราณอันซีนเมืองน่าน, (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์บริษัท ทรีโอ แอดเวอร์ไทซิง แอนด์ มีเดีย จำกัด, ๒๕๕๘).

ผู้สนใจอยากศึกษาการอ่านอักษรโบราณฉบับปริวรรต เทียบกับสำเนาต้นฉบับเดิม ก็สามารถศึกษาได้ด้วยตนเอง เป็นการช่วยสืบสานอนุรักษ์ภูมิปัญญาล้านนาโบราณอีกวิธีหนึ่ง

๖. สรุศักดิ์ ศรีสำอาง^{๑๒} ได้เขียนหนังสือ เมืองน่าน: โบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ เป็นหนังสือรวบรวมศิลปวัตถุที่คลังจังหวัดน่านดูแลไว้ อาทิ ภาชนะดินเผาและพระพุทธรูปที่สืบทอดมาจากเจ้าผู้ครองนครน่านและว่าด้วยวัฒนธรรมพื้นบ้าน ชีวิตความเป็นอยู่ของคนเมืองและกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในเมืองน่าน ทั้งนี้เพื่อเป็นการอนุรักษ์และส่งเสริมการศึกษาหาความรู้ทางด้านมรดกศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นให้แพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวางและยังมีการตั้งถิ่นฐาน, ความเป็นมาพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, จารึกฐานพระพุทธรูป, น่านในสมัยก่อนประวัติศาสตร์, ประวัติศาสตร์และศิลปะ, ภูมิศาสตร์, ลักษณะสังคมและการดำเนินชีวิต, ลักษณะเครื่องมือเครื่องใช้, ลำดับเจ้าผู้ครองนคร, หลักฐานและการสำรวจ

๗. สุภากร อังกรวัฒนานุกูล^{๑๓} ได้เขียนหนังสือปุมประวัติวัดภูมินทร์เป็นหนังสือที่รวบรวมเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับวัดภูมินทร์ทั้งหมดซึ่งทางเทศบาลเมืองน่านกับศิลปากร นายช่างศิลปกรรมและนักโบราณคดี นักวิชาการทั้งหลายได้ใส่เนื้อหาสำคัญที่จะกระตุ้นจิตสำนึกให้คนในท้องถิ่นตระหนักถึงคุณค่า หวงแหนต่อมรดกทางวัฒนธรรมของตนเองมากขึ้น เดิมชื่อ “วัดพรหมมินทร์” เป็นวัดหลวง ตั้งอยู่ในเขตพระนครตั้งปรากฏชื่อ ตำบลในเวียงในปัจจุบัน เจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์สร้างเมื่อปี พ.ศ.๒๑๓๙ ต่อมาอีกประมาณ ๓๐๐ ปี มีการบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดชเมื่อ พ.ศ.๒๔๑๐ (ปลายสมัยรัชกาลที่ ๔) ใช้เวลาซ่อมแซมนานถึง ๗ ปี

๘. ประไพ วิริยะพันธ์^{๑๔} ได้เขียนหนังสือวัดภูมินทร์และวัดหนองบัวเป็นหนังสือเก่าที่สำนักพิมพ์โบราณได้เคยบันทึกภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วิหารทั้งวัดภูมินทร์และวัดหนองบัวไว้แล้ว เมื่อ พ.ศ.๒๕๒๑ ซึ่งขณะนั้นสภาพของจิตรกรรมยังสมบูรณ์ดีอยู่มาก เพราะหลังจากนั้นแล้ว ได้มีการซ่อมแซมอีกหลายครั้งทั้งสองวัดนี้ ภาพจิตรกรรมก็เสียหายไปมากจนถึงปัจจุบัน วัดภูมินทร์และวัดหนองบัวจังหวัดน่าน มีภาพจิตรกรรมฝาผนังปรากฏที่พระวิหาร ภาพจิตรกรรมวัดภูมินทร์เป็นเรื่องพุทธประวัติ คัทธกุมารชาดกและเนมิราชชาดกส่วนวัดหนองบัวเป็นเรื่องจันทคาชชาดก ภาพจิตรกรรมทั้งสองแห่งเขียนในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีลักษณะพิเศษคือเป็นจิตรกรรมสกุลช่างล้านนาโดยแท้ สะท้อนให้เห็นถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของท้องถิ่นภาคเหนือได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะการแต่งกาย

^{๑๒} สรุศักดิ์ ศรีสำอาง, เมืองน่าน: โบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๐).

^{๑๓} สุภากร อังกรวัฒนานุกูล, ปุมประวัติวัดภูมินทร์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ บริษัทบ้านไม้ตรีพับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๖).

^{๑๔} ประไพ วิริยะพันธ์, วัดภูมินทร์และวัดหนองบัว, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๒๙).

เทคนิคการระบายสีภาพคนมีการแรเงาเล็กน้อยให้แก้มมีสีแดงเรื่อๆ เป็นธรรมชาติซึ่งแตกต่างจากวิธีเขียนภาพในภาคกลาง

๙. วินัย ปราบริปู^{๑๕} ได้เขียนจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์-วัดหนองบัวเป็นหนังสือจิตรกรรมฝาผนังเมืองน่าน และเชิดชูเกียรติศิลปิน นานบัวผัน ที่วาดภาพสองวัดนี้ไว้ สะท้อนความเชื่อ ความศรัทธาและวิถีชีวิตของชาวน่านด้วยเนื้อหาชาดก นิยายธรรมที่เข้าถึงจิตใจชาวล้านนาและผู้คนเมืองน่าน "ใครคือศิลปินผู้เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์" ไว้อย่างน่าสนใจยิ่งว่า ศิลปินผู้เขียนภาพที่วัดภูมินทร์เป็นศิลปินคนเดียวกับผู้เขียนภาพที่วัดหนองบัว วัดสำคัญของชาวไทลื้อที่อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน บุคคลท่านนั้นคือ "หนานบัวผัน" หรือ ทิดบัวผัน ช่างวาดหรือ "สลา" ชาวไทลื้อ ด้วยเหตุผลสำคัญคือ ภาพจิตรกรรมวัดภูมินทร์กับวัดหนองบัวมีโครงสร้างสีเดียวกัน คือ แม่สีแดง น้ำเงิน เหลืองเป็นหลัก ที่สำคัญคือ มีภาพที่คล้ายคลึงกันถึงกว่า ๔๐ จุด เช่น ใบหน้าคน การแต่งกาย สรรพสัตว์ ทั้งไก่แจ้ นก ลิง กวาง แม้กระทั่งแนวการลากเส้นสายพุ่มไม้และกอสับประรด ก็ยังเป็นแบบเดียวกัน คือเป็นแนว "คตินิยม"หรือเขียนตามจินตนาการมากกว่าจะเขียนเป็นภาพเหมือนจริงที่เด่นชัด คือ การเขียนคิ้วบนใบหน้าชายและหญิงให้โค้งเป็นวงพระจันทร์ แล้วลากหัวคิ้วข้างหนึ่งลงมาเป็นสันจมูก เหมือนกันทั้งที่วัดหนองบัวและวัดภูมินทร์ ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีการค้นพบภาพร่างด้วยหมึกบนกระดาษสาพับ (ชาวล้านนาเรียก ปี่บสา) ระบุว่าเป็นของ"หนานบัวผัน" ใ้ร่างก่อนภาพจริงลงบนฝาผนัง ซึ่งมีหลายภาพ อาทิ ภาพอีโรคิกของลิงหนุ่มสาว เป็นภาพร่างใน"ปี่บสา" พบที่วัดหนองบัว แล้วมีภาพนี้ไปปรากฏที่ฝาผนังวัดภูมินทร์ด้วย

๑๐. ไมตรี ลิ้มปิชาติ^{๑๖} ได้เขียนหนังสือสบายๆที่เมืองเก่าน่านเป็นหนังสือที่เล่าเรื่องการท่องเที่ยวของคุณไมตรี ลิ้มปิชาติ ที่ประทับใจและเก็บความทรงจำไว้ผ่านตัวอักษรเล่มนี้ด้วยประสบการณ์ที่พบในระหว่างการเดินทางเข้าสู่เมืองน่านแต่ละวัด แต่ละสถานที่สำคัญ เห็นความเป็นเมืองชายแดนแห่งล้านนาตะวันออกอันอุดมไปด้วยวัฒนธรรมที่หลอมรวมจากเทือกเขาสูงถึงพื้นราบ ทำให้เสน่ห์ของเมืองน่านยังยืนมาจนถึงทุกวันนี้ประกอบกับลักษณะภูมิประเทศที่เป็นท้องทะเลแห่งขุนเขา อีกทั้งสายลมหนาวและสายหมอกที่พัดผ่าน พุงข้าวสีเขียวฉ่ำฝนหรือเหลืองทองพร้อมจะเก็บเกี่ยว ยังทำให้ผู้มาเยือนเก็บความประทับใจกลับไปด้วยป้อมปราการธรรมชาติที่บดบังเมืองน่านจากคนต่างถิ่นก็คือ เทือกเขาผีปันน้ำและหลวงพระบาง โดยมีแม่น้ำที่เป็นเสมือนเส้นเลือดของชาวน่านคือแม่น้ำน่าน มีต้นกำเนิดจากตอยขุนน้ำน่าน ตำบลขุนน้ำน่าน อำเภอปัวเกลือ

^{๑๕} วินัย ปราบริปู, **จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์-วัดหนองบัว**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี่ จำกัด, ๒๕๕๗).

^{๑๖} ไมตรี ลิ้มปิชาติ, **สบายๆที่เมืองเก่าน่าน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ บริษัท ไมตี้ โฟลว จำกัด, ๒๕๕๗).

๑๑. ลีทิสก์ตี้ ธงเงิน^{๑๗} ได้เขียนหนังสือเรื่องเล่า เจ้าเมืองน่านเป็นหนังสือที่เล่า เป็นหนังสือประวัติศาสตร์ไทย ในสมัยรัชกาลที่ ๕ และเปิดประวัติศาสตร์หน้าหนึ่งของเมืองน่านมีเรื่องเล่าตอนหนึ่งว่า "พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทอดพระเนตรเจ้าศรีพรหมา ณ น่าน ทรงพึงพอพระราชหฤทัย ถึงกับทรงออกพระโอษฐ์ ตรัสขอเจ้าศรีพรหมาด้วยพระองค์เอง ให้รับราชการในตำแหน่งเจ้าจอม เจ้าศรีพรหมาได้กราบบังคมทูลพระกรุณาปฏิเสธเป็นภาษาอังกฤษว่า ท่านเคารพพระองค์ท่าน ในฐานะพระเจ้าอยู่หัว แต่มิได้รักใคร่พระองค์ในทางชู้สาว" ในกราบบังคมทูลปฏิเสธโดยเลี่ยงไม่ใช้ภาษาไทย แต่กลับใช้ภาษาอังกฤษ" เป็นการง่ายต่อการกราบบังคมทูลปฏิเสธ และไม่ทำให้ระคายเคืองเบื้องพระยุคลบาท รัชกาลที่ ๕ ก็ทรงเมตตาให้เป็นไปตามอัยยาศัย เรื่องความกล้าของเจ้าศรีพรหมาคั้งนี้ และพระมหากรุณาของรัชกาลที่ ๕ ที่มีต่อเจ้าศรีพรหมาเสมอมา มิทรงได้ถือโทษยังพระราชทานเมตตาต่อเจ้าศรีพรหมาเสมอมาตราบจนเสด็จสวรรคต

ข. งานวิจัย

๑. พระมหารังสันต์ กิตติปญโญ (ใจหาญ)^{๑๘} ได้ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดสุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท โดยประมวลเอาแก่นความคิดทางพระพุทธศาสนา ทั้งพุทธธรรมและปรัชญาของเพลโต, คลีฟเพลล์และลิโอ ตอลสตอยเป็นแม่บท ทั้งนี้ก็เพื่อประยุกต์โครงสร้างทางความคิดสุนทรียศาสตร์เชิงศีลธรรมของแนวทางเหล่านี้ขึ้น นอกจากนี้ยังได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงความคิดสุนทรียศาสตร์ทั้งหลาย ทั้งในส่วนที่มีความคล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน ผลจากการศึกษาวิเคราะห์พบข้อสรุปเกี่ยวกับแนวคิดสุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท ดังนี้ สุนทรียศาสตร์แบบตะวันตก มีความเชื่อพื้นฐานที่ขัดแย้งกันตามแต่ละทฤษฎี ซึ่งศีลธรรมนิยม และศิลปะนิยม ล้วนให้เหตุผลแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง และสัมพัทธนิยมได้มีแนวทางในการประนีประนอมทั้งสองทฤษฎีนั้นเข้าด้วยกัน คุณค่าทางสุนทรียะ คือคุณสมบัติของวัตถุที่ถูกสร้างสรรค์และตกแต่งให้เกิดความงาม ไม่ได้เป็นสุนทรียะเฉพาะใครๆ ให้การยอมรับว่าเป็นสุนทรียะ ความเป็นสุนทรียะไม่ได้มีเพราะการยอมรับว่าเป็นสุนทรียะ โดยมนุษย์เป็นผู้กำหนดหรือตัดสินให้เป็นหรือไม่เป็น แต่เป็นสุนทรียะเพราะวัตถุนั้นๆ มีคุณสมบัติแห่งความเป็นสุนทรียะแล้วอย่างแท้จริง พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความงามใน ๒ มิติ คือ ความงามในมิติทางธรรมและความงามมิติทางโลก ความงามในมิติทางธรรมหมายถึงความงามที่เป็นลักษณะของธรรมหรือความจริงอันเป็นผลจากคุณภาพหรือคุณสมบัติของธรรมะ ซึ่งปรากฏต่อ

^{๑๗} ลีทิสก์ตี้ ธงเงิน, **เรื่องเล่า เจ้าเมืองน่าน**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ หจก.อิงค์เบอร์รี่, ๒๕๕๘).

^{๑๘} พระมหารังสันต์ กิตติปญโญ (ใจหาญ), "การศึกษาวิเคราะห์สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท", **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

การรับรู้ของมนุษย์ผู้มีญาณหรือแสดงออกทางพฤติกรรมของมนุษย์ผู้ทรงศีลทรงธรรม ทำให้ผู้คนทั่วไปรับรู้และเห็นได้ว่าเป็นผู้มีธรรมหรือผู้ที่งามโดยไม่จำกัดอายุ เพศและวัย ความงามของธรรม จัดได้ว่าเป็นวัตรวิสัย เนื่องจากเป็นความงามซึ่งเป็นคุณสมบัติเชิงวัตรวิสัยของธรรมอันปรากฏปรากฏการณ์ ความงามของธรรมจึงเป็นสิ่งสากลทุกคนที่รู้หรือสัมผัสได้ย่อมมีความเข้าใจที่ตรงกันและแม้ว่าผู้คนจะไม่อาจรับรู้ได้ ความงามของธรรมะก็ยังคงเป็นเช่นนั้น

๒. นางฉัตรสุรางค์ แก้วเป็นทอง^{๑๙} กล่าวว่าจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์กับจิตรกรรมฝาผนังวัดหนองบัวมีความคล้ายกันทั้งด้านรูปแบบศิลปะ แนวคิดในการจัดภาพและคติเรื่องราวที่เป็นเนื้อหาในภาพ ที่มีรูปแบบศิลปะที่เป็นแบบแผนเฉพาะตัวของศิลปินล้านนาพื้นถิ่นที่ชัดเจนลงตัวจนเป็นเอกลักษณ์และมีลักษณะแสดงให้เห็นความเป็นปัจเจกบุคคลค่อนข้างสูงที่พบไม่มากในจิตรกรรมฝาผนังพื้นบ้านล้านนาที่เป็นเรื่องราวชาดก คำธรรม คติความเชื่อทางวัฒนธรรมชุมชนนาน แต่ความแตกต่างของรูปแบบทั้งสองคือวัดภูมินทร์เป็นวัดหลวงที่สร้างแบบจตุรมุข จึงมีพื้นที่การเขียนมากกว่า มีการเขียนภาพใหญ่เท่าคนจริงในฝาผนังบางส่วน ในขณะที่วัดหนองบัวเป็นวัดราษฎร์ มีลักษณะเป็นอาคารสี่เหลี่ยมผืนผ้า ภาพจิตรกรรมมีขนาดเล็กใกล้เคียงกันหมด

๓. นางสาวเดือนรุ่งฟ้า เพ็ญไพสิฐ^{๒๐} ได้ศึกษาถึงปรัชญาแนวคิดและอิทธิพลในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะรวมทั้งลักษณะรูปแบบผลงานจิตรกรรมของอาจารย์ทวี นันทขว้าง ผู้ซึ่งเป็นศิลปินสมัยใหม่ของไทยที่มีชื่อเสียงเป็นที่ยกย่องในการเขียนภาพเกี่ยวกับดอกบัวและบรรยากาศของบึงบัวซึ่งมีรูปแบบการสร้างสรรค์และการแสดงออกที่งดงามมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวและการผสมผสานระหว่างแนวคิดแบบพุทธปรัชญากับรูปแบบของศิลปะตะวันตกหลากหลายรูปแบบแล้วสังเคราะห์สร้างสรรค์รูปแบบอันเฉพาะของตนเองขึ้นมาใหม่ โดยอาจารย์ทวีนันทขว้างได้รับแรงบันดาลใจมาจากธรรมชาติ แล้วเลือกสรรเฉพาะสิ่งที่ประทับใจมาถ่ายทอดด้วยสีสนับบรรยากาศที่ไม่มีอยู่จริงในโลกที่ทำให้เกิดความรู้สึกหรือจินตนาการถึงโลกฝันอันลึกลับ เงียบสงบและมีความสุขซึ่งเป็นความรู้สึกที่ผู้ชมสามารถสัมผัสรับรู้ได้เช่นเดียวกัน โดยมีความสอดคล้องกับปรัชญา

๔. นางกัญญมณท์ กัณฑ์พงศ์^{๒๑} จากการวิจัยพบว่าทัศนะที่เกี่ยวข้องกับหลักการทั้ง ๕ ข้อแรกของเขี้ยว ห่อ สามารถอธิบายความงามที่ปรากฏในคำอธิบายประกอบภาพเขียนเขี้ยว และความ

^{๑๙} นางฉัตรสุรางค์ แก้วเป็นทอง, “การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์กับจิตรกรรมฝาผนังวัดหนองบัว”, *วิทยานิพนธ์ศิลปมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖).

^{๒๐} นางสาวเดือนรุ่งฟ้า เพ็ญไพสิฐ, “การศึกษาวិเคราะห์สุนทรียศาสตร์ในผลงานจิตรกรรมของอาจารย์ทวี นันทขว้าง”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

^{๒๑} นางกัญญมณท์ กัณฑ์พงศ์, “การศึกษาวิเคราะห์สุนทรียศาสตร์ในภาพเขียนเขี้ยว”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

แตกต่างของสุนทรียภาพที่ปรากฏบนภาพ สามารถอธิบายโดยใช้แนวคิดของปรัชญาเซนได้ อีกทั้งสามารถใช้หลักการนี้อธิบายนิยามความงามภาพเขียนเซน ที่พิจารณาด้วยกรอบทางปรัชญาเซนได้เช่นกัน “ศิลปะเซน” ก็คือศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อถ่ายทอดความรู้สึก ประสบการณ์หรือเรื่องราวบางอย่างที่อิงอาศัย เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับนิกายเซน โดยมากแล้วมักจะไม่ได้สร้างขึ้นด้วยฝีมือของศิลปินอาชีพ แต่เป็นพระ นักบวชหรือผู้ที่เลื่อมใสศรัทธาในปรัชญาคำสอนของนิกายนี้ จนการวาดภาพกลายเป็นวัตรปฏิบัติประจำวัน เพื่อโน้มนำจิตใจให้สงบมีสมาธิ ดังเช่นรูปวงกลมเอ็นโซะที่ผู้วาดจะนั่งสงบสำรวมให้เกิดสมาธิก่อนจะตัวตู่กันลงบนกระดาษหรือผ้าไหมอย่างรวดเร็ว เพียงครั้งเดียว กล่าวกันว่า การวาดภาพวงกลมนี้สามารถสะท้อนถึงคุณภาพทางจิตและสมาธิของผู้วาดได้เป็นอย่างดี งานศิลปะจึงเป็นเสมือนภาพสะท้อนของปรัชญาแนวคิดแบบเซนที่ไม่เพียงให้อิทธิพลแก่ธรรมเนียมทางศิลปะเท่านั้น แต่ยังแทรกซึมอยู่ในชีวิตทุกๆ ด้านของชาวญี่ปุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้สึกเชิงสุนทรียภาพที่มีต่อสิ่งต่างๆ รอบตัวอีกด้วย

๕. พระไพโรบลุย์ ปณฺณาโก (ทองจา)^{๒๒} ได้ศึกษาพบว่า ลายสักของนายบุญเลิศ มีคนนิยมชมชอบมากที่สุด ในเขตทางภาคอีสาน โดยเฉพาะในหมู่คารานักร้องลูกทุ่งอีสาน นักแสดงหมอลำ นักมวยและคนในหมู่บ้านเดียวกันกับนายบุญเลิศ เป็นต้น กลุ่มคนเหล่านี้มีความเชื่อตามทัศนคติของตนเอง แต่ละคนมีความเชื่อต่างกันไป คือมีความเชื่อว่า ทำให้เกิดความขลัง มีเสน่ห์เมตตามหานิยม มีความสวยงาม มีคุณค่า ทำให้เกิดความกล้าหาญ มีความเชื่อมั่นในตนเอง ส่วนลายที่ชอบสักคือ เสือ ผ่นลงอักขระ นกกระเวก มหานิยม เท้าเงาะหรือมนต์จินดา ลายสิงห์และลายหงส์และคุณค่าทางสุนทรียในศิลปะบนลายสักของนายบุญเลิศ อนุศรีภายใต้ทฤษฎีคุณค่าทางสุนทรียทั้ง ๓ คือ ๑. ทฤษฎีอัตนัยนิยม มองคุณค่าความงามทางสุนทรียว่าความงามที่แท้จริงคือสิ่งที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ ชาบซึ่งใจ ฟังพอใจ จิตเท่านั้นที่เป็นผู้รับรู้ความงาม ไม่เกี่ยวกับสิ่งที่ภายนอกใดๆ ทั้งสิ้น เมื่อเกิดความพอใจประทับใจ สิ่งนั้นก็คือความงาม ๒. ทฤษฎีปรนัยนิยม มองคุณค่าความงามทางสุนทรียว่า ความงามที่แท้จริงอยู่ที่วัตถุสุนทรียคือวัตถุภาพ ความงามมีติดตัวมาที่วัตถุตั้งแต่เดิมแล้ว ไม่เกี่ยวกับจิต อยู่ที่ว่าจะมีใครไปรับรู้หรือสัมผัสได้หรือไม่และ ๓. ทฤษฎีสัมพัทธนิยม เป็นทฤษฎีที่อยู่ระหว่างจิตและวัตถุ คือความมีอยู่ของจิตและความมีอยู่ของวัตถุ ทั้งสองอย่างนี้จะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ จึงจะเกิดความงามและความงามนั้นจะต้องขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อม กาลเวลา ดินฟ้าอากาศ และบุคคลผู้ไปสัมผัสรับรู้ สิ่งเหล่านี้สัมพันธ์กัน จึงจะเกิดความงามที่แท้จริง

^{๒๒} พระไพโรบลุย์ ปณฺณาโก (ทองจา), “การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าทางสุนทรียในศิลปะลายสัก ของนายบุญเลิศ อนุศรี ตำบลบ้านกง อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

๖. พระมหาคชินท์ สุมงฺคโล (อินทร์มนตรี)^{๒๓} ศึกษาพบว่า จิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวรารามเป็นจิตรกรรมแบบประเพณี ที่มีลักษณะเป็นแบบอุดมคติมากกว่าแบบเหมือนจริง ซึ่งรูปแบบและโครงเรื่องเป็นลักษณะเฉพาะตัว มีจุดมุ่งหมายนอกจากประดับประดาฝาผนังให้เกิดความสวยงามแล้วยังมีคุณค่าทางเรื่องราวและหลักธรรมเกี่ยวกับไตรสิกขา ส่งเสริมความเชื่อทางด้านศาสนาชักจูงในเรื่องเว้นชั่ว-ทำดีตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนา มุ่งให้ความสำคัญกับความงามทางด้านจิตใจและความงามทางด้านปัญญา เพื่อพัฒนาและยกระดับจิตสำนึกของผู้รับรู้หรือผู้ชมให้เป็นอิสระจากความทุกข์และจงใจ ให้ดำเนินไปสู่วิถีทางที่สงบสุขและสันติภาพแก่ตัวเองและสังคมส่วนในเรื่องแนวความคิดพุทธสุนทรียศาสตร์นั้นพบว่า จิตรกรรมคือการสร้างสรรค์กิจกรรมของมนุษย์ที่เกิดจากการขีดเขียนเส้นหรือระบายสีลงบนแผ่นผ้ากระดาช โลหะและฝาผนังโดยการอาศัยเทคนิคทางการวาดภาพและมีมือความชำนาญของจิตรกร ทำให้เกิดเป็นรูปภาพตามจินตนาการของจิตรกรและทำให้ผู้ชมมีส่วนร่วมในการจินตนาการตามไปด้วย มีลักษณะเป็นปรโตโมสะ ที่มีความงามประกอบด้วยคุณค่าแท้และสัมพันธ์กับคุณธรรม ความดีงามได้พร้อมๆ กับให้พุทธปัญญาด้วย

๗. นางสาวมณีพรรณ เสกธีระ^{๒๔} ซึ่งแนวคิดเรื่องความงามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุสสาเถรวาท ไตมาจากการที่พระพุทธานุสสาเถรวาทเป็นศาสนาที่มีหลักธรรมในการปฏิบัติเพื่อให้เกิดความงาม ซึ่งจัดเป็นความงามภายในที่มีคุณค่า เปนความงามของจิตใจที่ผ่านการพัฒนาตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นความรู้ที่พระองค์ทรงค้นพบและนำมาสั่งสอน ถ่ายทอดให้กับมนุษยโลกตลอด ๔๕ พรรษา เรามีการให้คุณค่าความงามเบี่ยงเบนไปจากความเป็นจริงของชีวิต คือการให้คุณค่าความงามแค่เปลือกนอก คือร่างกาย ตามค่านิยมปัจจุบัน ซึ่งเป็นความงามที่เคลือบด้วยกิเลสตัณหาของความเห็นของผู้ให้คุณค่าของความงามผ่านร่างกายนั่น เป็นการปกปิดความจริงที่อาจจะอัปลักษณ์ ประกอบด้วยความเห็นแก่ตัว เห็นประโยชน์ส่วนตนเป็นใหญ่ มีความหลงงมงาย ไม่มีความจริงใจ

จากการศึกษาทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สรุปได้ว่าพุทธสุนทรียศาสตร์มีจุดมุ่งหมายนอกจากประดับประดาให้เกิดความสวยงามแล้วยังสร้างให้มีคุณค่าทางเรื่องราวและหลักธรรมเกี่ยวกับความเชื่อทางด้านศาสนา ชักจูงในเรื่องเว้นชั่ว-ทำดีตามหลักคำสอนทางพุทธปรัชญา มุ่งให้ความสำคัญกับความงามทางด้านจิตใจและความงามทางด้านปัญญา แต่ยังไม่มีการศึกษา

^{๒๓} พระมหาคชินท์ สุมงฺคโล (อินทร์มนตรี), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องพุทธสุนทรียศาสตร์บนจิตรกรรมฝาผนังในวัดสุทัศนเทพวราราม”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

^{๒๔} นางสาวมณีพรรณ เสกธีระ, “การศึกษาหลักธรรมเรื่องความงามในคัมภีร์พระพุทธานุสสาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

คติเชิงปรัชญาในงานศิลปะน่าน โดยเฉพาะกรณีศึกษาของวิหารวัดภูมินทร์ ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารเป็นหลัก โดยวิธีการ และขั้นตอนในการปฏิบัติ ดังนี้

๑.๗.๑ ขั้นตอนการศึกษาข้อมูล ได้แบ่งตามแหล่งข้อมูล ดังนี้

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ จากคัมภีร์หนังสือปุมประวัติวัดภูมินทร์และหนังสือเมืองน่าน: โบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ จากหนังสือหรืองานวิจัยและเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับกรณีคติเชิงปรัชญาของวิหารวัดภูมินทร์

๑.๗.๒ ขั้นตอนการประเมินผลและเรียบเรียง

เป็นขั้นตอนสุดท้าย ซึ่งเป็นการนำเอาข้อมูลทั้งหมดมาประมวลผล เรียบเรียงวิเคราะห์ และสรุป เพื่อเขียนงานวิจัยให้ถูกต้องตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการทราบ และตั้งข้อเสนอแนะแนวทางการวิจัยต่อไป

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ

๑.๘.๑ ได้ทราบถึงทางประวัติและพัฒนาการในศิลปะน่านและของวิหารวัดภูมินทร์ ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน

๑.๘.๒ ได้ทราบถึงคติเชิงปรัชญาและแนวคิดของวิหารวัดภูมินทร์ ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน

บทที่ ๒

ประวัติวิหารวัดภูมินทร์และพัฒนาการของศิลปะน่าน

เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาความสำคัญวัดภูมินทร์ ในบรรดาศาสนสถานต่างๆ ที่สร้างในเมืองน่าน วัดภูมินทร์เป็นวัดหนึ่งที่มีความงามและเป็นรูปแบบโดยเฉพาะ จนกลายเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญของเมืองน่าน ควบคู่ไปกับงาช้างดำ ซึ่งถือเป็นสมบัติล้ำค่า คู่บ้านคู่เมืองน่าน แต่น่าเสียดายว่าประวัติความเป็นมาของวัดภูมินทร์คงเป็นเพียงตำนานที่เล่าขานสืบต่อกันมา โดยยังไม่มีผู้ศึกษาค้นคว้าเรื่องราวทางโบราณคดีประวัติศาสตร์มาให้เห็นชัดเจนเป็นรูปธรรมมากนัก

๒.๑ ประวัติความเป็นมาของวัดภูมินทร์

ตามพงศาวดารของเมืองน่าน^๑ วัดภูมินทร์สร้างขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ.๒๑๓๙ โดยพระเจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ เจ้าผู้ครองเมืองน่านได้สร้างขึ้นหลังจากที่ครองนครน่านได้ ๖ ปีหรือประมาณปี พ.ศ. ๒๑๓๓ ซึ่งตรงกับสมัยพม่าเรืองอำนาจ ครองอาณาจักรล้านนา จากหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์เมืองเหนือว่าเดิมชื่อ “วัดพรหมมินทร์” ซึ่งเป็นชื่อของเจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ผู้สร้างวัด แต่ต่อมาในภายหลังชื่อวัดได้เพี้ยนไปจากเดิมเป็นวัดภูมินทร์ ปัจจุบัน วัดภูมินทร์ ตั้งอยู่ที่บ้านภูมินทร์ เลขที่ ๓๓ ตำบลในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดน่าน^๒ ใกล้กับพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่าน ต่อมาในปี พ.ศ.๒๔๑๐ ได้มีการบูรณะครั้งใหญ่ ในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดช ซึ่งตรงปลายสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งใช้เวลาบูรณะนานถึง ๖ ปี ปัจจุบันเป็นวัดภูมินทร์กลายเป็นวัดที่มีชื่อเสียงที่สุดของเมืองน่าน ปัจจุบันมีพระเดชพระคุณพระราชคุณากรณ์ เจ้าคณะจังหวัดน่าน ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดภูมินทร์

ในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ กรมศิลปากร ได้เข้ามาดำเนินการการบูรณะต่อในส่วนอื่นๆ ดังนี้ คือ

๑. ซ่อมผนังภายนอกอันประกอบด้วยเสาศาและฐานพระอุโบสถรวมทั้งกรอบหน้าต่าง บานหน้าต่างและกรอบประตู โดยมีรายละเอียดของการบูรณะ มีดังต่อไปนี้ คือ

๑.๑ ทำการฉีตพ่นน้ำยาเคมี FORM ROCK ๑๕๐ หรือน้ำยาประเภทเดียวกันที่มีคุณภาพเทียบเท่า เพื่อเพิ่มการยึดเกาะเสริมความมั่นคงแข็งแรงของหน้าบันและเสา ซึ่งเป็นงานปูนปั้น

^๑ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๐ ราชวงศ์จักรี, พงศาวดารเมืองน่าน, พิมพ์ในงานปลงศพพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๑), หน้า ๙๙.

^๒ นรินทร์ เหล่าอารยะ, เอกลักษณ์น่าน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์มรดกล้านนา, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๐.

ระดับกระจก ให้น้ำยานี้ได้ไปประสานปูนให้เกาะติดแน่นและเสริมความมั่นคงแข็งแรงให้แก่ลวดลาย
เสาและหน้าบัน

๑.๒ ทำการสกัดปูนฉาบถื่อผนัง รวมถึงฐานและเสารายนอกในส่วนที่ไม่มีลวดลาย
ประดับทั้งหมดออกจนถึงอิฐก่อ

๑.๓ หลังจากทำการสกัดปูนฉาบออกแล้ว จึงสำรวจพบรอยแตกแยกไม่มั่นคงแข็งแรง
พอที่จะรับน้ำหนักโครงสร้างหลังคาได้เสริมเสาเอ็นและคานเอ็นตามความจำเป็น บางส่วนทำการอัดฉีด
น้ำปูนผสมน้ำยาอีพ็อกซีในส่วนมุมสกัดของผนังและฐานทั้งสี่ด้าน รวม ๑๒ มุมให้ใช้เหล็กเสริมภายใน
ผนังอิฐ โดยการใช้เครื่องมือเจาะรูขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง ๓/๔ นิ้ว และใช้เหล็กขนาดเส้นผ่าน
ศูนย์กลาง ๑/๒ นิ้ว หลักจากนั้นได้ทำการฉีดยอดน้ำปูนระยะห่างสลับกันประมาณ ๖๐ เซนติเมตร

๑.๔ ทำการฉาบปูนผนัง เสาและฐานภายนอกทั้งหมด โดยรักษาแนวรูปลักษณะของเดิมไว้

๑.๕ ทาสีผนังทั้งหมด ส่วนที่ทาไว้แต่เดิมด้วยสีฝุ่นนั้นให้ใช้สีฝุ่นทาสีตามกรรมวิธีการ
ช่างที่ดีและทาสีตามแบบอย่างของเดิม ซึ่งสีฝุ่นดังกล่าวนั้นมีใช้น้ำปูน การผสมและเทคนิควิธีการทำ
ตามที่สถาปนิกแนะนำ

๑.๖ บานหน้าต่างของเดิมเป็นบานไม้แผ่นเรียบ วงกบหน้าต่าง วงกบประตูเป็นไม้
ให้ทำการปรับระดับบานประตู บานหน้าต่าง วงกบประตูและหน้าต่างให้ได้ระดับ ได้แนวไม่ทรุดเอียง

๑.๗ บานหน้าต่าง วงกบ ประตูและหน้าต่าง หากไม้แตกหักเสื่อมสภาพ ไม่แข็งแรง
ให้เปลี่ยนใหม่ หากเสียหายเล็กน้อยให้ทำการติดต่อให้มั่นคงแข็งแรง ทำอย่างประณีตให้เรียบร้อย

๑.๘ หัวเดือยแกนประตูให้ปรับปรุงทำใหม่แบบใส่ปลอกทองเหลือง สวมหัวเดือย
เป็นตัวผู้ ตัวเมียเพื่อให้เปิดปิดได้สะดวก ส่วนหน้าต่างหากของเดิมเป็นเดือย ก็ให้ปรับปรุงทำ
เช่นเดียวกันกับส่วนประตู

๑.๙ ทาสีวงกบหน้าต่างประตูและบานหน้าต่างด้วยสีตรายูรีเท็กซ์หรือสีที่มีคุณภาพ
เทียบเท่า โดยชุบสีเดิมออกให้หมดแล้วจึงทาสีใหม่ ๒ ครั้ง รองพื้น ๑ ครั้ง

๒. ซ่อมและเสริมความมั่นคงแข็งแรงซุ้มประตูทั้ง ๔ ซุ้ม รวมทั้งปรับปรุงทำพื้นภายใน
อาคารทั้งหมด มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ แกะลายปูนปั้นของเดิมที่ยังมีสภาพดี แข็งแรงสมบูรณ์แยกประเภทเก็บไว้ในที่อัน
เหมาะสม

๒.๒ เขียนแบบซุ้มประตูอันประกอบด้วยรายละเอียดต่างๆ เช่น ลวดบัว การวางลาย
เขียนเท่าของจริงทั้งรูปด้านหน้าและด้านข้าง เพื่อใช้เป็นแบบในการทำซุ้มใหม่

๒.๓ เสริมความแข็งแรงของซุ้มทั้งสี่ซุ้ม โดยการทำคานและเสารองรับ ตามแบบประกอบ

๒.๔ รื้อเพดานใต้ซุ้มออกและจัดทำใหม่ให้มั่นคงแข็งแรงตามแบบอย่างของเดิม

๒.๕ ฉาบปูนซุ้มทั้งสี่ซุ้มตามแบบลักษณะและรูปทรงของเดิม

๒.๖ ลวดลายปูนปั้นที่แกะเก็บไว้ นำมาติดประดับยังซุ้มประตูด้านทิศตะวันตกทั้งซุ้ม

๒.๗ ทำลวดลายปูนปั้นใหม่และนำติดประดับตกแต่งที่ซุ้มประตูที่เหลือทั้งหมดให้เต็มตามแบบอย่างของเดิม ทำด้วยฝีมือประณีตให้เรียบร้อยมีความแข็งแรงมั่นคง

๒.๘ พื้นภายในพระอุโบสถเป็นพื้นปูน ปัจจุบันทรุดเอียงไม่ได้ระดับ ปูนแตก ผุเสื่อมสภาพให้ทำการปรับระดับให้เรียบเสมอกัน โดยการกระทุ้งปูนเดิมให้แน่น ลึกลงจากระดับหน้าของพื้นเดิมประมาณ ๑๕ ซม. ใส่หินคลุกหนา ๕ ซม.แล้ว ลาดด้วยอัลฟัสต์หนา ๕ ม.ม.โดยตลอด เสร็จแล้วเทคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นพื้นหนา ๘ ซม. เหล็กเส้นผ่านศูนย์กลาง ๖ ม.ม. ระยะ ๒.๕ ต่อช่อง โดยพื้นคอนกรีตเสริมเหล็กนี้ จะต้องลึกเข้าไปในผนังโดยรอบไม่น้อยกว่า ๑๐ ซม. ซึ่งทั้งนี้จะต้องสกัดผนังเข้าไปก่อนเทคอนกรีต แล้วฉาบปูนขัดมันหมดทั้งพื้น

๒.๙ อาสนะสงฆ์ที่ทำได้เดิมเป็นปูน ด้านมุขทิศตะวันออกเฉียงใต้ให้ทุบออกและทำอาสนะสงฆ์ใหม่ด้วยไม้ ซึ่งสามารถยกออกและนำมาตั้งติดต่อกันได้

ต่อมาในปี พ.ศ.๒๕๒๗ - ๒๕๒๘ กรมศิลปากรได้ส่งช่างอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังเข้ามาดำเนินการอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังทั้งหมด หลังจากนั้นในปี พ.ศ.๒๕๓๔ ทางกรมศิลปากรได้เข้ามาทำการบูรณะเฉพาะส่วนงานโครงหลังคาและซ่อฟ้าใบระกาทั้งหมด ในขณะที่ทางวัดโดยท่านเจ้าคุณพระภัทรสารมุนี เจ้าอาวาสวัดภูมินทร์ได้ทำหนังสือถึงกรมศิลปากรขออนุรักษ์พระประธานและธรรมาสน์บุษบก โดยแจ้งว่ามีผู้มีจิตศรัทธาจะบริจาคเงินเป็นค่าใช้จ่ายในการอนุรักษ์ ซึ่งกรมศิลปากรได้ส่งรองศาสตราจารย์เสนอ นิลเดช เป็นหัวหน้าคณะ เดินทางไปสำรวจและร่วมหารือกับเจ้าอาวาสวัดภูมินทร์ เมื่อวันที่ ๘ กันยายน พ.ศ.๒๕๓๕ และสรุปแนวทางในการทำงานไว้ คือ

๑. การอนุรักษ์พระประธาน ให้ดำเนินการดังต่อไปนี้

๑.๑ ให้กะเทาะปูนฉาบเดิมออกทั้ง ๔ องค์กร แล้วฉาบใหม่ให้เรียบโดยใช้ปูนแบบโบราณ โดยให้คงสัดส่วนและรูปแบบเดิมไว้

๑.๒ พระพักตร์องค์พระพุทธรูปด้านทิศเหนือ ใต้และตะวันตกให้กะเทาะและปั้นฉาบขึ้นใหม่ให้เหมือนกับพระพักตร์ด้านทิศตะวันออก เพราะมีความสวยงามและพุทธรูปลักษณะเป็นแบบเดิม โดยให้ใช้ช่างที่มีความชำนาญสูง

๑.๓ พระเนตรให้ดำเนินการตามที่กองหัตถศิลป์เสนอ คือ ให้ใช้นิลหรือพลอย เจียตามรูปตาและให้ใช้เปลือกหอยสีขาวที่ไม่เหลือง มีความโค้งเหมาะกับขนาดและสัดส่วนของพระเนตรมาประดับ

๑.๔ ให้ลงรักปิดทองใหม่ทั้ง ๔ องค์กร

๑.๕ เสาค้ำพระประธานให้ซ่อมปูนปั้นส่วนที่ชำรุดแล้วปิดทองประดับกระจก ในส่วนที่ขาดหายไป

๒. มีการซ่อมฐานชุกชี ให้กะเทาะลวดลายปูนปั้นและกระจกเดิมที่ผิดไปจากรูปแบบเดิม ทิ้ง แล้วให้ปั้นใหม่ตามแบบ ซึ่งต้องมีการศึกษาจากรูปแบบลวดลายของธรรมมาสน์รัตนภูมิรินทร์ ส่วนของ ลวดลายให้ลงรักปิดทอง ส่วนพื้นลายให้ใช้สีแดงฉาบแบบโบราณที่ฐานชุกชีให้จัดทำระบายความชื้น โดยให้สกัดปูนโดยรอบฐาน แล้วบุด้วยไม้ฉลุโดยรอบ ลายไม้ฉลุให้ใช้ลายหน้ากระดาน โดยออกแบบ ให้กลมกลืนกับลายของธรรมมาสน์

๓. การอนุรักษ์ธรรมมาสน์ ให้ซ่อมแซมลวดลายปูนปั้นและไม้แกะสลักส่วนที่หายไป โดย อาศัยส่วนที่เหลือเป็นตัวอย่าง แล้วปิดทองอย่างของเดิม ส่วนที่เป็นลายรดน้ำให้ทำการอนุรักษ์โดยทำ ความสะอาดและแต้มส่วนที่ขาดหายไปตามความเหมาะสม

เมื่อปี พ.ศ.๒๕๓๖ ทางวัดได้ทำการรื้อถอนศาลารายออก สร้างทางเท้าและหอไตรขึ้นโดย ศรัทธาของนางละเมียด ไยมณี หอไตรสร้างขึ้นทางด้านทิศตะวันตกของพระอุโบสถวัดภูมิรินทร์ ด้วย เหตุผลถึงความสูงต่ำของชั้นบันไดที่ไม่เท่ากัน เป็นเหตุให้ความสะดวกในการขึ้นลงของพระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกาและศาสนิกชนที่จะขึ้นไปปฏิบัติศาสนกิจ ไม่ได้รับความสะดวก หลังจาก อธิบดีกรมศิลปากร อนุญาตให้ปรับปรุงแก้ไขได้ตามแบบแล้ว ทางจังหวัดจึงได้ดำเนินการแก้ไขบันได ทั้งสี่ด้านตามรูปแบบ รายการที่ทางโยธาธิการจังหวัดเสนอมา

นายพนวัฒน์ สมพิน นายช่างศิลปกรรม ๙ ผู้เชี่ยวชาญพิเศษด้านช่างศิลปะไทย ได้ เดินทางขึ้นมาตรวจงานการบูรณะที่ทางวัดดำเนินการและได้ท้วงติง การทำงานของช่างที่ทางวัดจัดหา มาและขอให้แก้ไขในบางส่วน

การท่อม็อมแห่งประเทศไทย จัดงบประมาณ จำนวน ๑๕๗,๐๐๐ บาท ดำเนินการติดตั้ง ไฟฟ้าส่องพระอุโบสถวัดภูมิรินทร์และอาจเป็นสาเหตุให้ต้องมีการปิดช่องประตูทางเข้าสู่พระอุโบสถใน ระยะนี้ด้วย

ในต้นปี พ.ศ. ๒๕๓๘ นายช่างผู้ควบคุมงาน ได้รายงานผลการแก้ไขปัญหาต่างๆ ตามที่ ผู้เชี่ยวชาญ พนวัฒน์ สมพินได้ท้วงติงมา โดยมีบางส่วนที่เป็นปัญหาเกี่ยวกับเรื่องของความเชื่อบาง ประการที่ยังแก้ไขไม่ได้ คือส่วนของพระพุทธรูป ต่อมาทางวัดภูมิรินทร์ ได้มีการนำรูปแบบและ รายการตามที่กรมศิลปากรไปจัดหาช่าง คือพระภิกษุกิตติศักดิ์ สุขุมโม จากสำนักสงฆ์สำเร็จธรรมเทวา บรรพต ตำบลป่าเมี่ยง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ และทุนจำนวน ๕๕๐,๐๐๐ มาดำเนินการ เมื่อประมาณต้นเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๙ โดยมี นางสาวทัศนลักษณ์ สุทธาศรีวิน นายช่าง ศิลปกรรม ๕ ของหน่วยศิลปากรที่ ๔ ไปเป็นผู้ควบคุมงาน

พ.ศ. ๒๕๔๒ พระภัทรสารมณี เจ้าอาวาสวัดภูมิรินทร์ รองเจ้าคณะจังหวัด ได้รายงานถึง ความชำรุดทรุดโทรมอย่างหนักของวัดไปยังกรมศิลปากร นายวิเศษ เพชรประดับ หัวหน้า พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในขณะนั้นได้สำรวจและทำรายการความชำรุดทรุดโทรมของวิหารวัด ภูมิรินทร์ไว้ ดังนี้ คือ

๑. ทางหงส์หัก เกิดจากการผุกร่อนและความเสื่อมของไม้
 ๒. ซ่อฟ้าหลังคาต้านทิศตะวันตกชั้นแรกหลุด เหตุเกิดเพราะความเสื่อมสภาพและความผุกร่อนของไม้
 ๓. ลายปูนปั้นประดับหน้าบัน ซุ้มประตูและเสาด้านนอกกะเทาะหลุดออกมาประมาณ ๓๐ % ของทั้งหมด
 ๔. กระจกเงินประดับซุ้มประตู ซ่อฟ้า ใบระกา ทางหงส์และเสาประตูด้านนอก กะเทาะหลุด ประมาณ ๒๐%
 ๕. ไม้แปะและเชิงชายวางรินด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ตรงรอยต่อชำรุด หลุดออกเป็นเพราะการผุของไม้และปลวก
 ๖. หลังคารั่ว
 ๗. ปูนฉาบเปลือกเสาด้านใน ที่เขียนลายทองกะเทาะหลุดเกือบทุกต้น
 ๘. ตงและคานด้านทิศใต้แยกออกจากเสาเล็กน้อย เป็นผลมาจากการรับน้ำหนักและเสาส่วนที่รองรับคานมีรอยปูนแตกและทรุดตัว
- พ.ศ. ๒๕๔๓ พ.อ.สมบุญ อุทัยมงคล ได้สร้างเจดีย์พระมาลัยโปรดคนรภูมิขึ้นใกล้ๆ กับอุโบสถวัดภูมินทร์
- พ.ศ. ๒๕๔๕ ได้รับรางวัลอาคารอนุรักษ์ดีเด่นจากสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์
- ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ รัฐบาลได้จัดสรรงบประมาณเพื่อพัฒนาการด้านการท่องเที่ยวขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตามยุทธศาสตร์การพัฒนาการท่องเที่ยวไทยให้กับทางเทศบาลเมืองน่านเพื่อทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดภูมินทร์และปรับภูมิทัศน์ บริเวณหัวแหวนสี่แยกวัฒนธรรม จำนวน ๕๙,๗๓๐,๐๐๐ บาท ซึ่งสำนักงานเทศบาลเมืองน่าน เปิดซองประกวดราคา ได้บริษัทดำรงค์ก่อสร้างวิศวะ จำกัด เป็นผู้ดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถและปรับปรุงภูมิทัศน์วัดภูมินทร์ เป็นเงินรวมทั้งสิ้น ๒๕,๐๘๐,๐๐๐ บาท โดยมีรายการบูรณะดังต่อไปนี้คือ
๑. บูรณะโครงสร้างหลังคา ปูแผ่นวัสดุป้องกันน้ำฝนรั่วและมุงกระเบื้องดินขอหลังคาใหม่
 ๒. ซ่อมแซมบูรณะพื้นภายใน
 ๓. ซ่อมแซมบูรณะผนังภายนอกวิหาร
 ๔. ซ่อมแซมบูรณะฝ้าเพดานภายในและฝ้าไขรภายนอกวิหาร
 ๕. ซ่อมแซมบูรณะประตูและหน้าต่าง
 ๖. ปรับปรุงซ่อมแซมงานพื้นลานฐานไพทีและบันได
 ๗. ตกแต่งปิดทองประดับกระจกสีและบูรณะปูนปั้น

๘. ติดตั้งไฟฟ้าดวงโคม
๙. ปรับปรุงภูมิทัศน์รอบบริเวณพระอุโบสถและลานหน้าวัด
๑๐. ขุดค้นทางโบราณคดี
๑๑. อนุรักษ์งานจิตรกรรมฝาผนัง

ใช้ระยะเวลาในการบูรณะปฏิสังขรณ์ทั้งสิ้นตามสัญญา ๒๗๐ วัน โดยเทศบาลเมืองน่าน ได้แต่งตั้งข้าราชการกรมศิลปากร ที่มีความชำนาญและเชี่ยวชาญตามวิชาชีพ เข้าร่วมเป็นกรรมการตรวจการจ้างและกรรมการควบคุมงานจ้างบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์วัดภูมินทร์ด้วยและงานการบูรณะปฏิสังขรณ์ได้เสร็จสิ้นลง เมื่อวันที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๗

๒.๒ ประวัติความเป็นมาของวิหาร

ตามเหตุการณ์ประวัติศาสตร์เมืองน่าน กล่าวว่าเจ้าอนันตวรฤทธิเดช โปรตให้สร้างแปงพระวิหารหลวงภูมินทรราช ขึ้นสมัยรัตนโกสินทร์ ปี พ.ศ.๒๔๑๐ แล้วเสร็จใน ปี พ.ศ.๒๔๑๗ ซึ่งใช้เวลาในการสร้างนานถึง ๘ ปี เป็นวัดที่แปลกกว่าวัดอื่นๆ คือ พระอุโบสถ์และวิหารสร้างเป็นอาคารหลังเดียวกันประตูไม้ทั้งสี่ทิศแกะสลักลวดลาย โดยช่างฝีมือล้านนาสวยงามมากและวัสดุงบประมาณในการสร้างแปงพระวิหารหลวงภูมินทร์นั้น เหล็กเสียงสามหมื่น ทองเสียงห้าพันปลายหนึ่งร้อยแก้วเสียงสามแสนสามหมื่นสองพัน คำปิว^๓ เสียงห้าหมื่นสี่พันเจ็ดร้อย รักเสียง ๓๕ ไพลาย ๑๖ บอก หาง^๔ เสียง ๑๘ ห่อ น้ำมันสมชะทายเสียง ๒๐ ไท น้ำอ้อยเสียง ต่อห้าแสนห้าหมื่น ปูนเสียง ๒ ต่อสี่ล้านสามแสนสี่หมื่น จ้างช่างเลื่อยไม้เงินตราเสียง ๕ ชั่ง เงินแถบเสียง ๓๐๐ แถบ^๕ นอกจากนี้ฝาผนัง แสดงถึงชีวิตและวัฒนธรรมของยุคสมัยที่ผ่านมา ความสวยงามแปลกตาของวัดภูมินทร์ที่ไม่เหมือนใครและไม่มีใครเหมือน เป็นหนึ่งเดียวในประเทศไทยก็คือ เป็นพระอุโบสถทรงจตุรมุข พระประธานจตุรพักตรนาคน สะดุดขนาดใหญ่แห่แห่นพระอุโบสถเทินไว้กลางลำตัวนาค พระอุโบสถจตุรมุขนี้กรมศิลปากรได้สันนิษฐานว่าเป็นพระอุโบสถจตุรมุขหลังแรกของประเทศไทย พระอุโบสถตรงใจกลางประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ๔ องค์ หันพระพักตร์ออกด้านประตูทั้งสี่ทิศ หันเบื้องพระปฤษฎางค์ ชนกันประทับนั่งบนฐานชุกชี เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ผู้ที่ไปชมความงามของพระอุโบสถนี้ไม่ว่าจะเดินขึ้นบันไดทิศไหนก็จะพบพระพักตร์ของพระพุทธรูปทุกด้านและใช้อาคารในแนวตะวันออก-ตะวันตก เป็นพระวิหารและอาหารแนวเหนือ-ใต้ เป็นพระอุโบสถมีประตูเข้าได้ทั้ง ๔ ทิศ

^๓ คำปิว หมายถึง ทองคำเปลว

^๔ หาง เป็นภาษาท้องถิ่นล้านนา ตรงกับคำว่า ซาติ ในภาษากลาง หมายถึง สีแดง

^๕ สรัสวดี อ่องสกุล, **พื้นเมืองน่านฉบับวัดพระเกิด**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๓๙), หน้า ๒๕.

รัฐบาลไทยเคยพิมพ์รูปวัดภูมินทร์ในธนบัตรใบละ ๑ บาทในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในช่วงปี พ.ศ.๒๔๘๔ นี้เอง เป็นวิกฤตของประเทศไทย เป็นภาวะที่เกิดสงครามมหาเอเซียบูรพาขึ้น กองทัพญี่ปุ่นได้ยกทัพเข้ามาตั้งมั่นอยู่ในประเทศไทยและด้วยเหตุผลทางการเมืองและทางการทหาร ประเทศไทยจำเป็นต้องเข้าร่วมรุกรบกับกองทัพญี่ปุ่นจนเป็นผลทำให้ต้องมีการปรับปรุงโครงสร้างระบบการเงินและมีการจัดตั้งธนาคารแห่งประเทศไทยขึ้นในเวลาต่อมา โดยที่ทางการไม่สามารถติดต่อกับโรงพิมพ์ธนบัตรในประเทศอังกฤษได้ รัฐบาลไทยจึงขอให้ทางฝ่ายรัฐบาลญี่ปุ่นจัดพิมพ์ธนบัตรให้ เมื่อรัฐบาลญี่ปุ่นรับที่จะพิมพ์ธนบัตรให้แล้ว จึงมีการกำหนดรูปแบบขึ้นถึง ๗ ชนิดราคา โดยทางการได้กำหนดเอารูปพระอุโบสถวัดภูมินทร์ลงในธนบัตรราคา ๑ บาท ด้วยธนบัตรที่พิมพ์ในประเทศไทยรุ่นนี้ เป็นธนบัตรที่ไม่มีลายน้ำและใช้ระบบพิมพ์แบบเส้นราบ กระทรวงการคลังได้ออกประกาศลงวันที่ ๑๖ เมษายน ๒๔๘๘

๒.๓ สถาปัตยกรรมของวิหาร

สถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องศาสนา ส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณวัด ซึ่งประกอบไปด้วยสถาปัตยกรรมหลายอย่าง ได้แก่พระอุโบสถ เป็นที่กระทำสังฆกรรมของพระภิกษุ วิหารใช้ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญและกระทำสังฆกรรมด้วยเหมือนกัน กุฏิเป็นที่อยู่ของพระภิกษุ สามเณร หอไตรเป็นที่เก็บรักษาพระไตรปิฎกและคัมภีร์สำคัญทางศาสนา หอระฆังและหอกลองเป็นที่ใช้เก็บระฆังหรือกลองเพื่อตีบอกโมงยามหรือเรียกชุมนุมชาวบ้าน สถูปเป็นที่ฝังศพ เจดีย์เป็นที่ระลึกอันเกี่ยวเนื่องกับศาสนาสิ่งปลูกสร้างทั้งหลายเหล่านี้เป็นเสนาสนะที่สร้างถวายไว้เพื่อใช้ประโยชน์ในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

สถาปัตยกรรม (อังกฤษ: architecture) หมายถึง ผลงานศิลปะที่แสดงออกสิ่งก่อสร้าง รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกสิ่งปลูกสร้างนั้น ที่มาจากการออกแบบของมนุษย์ ด้วยศาสตร์ทางด้านศิลปะ การจัดวางที่ว่าง ทัศนศิลป์ และวิศวกรรมกรรมการก่อสร้าง เพื่อประโยชน์ใช้สอย สถาปัตยกรรมรวมถึงคติแนวความคิดทางภูมิสถาปัตยกรรมและสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสังคมในยุคหนึ่งๆ ด้วย

สถาปัตยกรรมอันโดดเด่นด้วยเอกลักษณ์เฉพาะ เป็นงานสถาปัตยกรรมล้านนาแบบพิเศษที่มีความงามลงตัวอย่างมีเอกลักษณ์^๖ มีลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน หลังคาเป็นชั้นลด ๓ ลด และเป็นรูปทรงจตุรมุข ยื่นไปตามทิศทั้งสี่ มีทางเข้าออกสี่ทาง(ทวารทั้งสี่) รวมเอาโบสถ์ วิหารและเจดีย์ ไว้ในอาคารเดียวกันในลักษณะการจำลองแผนภูมิจักรวาลตามความเชื่อแห่งพุทธศาสนา โดยมี

^๖ วรสิทธิ์ บุษยสุรัตน์, วิหารล้านนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕.

พระประธานจตุรทิศปางมารวิชัย ๔ องค์ หน้าหน้าออกสู่ประตูทั้ง ๔ ทิศ ประดิษฐานอยู่ภายในและมี
 นาคสะดุ้งขนาดใหญ่แห่แห่นพระอุโบสถเทินไว้กลางลำตัวที่เปรียบเสมือนการอุ้มชูพระพุทธศาสนาให้
 คงอยู่สืบไปนั่นเอง โครงสร้างอาคารเพดานอาคารมีการลงรักปิดทองเป็นลวดลายและเสาในอาคารมี
 ทั้งหมด ๑๖ ต้น วางเป็นคู่ๆ รอบใน ๔ คู่ รอบนอก ๔ คู่ ตามทิศทั้งสี่ เสาแต่ละต้นมีลวดลายประดับ
 เหมือนกัน จะแตกต่างกันตรงลายเหนือกรวยเชิง ซึ่งเสารอบนอกเป็นลายช้างแต่เสารอบในเป็นลายเทพ
 พนม สำหรับประตูทั้งสี่ด้านของอาคารแกะด้วยลายไม้เป็นทิวเวสสุวรรณบ้าง รูปพันธุ์พฤษชาติสอดแซม
 ด้วยสัตว์จตุบาทอันงดงาม ทั้งนี้มีเรื่องเล่ากันว่าหากใครจะไปกราบขอพรพระจตุรทิศ ให้พยายาม
 สังเกตหน้าองค์พระ ๑ ในทั้งสี่ทิศ ซึ่งจะมีอยู่เพียงทิศเดียวเท่านั้น ที่หน้าองค์พระประธานจะมีลักษณะ
 ยิ้มแย้มมากกว่าทั้ง ๓ ทิศที่เหลือก็ให้กราบขอพรยังทิศนั้นแล้วจะได้สมปรารถนาตามที่ตั้งใจไว้และ
 วิหารหมายถึงอาคารประดิษฐานพระพุทธรูปคู่กับอุโบสถและยังหมายถึงการเป็นอยู่หรือการ
 ดำรงชีวิต^๗

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม ในส่วนที่เป็นน้ำก็ใช้พญานาคเป็นสัญลักษณ์เอาง่ายๆ ดังจะ
 เห็นมีนาค ๒ ตัว เลื้อยผ่านตลอดฐานโบสถ์และเหยียดลำตัวยาวไปตามแนวแกนทิศเหนือ-ใต้ บนฐาน
 เตี้ยๆ ซึ่งเป็นซุ้มทสี่มาตรงมุมทั้งสี่ มีใบเสมาตั้งอยู่และแม้ว่ารอบโบสถ์นี้จะได้สร้างกำแพงล้อมไว้แต่
 มุมที่ตั้งใบเสมาทั้งสี่มุมก็ได้ก่อมุมกำแพงไว้เป็นเครื่องขึ้นแนว เพื่อสร้างความรู้สึกว่ามีกำแพงรอบพระอุ
 โบสถ์และพญานาคไว้ด้วยกัน โดยเหตุที่พญานาคเป็นสัญลักษณ์แห่งนี้ ลักษณะของแผนผังจึง
 เหมือนกับว่ามีสระน้ำสี่เหลี่ยมที่มีพระอุโบสถอยู่ตรงกลาง

พระอุโบสถวัดภูมินทร์มีผังเป็นรูปกากบาท จึงมีมุขสี่ด้านซึ่งเปิดตรงเข้าสู่พระพุทธรูปสี่
 องค์ที่ประดิษฐานอยู่กลางพระอุโบสถ ในการวางผังแกนทั้งสองที่ตัดกันมีความยาวไม่เท่ากัน คือแกน
 ทิศตะวันออก-ตะวันตก สั้นกว่าแกนทิศเหนือ-ใต้ในผังมีวงแหวนหลายวงซ้อนกันอยู่ ใช้แทนสัญลักษณ์
 ตั้งแต่ยอดบนสุดจนถึงระดับล่างๆ คือ ยอดบนสุดมีฉัตร ๕ ชั้นและต่ำลงมาคือหลังคาซ้อน ๕ ชั้น

ในการวางองค์ประกอบสถาปัตยกรรมของพระพุทธศาสนาเถรวาท พรรณนาถึงโลกและ
 จักรวาล ภูมิและสภาพของภูมินั้น จุดประสงค์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาก็เพื่อใช้สอนให้เห็น
 หลักธรรมเรื่องบุญและบาปของผลการประกอบกรรมชั่วและเข้าใจถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของ
 พระพุทธศาสนา คือ นิพพาน^๘

^๗ ภาณุพงษ์ เลหาสม, ล้านนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ พิมพ์ที่ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๔.

^๘ กิตติพงษ์ บุญเกิด, “การศึกษาชาติภูมิจักรวาลในงานสถาปัตยกรรม”, รายงานการศึกษาตาม
 หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี), (มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓), หน้า ๔๘.

สำหรับข้อฟ้าที่ใช้เป็นรูปหัวพญานาคกำลังเลื้อยลงมาเป็นชั้นๆ จนถึงชายคาด้านล่างสุด แล้วมีไม้คันทวยสลักเป็นนาค้ายันไว้ สัญลักษณ์ที่เรียงกันลงมาเช่นนี้ เปรียบเสมือนสายน้ำที่กำลังไหลจากภูเขาที่เป็นจุดศูนย์กลางลงสู่เบื้องล่างจนกระทั่งถึงฐานพระอุโบสถ ซึ่งมีพญานาคใหญ่ ๒ ตัว ปรากฏอยู่ อีกอย่างหนึ่งที่เป็นเอกลักษณ์ของวัดภูมินทร์ที่สวยงามก็คือ บานประตูของวิหารทั้ง ๔ ด้าน ทำด้วยกระดานไม้สักกว้างใหญ่ เมื่อปิดประตูทั้งสองบานเข้าหากัน จะเห็นเป็นลวดลายแกะสลักเป็นลายกนก รูปท้าวเวสสุวรรณแผลงฤทธิ์และรูปสัตว์ต่างๆ ทั้งจตุบาทและทวิบาท แล้วลงรักปิดทองอย่างวิจิตร ยากที่ช่างสมัยนี้จะทำได้

ประตูทางเข้าทั้งสี่ด้านเป็นซุ้มที่เลียนแบบซุ้มเรือนยอดทรงมณฑป คล้ายกันกับซุ้มประตูโบสถ์วัดราชบพิธสถิตยมหาสีมาราม กรุงเทพมหานครซึ่งทำเป็นมณฑปทรงเรือนยอดประดับกระเบื้องเคลือบ^๙ ได้สอดแทรกความเป็นท้องถิ่น คือ ลักษณะตัวโขง มีการย่อมุมและประดับด้วยโค้งปากแลส่วนยอดที่เป็นชั้นลดเหมือนจากประตูด้านล่าง แต่ทำช่องว่างระหว่างชั้นสั้นมากเพราะต้องการให้คล้ายชั้นลดของภาคกลาง ตลอดจนยอดรูปบัวตูมมีความแตกต่างจากเรือนยอดซุ้มประตูของภาคกลาง ส่วนลายปูนปั้นประดับกระจกเป็นลายลักษณะลายพื้นบ้านเกือบทั้งหมดที่เสาไม้ขนานข้างซุ้มโขงทุกด้านและมีลายปูนปั้นประดับกระจกเป็นลายประเภทแผงทรงพุ่มใบเทศและด้านล่างสุดมีลายกรวยเชิง เป็นรูปแบบศิลปะรัตนโกสินทร์ ในส่วนของบันไดทางขึ้นสู่วิหารมีทั้งสี่ด้าน ส่วนในด้านทิศเหนือจะแตกต่างออกไปจากทิศอื่นๆ คือ การใช้ราวบันไดทางทิศตะวันตกและตะวันออกเป็นรูปหงา ส่วนลายประดับหน้าบรรทุกด้านเป็นลายประดับพันธุ์พฤกษา มีดอกไม้กลมที่บริเวณกลีบดอกประดับประจกลีต่างๆ ดอกไม้อย่างนี้ได้ประดับปั้นวางไว้เลื้อยไปตามจังหวะและพื้นที่ของทรงสามเหลี่ยมพื้นหลังของหน้าบันประดับกระจกสีเงิน แม้ว่าลายดอกต่างๆ จะมีอิทธิพลมาจากภาคกลางเป็นส่วนมาก แต่เทคนิควิธีการการปั้นลายประดับกระจกสี คาดว่าน่าจะเกี่ยวเนื่องกับการประดับกระจกที่นิยมกันในศิลปะลาวที่หลวงพระบาง

นอกจากนี้ รอบกรอบหน้าบันยังมีปูนปั้นประดับกระจกรูปตัวหงาประดับเรียงกัน การประดับลายปูนปั้นลายกระจกนี้ คงเป็นหลักฐานยืนยันถึงจำนวนกระจกสีที่กล่าวมาแล้วว่า แก้วเสี้ยวสามแสนสามหมื่นสองพัน^{๑๐} ตรงยอดกลางหลังคาวิหารมีหางนาคของสันหลังคาทุกด้าน รวมกันและประดับฉัตรด้านบนและเป็นเอกลักษณ์ของการประดับยอดสถาปัตยกรรมเมืองน่านในช่วงนั้น

^๙ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบรอบ ๕๐ ปี, ศิลปะรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑-๘, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๙๓-๑๙๕.

^{๑๐} จิตรศักดิ์ เตชะวงศ์ญา, จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน การศึกษาครั้งล่าสุด, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๓๙), หน้า ๒๕.

คติความเชื่อทางศาสนาทั้งของพราหมณ์และพุทธศาสนาในเรื่องของภูมิจักรวาลนั้น เชื่อว่าศูนย์กลางของจักรวาล คือ เขาพระสุเมรุ ด้านล่างลดหลั่นกันลงมาเป็นที่อยู่ของเหล่าเทวดาและสัตว์ในป่าหิมพานมีทะเลล้อมรอบทั้งสี่ทิศมีทวีปทั้งสี่ทิศ งานสถาปัตยกรรมไม่ว่าในสถาบันกษัตริย์หรือในศาสนาล้วนสร้างด้วยคตินิยมนี้แทบทั้งสิ้น เช่น การสร้างหลังคาซ้อนชั้น การใช้เทวดาและสัตว์อมนุษย์หิมพานต์เป็นส่วนประกอบของอาคาร เป็นการนำคตินามธรรมสู่รูปธรรม^{๑๑}

คติจักรวาลวิทยายังเป็นรากฐานสำคัญของภูมิปัญญาดั้งเดิม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพลังแห่งความศรัทธาในพระพุทธรูปและสถาบันพระมหากษัตริย์และผู้คนในสังคม โดยการถ่ายทอดผ่านวรรณกรรมและศิลปกรรม จากการศึกษาแนวคิด สัญลักษณ์และรูปแบบทางศิลปกรรมของงานจิตรกรรมล้านนาพบว่า เนื้อหาเรื่องคติจักรวาล มีทั้งที่ปรากฏอยู่ในภาพเขียนเล่าเรื่องพุทธประวัติชาดก วรรณกรรมพื้นบ้านและสื่อความหมาย ด้วยรูปทรงสัญลักษณ์ รูปแบบและกรรมวิธีในการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมล้านนามีลักษณะเด่นและสามารถสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์โดยสัมพันธ์เชื่อมโยงกับงานศิลปกรรมแขนงอื่นๆ ภายในพุทธสถานล้านนาแบบเป็นองค์รวม ทั้งนี้ผลสัมฤทธิ์ของการสร้างสรรค์ยังทำหน้าที่เป็นสื่อศิลปะที่สะท้อนความหมายอันลึกซึ้งของหลักธรรมในพระพุทธรูป

นอกจากนี้แล้วยังมีการแบ่งพระวิหาร นอกจากจะมีความหมายที่หลากหลายแล้ว ยังมีรูปแบบประเภทและหน้าที่รวมทั้งตำแหน่งที่ตั้งอาคารที่แตกต่างกันออกไปอีกมากมาย โดยเฉพาะวิหารวัดภูมินทร์ที่เป็นแบบจตุรมุข หมายถึง ลักษณะอาคารที่ออกแบบแผนผังและรูปทรงเรือนอย่างรูปกากบาท ทำให้อาคารมีมุขหรือหน้าจั่วหันออกทั้ง ๔ ทิศ ๔ ด้าน ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมตลอดจนองค์ประกอบประดับตกแต่งสร้างขึ้นมารวมกันเป็นหนึ่งเดียวมีทั้งวิหารและโบสถ์ในอาคารเดียวกัน อาคารในแนวตะวันออก-ตะวันตกเป็นพระวิหาร และอาคารแนวเหนือ-ใต้เป็นพระอุโบสถ ระหว่างพระวิหารและพระอุโบสถ แทบจะกล่าวได้ว่าไม่มีความแตกต่างกันเลย อาคารทั้ง ๒ ประเภทส่วนใหญ่ต่างใช้กฎเกณฑ์ ระเบียบแบบแผนเดียวกันทุกประการ ความแตกต่างอยู่ที่การใช้สอย กล่าวคือพระวิหารใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ระหว่างพระภิกษุสงฆ์กับฆราวาส ส่วนพระอุโบสถใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ระหว่างหมู่พระสงฆ์ด้วยกันเท่านั้น ความเป็นพระอุโบสถอาศัยใบเสมา เป็นเครื่องชี้แสดงรูปแบบลักษณะของพระอุโบสถ^{๑๒}

^{๑๑} ดุรายละเอียด, GotoKnowวาทีนศานตีสันติ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://www.gotoknow.org>, [๒๔ กรกฎาคม ๒๕๕๕].

^{๑๒} ดุรายละเอียด, เว็บไซต์พุทธะ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.phuttha.com>, [๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๕].

๒.๔ ปฏิมากรรมของวิหาร

ลักษณะโดยรวมของวิหารวัดภูมินทร์ เป็นการผสมผสานระหว่างศิลปะล้านนา คือ ศิลปะเมืองน่านและศิลปะจากกรุงรัตนโกสินทร์ในช่วงปลายรัชกาลที่ ๔ ถึงต้นรัชกาลที่ ๕ แห่งราชวงศ์จักรี ได้อย่างลงตัว เช่น ชุ่มประตูทางเข้าทั้งสี่ด้าน มีลักษณะคล้ายกับชุมเรือนยอดทรงมณฑปในศิลปะรัตนโกสินทร์ สันนิษฐานว่าอาจสร้างเลียนแบบ แต่ในรายละเอียดและองค์ประกอบได้สอดแทรกความเป็นท้องถิ่นล้านนาไว้อย่างเด่นชัด ซึ่งกรมศิลปากรได้สันนิษฐานว่าเป็นอุโบสถทรงจตุรมุขหลังแรกของไทย อาคารหลังนี้อาจได้รับอิทธิพลของสถาปัตยกรรมจากอาณานันทเจดีย์ที่เมืองพุกามและเสากลมด้านทิศเหนือรอบในสองต้นของวิหารปิดทองล่องชาดและปั้นลาย โดยแบ่งออกเป็นสี่ตอน คือ ตอนล่างสุดเป็นลายเชิงเลียนแบบชายผ้าพื้นดำ ยกปูนปั้นทำเป็นลายปิดทอง ถัดขึ้นไปเป็นรูปเทวดาประทับนั่งขัดสมาธิอยู่ในชุมเรือนแก้ว ชั้นถัดขึ้นไปทำเป็นลายรูปเทวดาหลายองค์กำลังเหาะเวียนวนสลับลายขึ้นไปจนถึงท่อนบนสุดของเสาที่เป็นบัวรองรับเครื่องบนของหลังคา ส่วนคู่ในทางด้านทิศใต้ ในส่วนที่สามหรือส่วนที่ยาวที่สุดของเสาลับทำเป็นลายพรรณพฤกษาม้วนพุ่มขึ้นไปสู่เบื้องบน เช่นเดียวกันกับเสาแปดต้นที่ถัดออกมาอยู่รอบนอก การแบ่งงานคงเป็นแบบเดียวกัน คือลายชั้นล่างมีลักษณะเป็นแบบเดียวกันกับลายเสาชั้นใน ถัดขึ้นมาทำเป็นรูปช้างเดินล้อมรอบต้นเสาไปทิศทางเดียวกัน ส่วนที่สามหรือส่วนที่ยาวที่สุดทำเป็นลายพรรณพฤกษาที่เป็นลายก้านขดม้วนต่อเนื่องกันขึ้นไปถึงหัวเสา ลักษณะของวงโค้งและดอกไม้ สำหรับเสาที่อยู่ด้านทิศใต้หรือทางภาค สามต้นเหมือนกัน ในขณะที่อีกห้าต้นทางทิศเหนือมีรายละเอียดกว่า แสดงให้เห็นถึงช่างที่ทำเป็นช่างคนละชุด

กระประดับลวดลายและการเขียนลายไม้ได้สิ้นสุดอยู่แต่เฉพาะที่ผนังและเสาอาคาร แม้แต่คานก็ยังมีการเขียนลายบนคานและช่อ โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่างได้แฝงรูปมังกรสองตัวกำลังเล่นผกาดและทะยานเสมือนเลื้อยขึ้นไปตามตัวไม้อย่างมีชีวิต มังกรสองตัวนี้อาจสะท้อนให้เห็นถึงคตินิยมในลักษณะของมังกรจีนหรืออาจเป็นช่างจิตรกรรมจีนที่ย่อมได้

บานประตูไม้แกะสลักรูปเขี้ยววงหรือเทพผู้รักษาประตู ลักษณะเป็นขุนทหารจีนถือกระบี่ทั้งสองมือ ยืนอยู่เหนือช้างและราชสีห์ ที่เปรียบเสมือนสัตว์ในป่าหิมพานต์ ซึ่งอยู่เหนือกว่าสัตว์ธรรมดา ที่เป็นกวางหรือวานร ในขณะที่อีกบานประตูหนึ่ง ช่างก็มีอิสระที่จะผูกลายรูปสัตว์ให้แตกต่างกันไป ส่วนประกอบรูปสัตว์เหล่านี้ จะผูกลายให้ผสมผสานไปลายเครือเถา ดอกพุดตานที่พุ่งขึ้นไปแผ่กระจายไปทั่วทั้งแผ่นบานประตูข้างหนึ่ง ลักษณะของบานประตูเช่นนี้เป็นเอกลักษณ์ของช่างจีนและเป็นที่นิยมทำกันมากโดยเฉพาะวัดที่กรุงเทพฯ หลังสมัยรัชกาลที่ ๓ ลงมา บานประตูนี้เป็นารแสดงให้เห็นถึงคตินิยมหรือความสัมพันธ์ระหว่างช่างกรุงเทพฯกับช่างท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

อาณันทวิหาร คือมหาวิหารขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่ในเมืองพุกาม ประเทศพม่า เริ่มสร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๑๖๓๓ แล้วเสร็จในปีต่อมา ในรัชกาลพระเจ้าจันสิตตา มีความสำคัญในฐานะได้รับการยกย่องว่า

เป็น "เพชรน้ำเอกของพุทธศิลป์สกุลช่างพุกาม" เมื่อก่อนยอดพระเจดีย์ยังเป็นสีขาเหมือนกับพระเจดีย์องค์อื่นๆ ของพุกาม แต่รัฐบาลพม่าได้มาทาสีทองทับเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๓ เพื่อสมโภชการสร้างอาสนวิหารครอบ ๙๐๐ ปี อาสนวิหารเป็นพระเจดีย์ที่สามารถเดินเข้าไปข้างในได้ แผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีมุขยื่น ๔ ทิศ ประตูทางเข้าเป็นประตูโค้งที่มักพบเห็นในสถาปัตยกรรมตะวันตกมากกว่าตะวันออก ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืนไม่ปิดทอง สีทึบ สีองค์ สูง ๙.๕ เมตร พุทธศิลป์แบบนี้ยังสามารถพบเห็นได้ตามวัดสถาปัตยกรรมล้านนา เช่นวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน เป็นต้น^{๑๓} (รูปภาพปฏิมากรรมของวิหาร ตูภาคผนวก ภาพที่ ๑ - ๑๘)

อาจารย์สมเจตน์ วิมลเกษม นักวัฒนธรรมจังหวัดน่าน ซึ่งท่านเป็นคนน่านโดยกำเนิด ได้เล่าว่า จิตรกรรมฝาผนังที่อยู่ในวัดภูมินทร์เป็นภาพเขียนที่บอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา และวิถีชีวิตเก่าแก่ของคนเมืองน่าน อย่างเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาจะเป็นภาพเขียนนิทาน พระพุทธรูปชาดก จันทกุมารชาดก ซึ่งแตกต่างจากที่วัดอื่นตรงที่ถึงแม้จะมีภาพวาดตามชาดก แต่ก็ได้อารมณ์การดำเนินชีวิตของคนเมืองน่าน ภาพวาดจากเรื่องพัทธกุมารเป็นภาพที่สะท้อนให้เห็นค่านิยมของคนล้านนาก่อนที่ว่ามีผู้หญิงต้องทอผ้าเป็น หากทำไม่เป็นก็จะมีใครเลือกไปออกเรือนหรือการที่ผู้ชายต้องสักยันต์เพื่อแสดงถึงความเป็นชายชาติตรี นอกจากนี้ยังสอดแทรกเรื่องราวคติธรรมชีวิตและได้เขียนเล่าไปถึงตอนที่ชาวต่างชาติเข้ามาตั้งกรรมฐานในประเทศช่วงยุคของการล่าอาณานิคมสมัยนั้นไว้ด้วย สำหรับผู้วาดภาพจิตรกรรมบนฝาผนังวัดภูมินทร์ทราบชื่อคือ 'ทิดบัวผัน' หรือชื่อเรียกทางเหนือว่า 'หนานบัวผัน' ศิลปินพื้นบ้านล้านนาที่ได้วาดภาพในวัดหลวง จึงทำให้เห็นว่าเป็นภาพวาดนั้นเป็นฝีมือของช่างชาวบ้าน ส่วนเทคนิคเรื่องการวาดภาพและการใช้สียังเป็นเรื่องที่ต้องศึกษากันต่อไปว่า เหตุใดในสมัยที่ยังไม่มีโรงเรียนช่าง หนานบัวผันกลับใช้เทคนิคการวาด การผสมสี และใช้สีเป็น คาดกันว่าอาจเป็นเทคนิคที่ได้มาจากช่างเมืองหลวง หรือแท้จริงอาจเป็นเทคนิคดั้งเดิมของชาวเมืองเหนือและหากสังเกตจะเห็นว่าสีที่ใช้วาดนั้นซึมลึกและไม่หลุดโทรมเหมือนฝาผนังที่ทำนอกจากจิตรกรรมฝาผนังแล้ว สิ่งที่โดดเด่นอีกอย่างหนึ่งของที่นี่คือประติมากรรมรูปปั้นพญานาค หรือที่เรียกกันว่า 'นาคสะดุ้ง' อันมีความเชื่อว่าพญานาคนั้นมีหน้าที่คอยปกป้องรักษา ซึ่งศิลปินหลายคนยอมรับว่าหากจะหาพญานาคที่ปั้นได้อย่างมีพลังเหมือนพญานาคที่วัดภูมินทร์นั้นหาได้ยากยิ่ง

อาจารย์สมเจตน์กล่าว^{๑๔} การลวดทอรูปปั้นพญานาควัดภูมินทร์ เป็นพิธีศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิมของชาวเมืองน่าน เป็นพิธีกรรมที่เชื่อกันว่าใช้รักษาคนป่วยหรือโรคที่รักษาไม่หายในอดีต จะทำพิธีสืบ

^{๑๓} ทรายละเอียด, **วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี อาสนวิหาร**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://th.wikipedia.org>, [๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๕๙].

^{๑๔} ทรายละเอียด, **เรื่องเล่าชาวล้านนาที่วัดภูมินทร์**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://news.smestuff.com>, [๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๙].

ชะตา โดยเอาเสื้อผ้าของคนป่วยไปลอดใต้ท้องพญานาค ถ้าไม่หายก็อธิษฐานว่าขอให้จากไปด้วยความสงบ ทว่าจริงๆ แล้วอาจเป็นการสร้างกุศโลบายส่งเสริมจิตใจให้ผู้ป่วยเห็นว่าญาติพี่น้องไม่ทอดทิ้งกัน แม้ยามเจ็บยามไข้ สำหรับชาวต่างเมืองที่ลอคก็เชื่อกันว่าจะได้กลับมาเยือนเมืองน่านอีกครั้งหนึ่ง จิตรกรรมและประติมากรรมในวัดภูมินทร์นั้น ไม่ได้มีเพียงความสวยงาม แต่ยังสะท้อนเรื่องราวของชาวเมืองน่านล้านนาแห่งนี้ไว้มากมาย เป็นภาพเขียนที่ส่งสารบางอย่างถึงอนุชนรุ่นหลัง

ประติมากรรมส่วนมากพบพระพุทธรูปมากที่สุด ใช้ไม้เป็นวัสดุหลักเพราะหาง่าย ราคาไม่สูงมากนัก ผู้มีจิตศรัทธาสามารถสร้างถวายได้โดยสะดวก ไม่ว่าจะแกะสลักด้วยตนเอง หรือจ้างช่างทำก็ได้ สำหรับพระพุทธรูปที่มีขนาดใหญ่ เช่น พระประธานในโบสถ์ หรือพระวิหาร มักนิยมปั้นด้วยปูน ส่วนที่เป็นสำริดมีปรากฏให้เห็นน้อยมาก เพราะโลหะต้องนำเข้าจากต่างประเทศหรือต่างเมือง ต้องมีฐานะหรือเป็นคนบดีจึงจะสร้างได้ ที่พบมักจะเป็นเจ้าผู้ครองนครสร้างดังที่ปรากฏจารึกบนฐานพระพุทธรูปสำริดโดยทั่วไป นอกจากนี้ยังนิยมสร้างพระพุทธรูปประทับยืนอย่างแพร่หลาย ส่วนปางลีลาและปางประธานอภัยก็ยังมีอยู่และยังพบพระพุทธรูปปางอื่นๆ เช่น ปางไสยาสน์ ปางสมาธิ ปางนาคปรก ฯลฯ อีกทั้งเป็นพระปฏิมาที่ประชาชนชาวน่านให้ความศรัทธาเคารพนับถือเชื่อว่าเป็นพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองมาแต่โบราณกาล แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ ๑. ประเภทปูนปั้น ๒. ประเภทสำริด ๓. ประเภทไม้ โดยมุ่งหวังให้ผู้มาเยือนเมืองน่าน นอกจากได้รับทราบข้อมูลประวัติความเป็นมาแล้วยังได้รับทราบคติความเชื่อ พุทธลักษณะที่เป็นพิเศษของพระปฏิมาแต่ละองค์ ซึ่งจะสร้างความรู้ความเข้าใจและความประทับใจให้แก่ผู้มาเยือนและผู้ที่ได้มาศึกษาเรียนรู้ทุกท่านถึงคุณค่ามรดกทางศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นและของชาติ อันจะก่อให้เกิดความตระหนักรู้ถึงคุณค่าและความสำคัญอย่างยิ่งยวดของนันทปฏิมา ถ้าหากสูญหายหรือถูกทำลายไปแล้วย่อมหามาทดแทนอีกไม่ได้ อีกทั้งยังสร้างความจรรโลงใจให้แก่ผู้มาเยือนและผู้ที่ได้มาศึกษาเรียนรู้ทุกท่าน

๒.๕ จิตรกรรมของวิหาร

จิตรกรรมฝาผนังของวิหารวัดภูมินทร์ มีลักษณะแนวทางที่เป็นภาพเขียนอุดมคติ โดยใช้เส้นและสีถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกสร้างสรรค์รูปแบบได้อย่างลงตัว ตามคตินิยมวิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ของคนน่านสมัยนั้น คุณค่าทางด้านเนื้อหาจิตรกรรมส่วนใหญ่ไปในทางพระพุทธศาสนา ชาดก วัฒนธรรม ประเพณีอันดีงาม เนื้อหาภาพส่วนใหญ่จะเล่าเรื่อง “คันธกุมาร” เป็นนิทานชาดก ที่มุ่งสอนให้คนทำความดี ช่างวาดได้สอดแทรกภาพวิถีชีวิตของชาวน่านในอดีต

จิตรกรรมฝาผนังในวิหารวัดภูมินทร์เขียนตั้งแต่ส่วนบนสุดของผนัง ลงมาจนถึงระดับขอบล่างของหน้าต่าง จัดองค์ประกอบภาพต่อเนื่องกันทั้งผนัง โดยใช้จังหวะ ช่องว่าง ฉาก ธรรมชาติ เป็นตัวแบ่งเนื้อหาเรื่องราว ผนังตอนบนทุกด้านเขียนภาพบุคคลขนาดใหญ่ ส่วนตอนล่างภาพเรื่องราวเป็น

ตอนๆ มีขนาดเล็ก ผนังพระวิหารด้านเหนือ ทิศตะวันออกและทิศใต้เป็นรูปพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งปางมารวิชัย มีพระสาวกนั่งประนมมืออยู่ด้านข้าง เป็นตอนที่พระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนาเล่าเรื่องคันธกุมารชาดก รูปแบบอุดมคติ แนวคิดทางจริยศาสตร์ ว่าด้วยคุณค่าทางศีลธรรมของการกระทำในลักษณะที่ดีในการเล่าเรื่องในภาพ ให้นักชมเกิดสุนทรียภาพซาบซึ้งถึงปรัชญา คือความจริงแท้ของโลกและจักรวาลนี้

จิตรกรรมฝาผนังในวิหารวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน แบ่งออกเป็น ๓ เรื่องใหญ่ๆ คือ

๑. ภาพทศชาติตอนเนมิราชเสด็จโปรดนรก-สวรรค์ โดยมีภาพ“ปูม่านยาม่าน”หรือ “ภาพกระชิบรัก” วาดแทรกอยู่ในตอนนี้

๒. ภาพพุทธประวัติ เป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าและพระสาวก วาดเป็นภาพขนาดใหญ่ไว้ตอนบนสุดของผนัง

๓. ภาพชาดกเรื่อง “คัณฑกะกุมาร” ที่มุ่งสอนให้คนทำความดี ช่างวาดได้สอดแทรกภาพวิถีชีวิตของชาวน่านในอดีต ถือเป็นภาพเนื้อหาหลักของจิตรกรรมแห่งนี้ วาดไว้บนผนังทุกด้าน ยกเว้นด้านตะวันตก (ดูภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน ที่ภาพผนวก รูปภาพที่ ๑ - ๑๐)

นอกจากชาวไทลื้อแล้ว ยังปรากฏคนหลายกลุ่มชนในภาพจิตรกรรม เช่น บนผนังด้านทิศตะวันตก มีภาพชาย ๒ คน ได้ภาพอธิบายไว้ว่า“ยาง”ซึ่งหมายถึงชาวกะเหรี่ยง ภาพนี้ชี้ให้เห็นว่าชาวกะเหรี่ยงยุคนั้นสวมชุดสีแดงสลักขวยยาวถึงน่อง และยังมีภาพชาวจีนที่เข้ามาค้าขายทางเรืออยู่ที่ผนังด้านทิศเหนือ เป็นภาพเรือประดับด้วยธงเขียนตัวอักษรจีน มีภาพชาวจีนสวมหมวก แสดงให้เห็นว่าในสมัยนั้นน่าจะมีชาวจีนค้าขายอยู่ในเมืองน่านไม่น้อยและยังมีชาวลัวะในภาพเขียนบนผนังด้านทิศตะวันตก โดยวาดเป็นชายหนุ่มผ้าด้าย สะพายย่ามและมีกระชูดด้านหน้า คนที่สะพายกระชูดบกล่องยาสูบ ซึ่งคาดว่าเป็นชนชาวเขากลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่ที่ด้านล่างมีรูปสุนัขอยู่ เข้าใจว่าช่างอาจจะสื่อความหมายถึงชาวลัวะก็ได้ เพราะเดิมเชื่อว่าดินแดนนี้เป็นที่อยู่ของชาวลัวะ เล่ากันว่าก่อนที่พระเจ้ากาวิละจะเข้ามาฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ขึ้น ต้องให้ชาวลัวะจูงหมาเข้าเมืองก่อน ส่วนผู้หญิงที่เดินตามหลังนั้นถึงแม้ลักษณะการแต่งตัวเป็นแบบชาวพื้นราบแล้ว แต่กระชูดที่แบกอยู่ด้านหลังคล้ายกระชูดของชาวมุข ซึ่งในระยษะนั้นเป็นคณงานตัดไม้ไผ่ เพลินตาเพลินใจกับเรื่องราววิถีชีวิตของชาวน่านในยุคร้อยกว่าปีแล้ว อีกสิ่งหนึ่งที่จะเรียนรู้ได้จากภาพวาดคือ สภาพบ้านเมืองและความเป็นอยู่ ซึ่งพบว่าบ้านเรือนยุคนั้นเป็นบ้านไม้ได้ถุนสูงเอาไว้ทำกิจกรรมต่างๆ เช่น ทอผ้า ทอหูก ฯลฯ บนโดทางขึ้นบ้านมีทั้งด้านหน้าและด้านหลัง บริเวณนอกชานเป็นพื้นที่โล่งรอบๆ ชานมีแนวลูกกรงไม้กันโดยรอบ ถัดเข้าไปเป็นเตียง ต่อด้วยห้องนอนที่อยู่ด้านหลังสุด ฝาและพื้นคาดว่าน่าจะใช้ไม้กระดาน ส่วนบ้านคนรวยระดับคหบดีก็จะมีฝายตาผ้า หลังคาบ้านทรงจั่ว หน้าจั่วมีทั้งลายตาผ้าหรือเป็นไม้ตีปิดตามตั้ง และอีกแบบหนึ่งคือตีไม้เป็นรูปรัศมีดวงอาทิตย์ ด้านล่างมีชายคากันแดดฝนดูดีมีระดับขึ้นมามากขึ้นอีกหน่อยหนึ่ง

การชมภาพเขียนอันเป็นมรดกล้ำค่าที่ทรงภูมิปัญญา นอกจากทำให้เราได้เรียนรู้ถึงเรื่องราวของบรรพบุรุษที่สั่งสมคุณค่าแห่งวิถีไทยให้เราแล้ว ยังเป็นการเสริมสุนทรียรสให้บังเกิดความสุขในการซึมซับความวิจิตรงดงามของจิตรกรรมฝาผนังแห่งวัดภูมินทร์เพื่อที่จะได้เกิดความรู้สึกหวงแหนและรักษามรดกชิ้นนี้ให้สืบไปถึงชนรุ่นหลังต่อไป

“จิตรกรรมเล่าเรื่อง วรรณคดีอมตะ” อธิบายไว้ว่า จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน ถูกวาดขึ้นเมื่อราวสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยในขณะนั้นเมืองน่าน มีฐานะเป็นเมืองประเทศราชของสยาม มีเจ้าเมืองน่านปกครองเมืองของตนเองอยู่

คัทธนะกุมารถือเป็นคนชาติคนหนึ่ง ซึ่งแพร่หลายอยู่ในภาคอีสานและภาคเหนือ เป็นเรื่องของพระโพธิสัตว์ที่มีพ่อเป็นช่าง(พระอินทร์แปลงกายมา) ซึ่งไม่ได้อยู่เคียงคู่คัทธนะกุมารแต่อย่างใด มีเพียงแม่คอยเลี้ยงคู่คัทธนะกุมารแต่เพียงผู้เดียว เมื่อเติบโตขึ้น คัทธนะกุมารได้ทำหน้าที่ปกป้องดูแลแม่เป็นอย่างดี แต่เมื่อคิดถึงพ่อของตนจึงออกเดินทางติดตามหาพ่อ ระหว่างทางได้พบกับอุปสรรคนานาประการที่น่าตื่นเต้น และได้ต่อสู้จนได้รับชัยชนะ จนในที่สุดได้พบพ่อของตน รวมทั้งยังได้พบกับคู่ครองจนมีบุตรด้วยกัน ๒ คน แต่แล้วต่อมาบุตรทั้งสองต้องบาดหมางกันจนทำให้ต้องรบกัน ผู้รู้อธิบายว่า การหยิบเลือกคัทธนะกุมารมาวาดไว้ที่วัดภูมินทร์ อันเป็นวัดสำคัญกลางเมืองน่าน อาจเป็นการสะท้อนความในใจด้านการเมืองของเจ้าเมืองน่าน รวมถึงอาจเกี่ยวข้องกับการเปรียบเทียบชีวิต “ลูกกำพร้า” ของเจ้าเมืองน่าน ซึ่งสอดคล้องกับชีวิตของพระโพธิสัตว์อย่างคัทธนะกุมาร หรืออาจเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งระหว่างพี่น้องที่ต้องมารบกัน ซึ่งสอดคล้องกับเมืองหลวงพระบางกับน่านที่ต้องมาขัดแย้งกันในเวลานั้น

๒.๖ ความหมายของศิลปะน่าน

๑. ความหมายของศิลปะ

ศิลปะ เป็นคำที่มีความหมายทั้งกว้างและจำเพาะเจาะจง ทั้งนี้ย่อมแล้วแต่ ทักษะของนักปราชญ์แต่ละคน รวมทั้งความเชื่อแนวคิด ในแต่ละยุค แต่ละสมัย มีความแตกต่างกัน หรือแล้วแต่ว่าจะนำศิลปะไปใช้ ในแวดวงที่กว้างขวาง หรือจำกัดอย่างไร แต่จากทักษะของนักปราชญ์ทั้งหลายจะเห็นว่าศิลปะมีคุณลักษณะ ที่เป็นตัวร่วม สำคัญที่สุด

คำว่า ศิลปะ มาจากภาษาสันสกฤต ศิลปะ หมายถึง การแสดงออกให้ผู้อื่นเห็นความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานที่นิยมว่าเป็นความงาม ความประณีต และความมีชั้นเชิงเหนือคนทั่วไป ศิลปะอาจแสดงออกด้วยการผลิตหรือการกระทำด้วยมือ อย่างการวาดภาพ การปั้น การ

แกะสลัก ผลงานที่ใช้ความสามารถส่วนตัวเป็นพิเศษ ในการใช้ร่างกายและน้ำเสียง อย่างการฟ้อนรำ การร้องเพลง. หรือผลงานที่ใช้ความคิด อย่างการแต่งเพลง การแต่งนวนิยาย การแต่งบทละคร^{๑๕}

ตัวอย่างประโยคที่ใช้คำว่า ศิลปะ เช่น เขาเรียนหนังสือไม่เก่งแต่มีหัวทางศิลปะ ไม่ว่าจะวาด หรือปั้นก็ทำได้ดี. หม้อปั้นดินเผาขายกันหอยเป็นศิลปะสมัยบ้านเชียง. มวยไทยเป็นศิลปะการต่อสู้ ด้วยมือเปล่าที่ทั้งสวยงามและรุนแรง. จะบอกปฏิเสธใครก็ต้องมีศิลปะ ไม่ทำให้ผู้ถูกปฏิเสธเสียหน้า หรือเสียใจ. ตามทฤษฎีตะวันตก รูปเปลือยเป็นศิลปะแต่ต้องไม่แสดงออกในทางลามกอนาจาร ใน ความหมายของศิลปะ ได้มีปราชญ์ชาวกรีกได้ให้นิยามไว้ว่า “งานศิลปะเป็นการลอกเลียนแบบ ธรรมชาติ และต่อมายังมีนักวิ ศิลปิน และนักการศึกษาได้ให้นิยามของคำว่า ศิลปะไว้หลากหลาย ตามแนวคิดและทฤษฎีของแต่ละท่าน ดังนี้

ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี (C. Feroei, พ.ศ.๒๔๓๕-๒๕๐๕) ได้ให้ความหมายของศิลปะ ไว้ว่า ศิลปะ หมายถึง งานอันเป็นความพากเพียรของมนุษย์ ซึ่งจะต้องใช้ความพยายามด้วยมือและ ด้วยความคิด

พจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ฉบับปรับปรุง พ.ศ.๒๕๓๐ ได้อธิบายไว้ว่า “ศิลปะ หมายถึง งานฝีมือทางการช่าง การแสดงออกมาให้ปรากฏขึ้นได้อย่างงดงามน่าฟัง ชมและ เกิดอารมณ์สะเทือนใจ”

จากความหมายที่กล่าวมา จึงอาจสรุปได้ว่า ศิลปะเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นจากความคิด สร้างสรรค์เพื่อให้เกิดความงามและเกิดความพึงพอใจในภาพลักษณ์ของงานศิลปะที่เกิดจาก จินตนาการไปตราบนานเท่านานโดยมีการสร้างสรรค์ พัฒนารูปแบบต่าง ๆ ออกไปอย่างมากมายไม่มี ที่สิ้นสุด

๒. คำนิยามของศิลปะ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๒๕ ให้นิยามของศิลปะว่า ศิลปะ คือ ฝีมือ ฝีมือทางการช่าง การแสดงซึ่งอารมณ์ สะเทือนใจ ให้ประจักษ์เห็น

พจนานุกรมศัพท์ศิลปะ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๓๐ นิยามความหมาย ของศิลปะว่า ศิลปะ คือ ผลแห่งพลังความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ ที่แสดงออก ในรูปลักษณะ ต่างๆให้ ปรากฏซึ่งสุนทรีย์ภาพความประทับใจ หรือ ความสะเทือนอารมณ์ ตามอัจฉริยภาพ พุทธิปัญญา ประสบการณ์ ธรรมเนียม และทักษะของแต่ละคน เพื่อความพอใจ ความรื่นรมย์ ขนบธรรมเนียม จารีต ประเพณี หรือความเชื่อในลัทธิศาสนา และกล่าวว่า ศิลปะแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ วิจิตร ศิลป์ (Fine Art) กับประยุกต์ศิลป์ (Applied Art)

^{๑๕} อ้างใน สำนักราชบัณฑิต, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.royin.go.th>. [๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐].

อริสโตเติล (Aristotle) ปราชญ์ในยุคกรีกโบราณ นิยามความหมาย ของศิลปะว่า ศิลปะคือการเลียนแบบธรรมชาติ

ตอลสตอย (Leo Tolstoi) นักประพันธ์ที่มีชื่อเสียงชาวรัสเซีย นิยาม ความหมาย ของศิลปะ ว่า ศิลปะคือการถ่ายทอดความรู้สึกของมนุษย์ออกมา

ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี (C.Feroci) ศิลปินชาวอิตาลีเลียนผู้มาวางรากฐาน การศึกษา ศิลปะสมัยใหม่ในประเทศไทย ได้นิยามความหมายของศิลปะว่า ศิลปะคืองาน อันเป็น ความพากเพียรของมนุษย์ ซึ่งจะต้องใช้ความพยายาม ด้วยมือและความคิด และยังมีคำนิยามของศิลปะที่น่าสนใจและถูกใช้อ้างอิง อย่างแพร่หลาย ในปัจจุบัน ที่ปรากฏตามหนังสือ และเอกสารต่าง ๆ ดังจะยกตัวอย่าง พอเป็นสังเขป ดังนี้

ศิลปะ คือ การเลียนแบบธรรมชาติ (Art is the imitation of nature) การตีความจากคำนิยามนี้ ธรรมชาติ ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิด แรงบันดาลใจ ให้แก่ ศิลปินในการสร้างงาน คำนิยามนี้ว่าศิลปะคือ การเลียนแบบธรรมชาติ เป็น คำนิยาม ที่ถือกันว่าเก่าแก่ที่สุดซึ่ง อริสโตเติล นักปราชญ์ชาวกรีก เป็นผู้ตั้งขึ้น เป็นการชี้ให้เห็นว่า ธรรมชาติอาจเปรียบได้ดั่งแม่บทสำคัญ ที่มีต่อศิลปะ ด้วยศิลปะ เป็นสิ่งสร้างโดยมนุษย์ และมนุษย์ก็ ถือกำเนิดมาท่ามกลาง ธรรมชาติ อีกทั้งบนเส้นทาง การดำเนินชีวิตมนุษย์ก็ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ จนไม่สามารถ แยกออกจากกันได้ในทางศิลปะ มิใช่เป็นการบันทึก เลียนแบบเหมือนกระจกเงาหรือ ภาพถ่าย ซึ่งบันทึกสะท้อนทุกส่วน ที่อยู่ตรงหน้า แต่อาจจะเพิ่มเติม ตัดทอน หรืออาจจะใส่อารมณ์ ความรู้สึกเข้าไปด้วย ธรรมชาติเป็นแหล่งบันดาลใจที่สำคัญในการสร้างงานศิลปะของมนุษย์ธรรมชาติ จึงอาจคล้ายแหล่งวิทยาการที่ยิ่งใหญ่ของมวลมนุษย์ ในการศึกษา ค้นคว้าลอก เลียนและที่สำคัญคือ มนุษย์ต้องเรียนรู้ธรรมชาติ เพื่อการดำรงชีวิตอย่าง มีประสิทธิภาพ และจากการ สังเกต มนุษย์อาจได้พบกับความพึงพอใจในลักษณะ ที่แฝงเร้นอยู่กับธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นสี สัน รูปร่าง บรรยากาศ ความแปลก ความงาม ฯลฯ และบางครั้งสังเกตเห็น ความเปลี่ยนแปลง ของธรรมชาติ ก่อให้เกิดความประทับใจ สะเทือนใจ เสียหาย และความรู้สึกอื่น ๆ จนถึงความต้องการเป็น เจ้าของ จากความรู้สึกที่เกิดขึ้นนี้ เป็นแรงกระตุ้น ให้มนุษย์พยายาม ที่จะรักษาสภาพการณ์ นั้นไว้ให้คงอยู่ อาจด้วยความทรงจำ และถ่ายทอดความทรงจำนั้นด้วย สื่อและรูปแบบ ต่าง ๆ

ในคำนิยามนี้ ศิลปะก็เปรียบได้ดั่ง เครื่องมือ ของศิลปิน ที่ใช้บันทึก เลียนแบบธรรมชาติไว้ แต่ในการเลียนแบบธรรมชาติ ในทางศิลปะ มิใช่การเลียนแบบเหมือนกระจกเงา หรือภาพถ่าย แต่อาจเพิ่มเติม ตัดทอน หรืออาจสอดแทรกอารมณ์ ของศิลปิน เข้าไปด้วย

ศิลปะ คือ การถ่ายทอดความรู้สึกหรือแสดง ความรู้สึก เป็นรูปทรง (Art is the transformation of Feeling into form) รูปทรง ในที่นี้ คือว่าเป็นรูปธรรมที่สามารถสัมผัสได้ และตีความหมายได้ ซึ่ง หมายถึง ผลงานศิลปะที่เริ่มมาจาก ความคิดที่เป็นลักษณะ นามธรรมภายในตัว

ศิลปินเอง ที่คนทั่วไปไม่สามารถสัมผัสได้โดยตรง นอกจากเจ้าของ ความรู้สึกนั้น จะถ่ายทอดหรือสะท้อนออกมาเป็นรูปทรง ที่สัมผัสได้ ตามความหมายของนิยามนี้ ศิลปะอาจเปรียบ เสมือน สื่อหรือเครื่องมือ ที่ผู้ถ่ายทอดใช้เป็น ตัวกลาง เพื่อโยง ความรู้สึกของตน แสดงให้ผู้อื่นได้รับรู้ หรือเข้าใจ ในสิ่งที่ ต้องการแสดง หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นการแปลลักษณะ นามธรรมมาเป็น รูปธรรมนั่นเอง แต่รูปธรรมที่แสดงออกนี้ อาจจะมี ลักษณะเป็นรูปทรงที่ระบุเป็นตัวตน ได้ว่าเป็นรูปอะไร ที่เรียกว่า ศิลปะกึ่งนามธรรมหรือระบุเป็นตัวตน ไม่ได้ที่เรียกว่า ศิลปะนามธรรม

ส่วนความรู้สึกที่เกิดขึ้นนั้น ก็เนื่องมาจากสิ่งเร้า ๒ ประการ คือ สิ่งเร้าภายนอก และสิ่งเร้าภายใน จากสิ่งเร้าทางใดทางหนึ่งนี้ มีอิทธิพลต่อการถ่ายทอด รูปแบบเป็นอันมาก คือ ถ้าเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้น จากสิ่งเร้าภายนอก การถ่ายทอด มักจะเป็นรูปแบบ ในลักษณะเรื่องราว รายละเอียดของ สิ่งเร้า นั้น เช่น การดู การแสดงในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แล้วเกิดความรู้สึก สนุกสนาน กับบทบาทของ ตัวแสดงที่เห็นได้จากภายนอก ซึ่งถือเป็น สิ่งเร้าภายนอก เมื่อถ่ายทอดโดยการเล่า ให้ผู้อื่นฟัง มักจะเล่าเรื่องราว รายละเอียด ของผู้แสดง และบทบาท การแสดงนั้น แต่ถ้าเป็น ความรู้สึกที่เกิดขึ้น จากสิ่งเร้าภายใน ของการแสดงนั้น ก็คือการเข้าใจ ซาบซึ้งในเนื้อหาสื่อเป็น ความรู้สึกออกมา เช่น โศกเศร้า ดีใจ สนุกสนาน เป็นต้น

ศิลปะ คือ สื่อภาษาชนิดหนึ่ง (Art is The Language) สื่อ เป็นตัวกลางที่สามารถชักนำ เชื่อมโยงให้ถึงกัน หรือสามารถทำการ ติดต่อกันได้

ภาษา หมายถึง เสียงหรือสื่อที่สามารถเข้าใจซึ่งกันและกันได้ สรุป รวม แล้ว ทั้งสื่อและภาษาเป็นพฤติกรรม ที่แสดงออก เพื่อชักนำ เพื่อติดต่อให้ถึงกัน และเมื่อ ตีความหมายของคำนิยามที่ว่า ศิลปะ เป็นสื่อหรือภาษาได้อย่างไร โดยนำศิลปะไปเปรียบเทียบกับสื่อที่เป็นภาษาพูด และภาษาเขียน ใน ภาษาพูด เป็นลักษณะถ่ายทอดโดยใช้สื่อประเภทเสียง เปล่งออกมาเป็นคำ หรือประโยค เพื่อสื่อความหมายในสิ่งที่ผู้พูดต้องการ การถ่ายทอดให้ผู้ฟังได้รับรู้ ส่วนภาษาเขียนเป็นลักษณะการ สื่อความหมาย โดยอาศัยสระ พยัญชนะ วรรณยุกต์ ฯลฯ เพื่อโยง ให้เกิดความเข้าใจร่วมกันระหว่าง ผู้เขียนกับผู้อ่าน

การสื่อความหมายโดยใช้ภาษาเขียน และ ภาษาภาพ เป็นลักษณะ การถ่ายทอดสิ่งที่ ต้องการ ให้ผู้อื่นรับรู้ ให้ปรากฏในรูปแบบ ศิลปะอันอาจเป็นลักษณะ เส้น รูปร่าง รูปทรง ทิศทาง แสงเงา สี และอื่น ๆ ทั้งในลักษณะที่เป็น รูปธรรมและนามธรรม ตัวอย่างเช่นในภาษาพูดสื่อความหมาย โดยกล่าวคำว่า ฝนแล้ว ผู้ฟัง ย่อมสามารถ รู้ความหมาย ด้วยการระลึกถึงลักษณะรูปร่าง สี สันรายละเอียดของฝนแล้ว จากประสบการณ์เดิม ส่วนในภาษาเขียนก็ เช่นเดียวกันเขียนคำว่า ฝนแล้ว ผู้อ่าน ก็ต้องระลึกถึง ประสบการณ์เดิม มาประกอบในการ แปลความ เหมือนกัน และในทางศิลปะ อาจถ่ายทอด โดยการ วาดภาพฝนแล้ว ผู้ดูสามารถรับรู้และตีความ ได้ทันที โดยไม่ต้องใช้ความคิดจินตนาการในรูปแบบมาประกอบการตีความ ย่อมแสดง ได้ว่า ศิลปะสามารถจัดเข้าลักษณะสื่อ หรือ

ภาษา ได้เช่นเดียวกัน และสื่อภาษา ที่ชัดเจน กว่าสื่อตัวอักษร หรือคำพูด ดังคำกล่าว ของนักปรัชญาจีนที่เคยกล่าวว่า รูปภาพ ๑ รูปสามารถใช้แทนคำพูด ได้นับพันคำ

การที่จะเข้าใจการสื่อความหมาย ไม่ว่าจะสื่อภาษา ชนิดใดก็ตาม ทั้งภาษาพูด ภาษาเขียน หรือภาษาภาพ ผู้ที่สามารถตีความหมาย หรือทำความเข้าใจได้ย่อม ต้องอาศัย การศึกษาเรียนรู้ในหลักการ ของภาษานั้น รวมทั้งการ ฝึกฝน หาประสบการณ์เกี่ยวกับสื่อภาษา ชนิดนั้น ๆ มาเป็นพื้นฐาน ไว้อย่างดี ความหมาย ยังมีพื้นฐานประสบการณ์มากเท่าไร ก็ยังสามารถเข้าใจในสื่อภาษานั้น เป็น อย่างดี

ศิลปะ คือ การแสดงบุคลิกลักษณะของศิลปิน (Art is the The Expression of Great Personallity)

บุคลิกภาพเป็นลักษณะคงที่ของบุคคล หรือแนวโน้มที่แสดงให้เห็นถึง ลักษณะที่ เหมือนหรือแตกต่างกันของพฤติกรรมทางจิตวิทยา เช่น ความนึกคิด ความรู้สึก และการกระทำในช่วงเวลาหนึ่ง และบุคลิกภาพ เป็นแบบแผนที่เป็นเอกลักษณ์ (Unique) ที่ประกอบกันขึ้นของบุคคล เป็นเอกลักษณ์ประจำตัวของมนุษย์ทุกคน และไม่มีใคร เหมือนใครได้เลย เป็นความแตกต่างระหว่างบุคคลจากคำจำกัดความของนักจิตวิทยา ที่ให้ ความหมายเกี่ยวกับบุคลิกภาพนั้น พอที่จะสรุป กล่าวได้ว่า บุคลิกภาพ เป็นลักษณะเฉพาะหรือเอกลักษณ์ของแต่ละบุคคล ดังนั้น พฤติกรรมที่ ปรากฏในแต่ ละบุคคลย่อมไม่เหมือนกัน ศิลปะอาจนับได้ว่า เป็นเครื่องมือ หรือสื่อ ที่ใช้ถ่ายทอดและบันทึก พฤติกรรมของศิลปิน ดังนั้น ผลงานศิลปะ ก็คือ เครื่องบันทึก พฤติกรรมอันเป็นบุคลิกภาพ เฉพาะ ของศิลปินนั่นเอง

๓. ความหมายของศิลปะน่าน

ศิลปะน่าน คือ ศิลปะที่มนุษย์สร้างขึ้นในย่านเขตเมืองน่านภาคเหนือล้านนาที่เป็น เอกลักษณ์เฉพาะตัวและจากความคิดสร้างสรรค์จากช่างสกุลคนเมืองน่านเอง เพื่อสร้างมาให้เกิด ความงามและความพึงพอใจและผลแห่งความคิดสร้างสรรค์ของศิลปินคนเมืองน่านที่แสดงออกมาใน รูปลักษณะต่างๆ ให้ปรากฏซึ่งสุนทรียภาพ ความประทับใจหรือความสะเทือนอารมณ์ ความ อัจฉริยภาพ พุทธิปัญญา ประสบการณ์ รสนิยมและทักษะของแต่ละคน เพื่อความพอใจ ความรื่นรมย์ ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณีหรือความเชื่อทางศาสนา นักปราชญ์ได้ให้ความหมายของศิลปะไว้ว่า ศิลปะ คือ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเป็นสิ่งที่มิได้เกิดขึ้นตามธรรมชาติ^{๑๖} ศิลปะแต่เดิมหมายถึง งานช่างฝีมือ เป็นงานที่มนุษย์ใช้สติปัญญาสร้างสรรค์ขึ้นด้วยความประณีตวิจิตรบรรจง ฉะนั้น งานศิลปะจึงไม่ใช่สิ่ง ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติแต่เป็นผลงานที่มนุษย์ใช้ปัญญา ความศรัทธาและความพากเพียรพยายาม

^{๑๖} ชะลูด นิ่มเสมอ, **องค์ประกอบศิลปะ**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ๑.

สร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ ถ้าจะวิเคราะห์ศิลปะที่แท้จริงแล้ว จะต้องศึกษาจากส่วนประกอบอื่นอีกมากเช่น จากผลงาน จากสภาพสังคม เศรษฐกิจ ภูมิศาสตร์ ศาสนา ฯลฯ เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นเงื่อนไขกำหนดสิ่งแวดล้อมและการดำรงชีวิตของมนุษย์ในแต่ละสมัย ซึ่งแต่ละยุคสมัยย่อมแตกต่างกัน ศิลปะจึงมีความหมายแตกต่างกันไป^{๑๗} การจำกัดความให้แน่นอนลงไปว่าศิลปะคืออะไรนั้นเป็นเรื่องยาก เพราะว่าศิลปะเป็นงานสร้างสรรค์ ศิลปินมีหน้าที่สร้างงานที่มีแนวคิดและรูปแบบแปลกใหม่อยู่ตลอดเวลา ทฤษฎีศิลปะในสมัยหนึ่งอาจขัดแย้งกับของอีกสมัยหนึ่งอย่างตรงกันข้ามและทฤษฎีเหล่านั้นก็ล้วนเกิดขึ้นภายหลังผลงานสร้างสรรค์ที่เปลี่ยนแปลงและก้าวล้ำหน้าไปก่อนแล้วทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามทัศนะเกี่ยวกับความหมายของศิลปะได้ถูกกำหนดตามการรับรู้และตามแนวคิดต่างๆ อย่างกว้างขวาง โดยบุคคลต่างๆ ซึ่งพอหากเราจะเปรียบเทียบย้อนหลังไปเมื่อหลายหมื่น-แสนปีก่อนหน้านี้ เมื่อมนุษย์ยังอยู่ในถ้ำ ยังไม่สวมเสื้อผ้า เก็บผลไม้กินหรือไล่จับสัตว์กินเป็นอาหารซึ่งมีชีวิตไม่ต่างจากสัตว์ทั้งหลายในทุกวันนี้ แต่ปัจจุบันมนุษย์มีบ้านอยู่สบาย มีเครื่องแต่งกายสวยงาม มีสิ่งอำนวยความสะดวกมากมาย สามารถไปได้ทั้งบนน้ำ ในน้ำ ในอากาศและอวกาศ มีเมือง มีระบบสังคม มีระเบียบปฏิบัติร่วมกัน มีกระบวนการพัฒนามนุษย์ที่จะสืบทอดดำรงเผ่าพันธุ์ต่อไป มีจริยศาสตร์ มีศาสนาและพิธีกรรม มีรูปแบบการดำรงชีวิตที่แตกต่างกันอย่างหลากหลาย กระจายไปทั่วโลก ขณะที่สัตว์โลกอื่นๆยังคงดำรงชีวิตอยู่เดิมๆ ที่มีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก ข้อแตกต่างนี้ บางทีอาจเป็นสิ่งพิสูจน์ได้ว่ามนุษย์เป็นผู้มีความคิดสร้างสรรค์เพียงหนึ่งเดียวบนโลกนี้ ดังนั้นศิลปะจึงเป็นเรื่องของมนุษย์สร้างขึ้นโดยมนุษย์และเพื่อมนุษย์เท่านั้น เมื่อเราพูดถึงศิลปะเรามักจะหมายถึงความงามแต่ความงามในที่นี้เป็นเรื่องของคุณค่า ที่เป็นคุณค่าทางสุนทรียะ อาจจะสรุปได้ว่า สุนทรียภาพหมายถึง ความซาบซึ้งในคุณค่าแห่งความงาม ซึ่งแตกต่างจากคุณค่าทางเศรษฐกิจที่เป็นราคาของวัตถุ แต่เป็นคุณค่าต่อจิตใจ ความงามเกิดขึ้นด้วยอารมณ์ มิใช่ด้วยเหตุผล ความคิดหรือข้อเท็จจริง คนที่เคร่งครัดต่อเหตุผลหรือเพ่งเล็งไปที่คุณค่าทางวัตถุจะไม่เห็นความงาม สิ่งสวยงามที่เราใช้และพบเห็นในชีวิตประจำวันล้วนเป็นผลผลิตอันเนื่องมาจากศิลปะทั้งสิ้น^{๑๘} คนที่มีอารมณ์ละเอียดอ่อนไหวจะสัมผัสความงามได้ง่ายและรับได้มาก ความงามให้ความยินดีให้ความพอใจได้ทันทีโดยไม่ต้องมีเหตุผล ความยินดีนั้นเกิดขึ้นเองโดยไม่มีการบังคับ นักปราชญ์และศิลปินทั้งหลายให้ความซาบซึ้งในศิลปะหรือประจักษ์ในความงามนั้นเป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่จะช่วยพัฒนารสนิยมของคนให้ดีขึ้น ความงามนั้นเกี่ยวข้องกับวัตถุก็จริง แต่มิได้เริ่มที่วัตถุ มันเริ่มที่อารมณ์ของคนเอง ดังนั้นความงามจึงเป็นอารมณ์

^{๑๗} ประเสริฐ ศิลรัตน, **ความเข้าใจในศิลปะ**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๙.

^{๑๘} เทพศิริ สุขโสภา, **ความเข้าใจเกี่ยวกับศิลปะ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๑๘), หน้า ๑๐๒.

เป็นสุขอารมณ์หรือเป็นอารมณ์ที่ก่อให้เกิดความสุนทรีย์ภาพ เป็น ๑ ใน ๓ สิ่งที่ทำให้เกิดความสุขกับมนุษย์ ซึ่งได้แก่ ความดี ความงามและความจริง ผู้ที่ยอมรับและเห็นในคุณค่าของทั้ง ๓ สิ่งนี้จะเป็นผู้มีความสุข เนื่องจากความงามเป็นอารมณ์ เป็นสิ่งที่อยู่ในความรู้สึกนึกคิด ความงามจึงเป็นนามธรรม ดังนั้นการสร้างสรรคงานศิลปะก็เป็นการถ่ายทอดความงามผ่านสื่อวัสดุต่างๆ ออกมาเพื่อให้ผู้อื่นได้สัมผัสได้พบเห็น ได้รับรู้สื่อต่างๆ จะเป็นตัวกระตุ้นให้ผู้ชมเกิดอารมณ์ทางความงามที่แตกต่างกันตามค่านิยมของแต่ละบุคคล ความงามไม่ใช่ศิลปะ เนื่องจากว่าความงามไม่จำเป็นต้องเกิดจากสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นในธรรมชาติก็มีความงามเช่นกัน เช่น บรรยากาศ ขณะที่พระอาทิตย์ขึ้นหรือตกดิน ความสวยงามสดชื่นของดอกไม้ ทิวทัศน์ธรรมชาติต่างๆ เป็นต้น

น่าน (ในชื่อ จ.น่าน) แปลว่า น้ำ มักเรียกซ้ำซ้อนกันว่าน่านน้ำและความหมายจากพจนานุกรมแปลไทย ราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง เขต, ย่าน เช่น น่านฟ้า แปลว่า เขตพื้นที่ทางอากาศ และนันทบุรี ไม่ได้แปลว่าน่าน แต่มาจากคำว่า น่าน เป็นคำบาลีที่ผูกขึ้นใหม่โดยชื่อพื้นเมืองว่า น่าน ให้ไพเราะและศักดิ์สิทธิ์ขึ้น เมืองน่านเป็นนครรัฐขนาดเล็กริมแม่น้ำน่าน ก่อตัวขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำน่านและแม่น้ำสาขาในหุบเขาทางตะวันออกของภาคเหนือ ในความเป็นเมืองเล็กงดงามด้วยสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา ยังสะท้อนให้เห็นการผสมผสานทางศิลปวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ทั้งด้านการเมือง การปกครอง ศาสนา รวมทั้งวิทยาการด้านต่างๆกับกรุงสุโขทัย ล้านนา พุกามและล้านช้าง โดยยังคงเอกลักษณ์ของความเป็นพื้นถิ่นน่านไว้ได้อย่างสง่างาม ศิลปะน่านเป็นศิลปวัฒนธรรมโบราณสถานล้านนา อันเป็นเอกลักษณ์ศิลปะเมืองน่านขนานแท้ อยู่หลายแห่งหลายที่ การได้มาที่วิวชมวัดวาอารามเปรียบเสมือนการได้ย้อนเวลาหาอดีต ชมงานศิลปะชิ้นเอกที่มีความประณีตวิจิตรอลังการบรรจงของคนยุคก่อน แฝงไว้ซึ่งเรื่องราวชีวิตและความ เป็นอยู่ของคนในแต่ละสมัย อีกทั้งยังได้ความสงบร่มเย็นและสบายใจเมื่อเราได้เข้ามาอยู่ใกล้กับ พระพุทธศาสนามากขึ้น เป็นดินแดนตะวันออกที่งดงามทั้งวัฒนธรรมประเพณีและธรรมชาติ^{๑๙} ความงามในศิลปะ เป็นการสร้างสรรค์ล้วนๆ ไม่เกี่ยวข้องกับความงามวัตถุในธรรมชาติ เป็นความงามที่แสดงออกได้ แม้ในสิ่งที่น่าเกลียด หัวข้อเรื่องราวหรือเนื้อหาที่ใช้สร้างงานนั้นอาจน่าเกลียดแต่เมื่อเสร็จแล้ว ก็ยังปรากฏความงามที่เกิดจากอารมณ์ที่ศิลปินแสดงออก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ตรัสถึงความสำคัญของศิลปกรรมไว้ว่า ศิลปกรรมเป็นวัฒนธรรมของชาติ อัญญาใดๆแผ่นดินเดียวก็มีค่า มหาศาลและเป็นเป็นสิ่งที่แสดงออกของความเจริญของสังคม^{๒๐}

^{๑๙} วรศักดิ์ จรุงรัตนางค์, **Go น่าน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ท่องเที่ยวโลก, ๒๕๕๓), หน้า ๓.

^{๒๐} พระราชดำรัสในคราวเสด็จพระราชดำเนินเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร พ.ศ. ๒๕๑๐, **โบราณคดี, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒, ๒๕๑๑**, หน้า ๑.

ดังนั้น “ศิลปะน่าจะหมายถึงสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นในย่านเขตเมืองน่าภาคเหนือที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวและจากความคิดสร้างสรรค์เพื่อให้เกิดความงามและความพึงพอใจ” ที่ได้สร้างสรรค์สืบเนื่องกันมาตั้งแต่อดีตโบราณอันยาวนานจนถึงปัจจุบันและจะสร้างสรรค์ต่อไปในอนาคตให้อยู่คู่กับเผ่าพันธุ์มนุษย์ไปตราบนานเท่านาน โดยมีการสร้างสรรค์พัฒนารูปแบบต่างๆ ออกไปอย่างมากมายไม่มีที่สิ้นสุด ฉะนั้น การศึกษาศิลปะน่าจะอาจกล่าวได้ว่า คือการศึกษาเรื่องราวความเป็นอัตลักษณ์ของคนน่านนั่นเอง

๒.๗ ประเภทของศิลปะน่าน

ศิลปะเมืองน่านสามารถจำแนกออกตามรูปแบบของความเปลี่ยนแปลงจากอิทธิพลหรือการครอบงำทางด้านการเมืองการปกครอง โดยจำแนกออกเป็น ๓ ประเภท^{๒๑} คือ

ประเภทที่ ๑ แบบล้านนา ภายใต้นี้ยังคงมีการลอกเลียนแบบหรือเอารูปแบบของเจดีย์ศิลปะล้านนามาดัดแปลงสร้างขึ้นทั้งเจดีย์ทรงระฆังและทรงเรือนธาตุ เช่น เจดีย์วัดสภาราศ เจ้ามหาวงศ์ให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑ เจดีย์วัดพญาภู เจดีย์วัดหนองบัว เจดีย์วัดเบงสกัด ซึ่งเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐ และเจดีย์บรรจุอัฐิเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ ในบริเวณวัดช้างค้ำวรวิหาร สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖

ประเภทที่ ๒ แบบรัตนโกสินทร์ เท่าที่พบมีอยู่ ๒ องค์ด้วยกันคือ เจดีย์น้อยหลังอุโบสถวัดพระธาตุแช่แห้ง ลักษณะเป็นเตี้ยย่อมุมไม้สิบสอง พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ โปรดให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ และเจดีย์วัดสวนตาล องค์ปัจจุบันที่บูรณะขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ส่วนยอดทำเป็นทรงปราสาท

ประเภทที่ ๓ แบบพม่า เป็นเจดีย์ทรงระฆังฐานย่อเก็จ องค์ระฆังเตี้ย ไม่มีบัลลังก์ ที่สำคัญได้แก่ เจดีย์พระธาตุแช่แห้งน้อย พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ โปรดให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ และเจดีย์วัดวังศิรี สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ เป็นต้น

ประเภทศิลปะเมืองน่านนั้นสามารถจำแนกออกได้หลายกลุ่มงาน แต่ตามหลักการแล้วแบ่งออกเป็น ๔ กลุ่มใหญ่ๆ คือ

^{๒๑} ทวีศักดิ์ เสนาณรงค์, เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์กรมศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๙๓.

๑. จิตรกรรม

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายของคำว่า จิตรกรรม หมายถึง ศิลปะประเภทหนึ่งในทัศนศิลป์เกี่ยวกับการเขียนภาพวาดภาพ, รูปภาพที่เขียนหรือวาดขึ้น^{๒๒} งานจิตรกรรมแบ่งออกได้ ๒ ชนิด คือ

๑) การวาดเส้น (Drawing) เป็นการวาดภาพโดยใช้ปากกา หรือดินสอ ชีตเขียนลงไป บนพื้นผิววัสดุรองรับเพื่อให้เกิดภาพ การวาดเส้น คือ การขีดเขียนให้เป็นเส้นไม่ว่าจะเป็นเส้นเล็ก หรือเส้นใหญ่ ๆ มักมีสีเดียว แต่การวาดเส้นไม่ได้จำกัดที่จะต้องมีสีเดียว อาจมีสีหลาย ๆ สีก็ได้ การวาดเส้น จัดเป็นพื้นฐานที่สำคัญของงานศิลปะแทบทุกชนิด

๒) การระบายสี (Painting) เป็นการวาดภาพโดยการใช้พู่กันหรือแปรงหรือวัสดุอย่างอื่นมาระบายให้เกิดเป็นภาพ การระบายสี ต้องใช้ทักษะการควบคุมสีและเครื่องมือมากกว่าการวาดเส้น ผลงานการระบายสีจะสวยงาม เหมือนจริง และสมบูรณ์แบบมากกว่าการวาดเส้น

ทั้งนี้งานจิตรกรรมฝาผนังในที่ปรากฏในเมืองน่านเป็นจิตรกรรมแบบการวาดภาพระบายสี ซึ่งนับว่าเป็นศิลปกรรมอีกแขนงหนึ่งที่ปรากฏขึ้นในระยะนี้ เรื่องราวที่เขียนมีทั้งพุทธประวัติและชาดก ในปัญหาสชาดกอันเป็นคัมภีร์ที่รจนาขึ้นทางภาคเหนือ อาทิ เรื่องคันธกุมารและจันทคารชาดก เป็นต้น รายละเอียดของภาพจิตรกรรมนอกจากจะเล่าเรื่องนิทานชาดกแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเมืองน่าน ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ได้เป็นอย่างดี เท้าที่ปรากฏหลักฐานอยู่จนกระทั่งปัจจุบันนี้มี ๔ แห่งด้วยกัน คือ

๑) จิตรกรรมฝาผนังภายในวิหาร วัดภูมินทร์ ซึ่งเขียนขึ้นระหว่าง พ.ศ.๒๔๑๐-๒๔๑๗ เป็นเรื่องคันธกุมารและพุทธประวัติ

๒) จิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารวัดช้างค้ำวรวิหาร ภาพส่วนใหญ่ลบเลือนเพราะการฉาบปูนทับ เมื่อมีการบูรณะตัววิหารในชั้นหลัง สันนิษฐานว่าคงจะเขียนขึ้นในระยะเวลาเดียวกับจิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารวัดภูมินทร์ เนื่องจากตัวอาคารสร้างขึ้นพร้อมกัน^{๒๓}

๓) จิตรกรรมฝาผนังในวิหารวัดหนองบัว อำเภอท่าวังผา เขียนขึ้นระหว่าง พ.ศ.๒๔๑๐-๒๔๔๙ เป็นเรื่องจันทคารชาดกและภาพอดีตพุทธเจ้า

^{๒๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๒๓๑.

^{๒๓} ประชุมพงศาวดาร ภาค ๑๐ เล่ม ๑๐, ราชวงศ์จักรณ์ พงศาวดารเมืองน่าน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์กรมศิลปากร, ๒๔๐๗), หน้า ๘๑.

๔) จิตรกรรมเรื่องพุทธประวัติ บนผนังหลังฐานชุกชี ภายในวิหารวัดหนองแดง อำเภอ เชียงกลาง ลักษณะสีและฝีมือแตกต่างไปจากจิตรกรรมฝาผนังทั้ง ๓ แห่ง ที่กล่าวมาแล้ว สันนิษฐาน ว่าคงสร้างขึ้นระหว่างครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๕

๒. ประติมากรรม

งานประติมากรรมที่สร้างขึ้นส่วนใหญ่ได้แก่ กลุ่มพระพุทธรูป ส่วนประติมากรรมอื่นๆเช่น เทวดา รูปสัตว์ เป็นต้น

๑) กลุ่มพระพุทธรูปปางมารวิชัยวัดภูมินทร์ วัดกอก วัดศรีบุญเรือง วัดป่าแลวหลวง วัดหัว ช่าง วัดพญาภู วัดเจดีย์ วัดปรางค์ วัดช้างค้ำฯ เป็นต้น

๒) กลุ่มพระพุทธรูปปางลีลาวัดพญาภู วัดช้างค้ำฯ เป็นต้น

๓) กลุ่มพระพุทธรูปปางประทานอภัยวัดช้างค้ำฯและในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่าน เป็น ต้น และพระพุทธรูปสามกลุ่มนี้ล้วนได้รับอิทธิพลจากล้านนา สุโขทัย ออยุธยา ลาว พม่า แล้วแต่ยุค

สมัยนั้นๆ ด้วย ประติมากรรมรองลงมาที่พบเห็นได้แก่ เทวดาปูนปั้น รูปสัตว์และ ลวดลายมากมายซึ่งใช้ประดับตกแต่งเจดีย์วิหารภายในวัด

๓. สถาปัตยกรรม

หลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้น เช่น โบสถ์ วิหาร เจดีย์และหอไตร กุฏิวัด เช่น เจดีย์วัดพญาภู กุฏิพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร เจดีย์วัดหัวช่าง เจดีย์วัดพระธาตุแช่แห้ง เจดีย์วัดปรางค์ เป็นต้น

๔. เครื่องใช้อื่นๆ

การสร้างเครื่องใช้เนื่องจากในศาสนา ถวายไว้เป็นพุทธบูชาตามวัดต่างๆ ในจังหวัดน่าน เป็นจำนวนมาก โดยมากมักเป็นงานที่ทำจากเครื่องไม้สลักลายหรือเขียนลายรดน้ำปิดทอง บางครั้งก็มีการตกแต่งให้วิจิตรบรรจงเพิ่มมากขึ้นด้วยการประดับกระจกหลากสี ที่สำคัญได้แก่ ธรรมมาสน์ หีบพระ ธรรม แผงพระพิมพ์ สัตตภัณฑ์หรือเชิงเทียน วิหารจำลอง สถูปจำลอง เครื่องสูงจำลอง เป็นต้น

นอกจากประเพณีพยายามทำตามความสามารถภูมิปัญญาชาวบ้านเมืองน่านแล้ว ไม่ว่าจะ ด้วยฝีมือและความคิดสร้างสรรค์แล้วยังต้องมีการแสงสว่างแห่งพุทธปัญญาและจิตออกมาด้วย หมายถึง ต้องมีใจจดจ่อกับสิ่งที่ทำเพื่อให้เกิดปัญญา นักโบราณคดีเห็นว่าศิลปกรรมย่อมเป็นสิ่ง สำคัญที่บ่งบอกถึงความเจริญในอดีต และศิลปะย่อมเป็นหลักฐานอ้างอิงประวัติศาสตร์ได้ดีที่สุด^{๒๔}

^{๒๔} เสถียร โกเศศ, (เรียบเรียงจากคำอธิบายและความเห็นของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี), ศิลปะ สังเคราะห์, (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๕), หน้า ๒๑.

และงานจิตรกรรมของศิลปะตะวันออกจะให้ค่าของแสงและเงามากและเงาก็ใช้ในงานสถาปัตยกรรมเช่นกัน^{๒๕}

๒.๘ ลักษณะของศิลปะน่าน

ศิลปะน่านมีลักษณะเด่น คือ ความงามที่ลงตัวพอดี คงเอกลักษณ์ของช่างสกุลน่านและการวิถีชีวิตของคนน่านที่ได้สอดแทรกไว้ในผลงานศิลปกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้น โดยเฉพาะศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นไปในลักษณะถวายไว้เป็นพุทธบูชาจากศรัทธาอย่างสุดฝีมือ อาจกล่าวได้ว่าลักษณะศิลปะน่านสร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมพุทธศาสนา เป็นการเชื่อมโยงและโน้มน้าวจิตใจของประชาชนให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา^{๒๖} แบ่งออกเป็น ๔ ระยะ ดังนี้

ระยะแรก (ระหว่างกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - พ.ศ.๑๙๙๒) ด้านประติมากรรม ที่สร้างขึ้นส่วนใหญ่ ได้แก่พระพุทธรูป ส่วนประติมากรรมอื่นๆ เช่น รูปเทวดา รูปสัตว์และเครื่องใช้ที่จัดเป็นประณีตศิลปะไม่พบหลักฐาน ประติมากรรมพระพุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยลักษณะโดยทั่วไปพระพักตร์มักจะเป็นรูปไข่ พระขนงโค้ง พระนาสิกโด่งปลายงุ้มเล็กน้อย พระโอษฐ์เรียวบาง พระอังสาใหญ่ บั้นพระองค์เล็ก ครองจีวรท่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา ชายจีวรยาว ลงมาจรดพระนาภี ปลายเป็นเขี้ยวตะขาบ ส่วนใหญ่มักแสดงเป็นปางมารวิชัย ฐานเป็นหน้ากระดานเกลี้ยง ส่วนปางอื่นๆ เท่าที่พบ ได้แก่ปางลีลาและปางอภัยและด้านสถาปัตยกรรม ระยะแรกนี้ก็ได้รับอิทธิพลจากศิลปะสุโขทัยเช่นเดียวกับประติมากรรมและมีสองรูปแบบลักษณะด้วยกัน คือ เจดีย์ทรงระฆังและเจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์

ระยะที่สอง (ระหว่างพ.ศ.๑๙๙๓-๒๑๐๒) นี้เองที่มีอิทธิพลศิลปะล้านนาจากเมืองเชียงใหม่และลำพูนเริ่มส่งผ่านเข้ามาเมื่อน่าน บรรดาประติมากรรมและสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นมักแสดงให้เห็นถึงลักษณะศิลปะล้านนาและการผสมผสานระหว่างศิลปะล้านนากับศิลปะสุโขทัย ซึ่งยังคงมีอิทธิพลสืบเนื่องลงมาในชั้นหลัง ส่วนอิทธิพลของฝีมือช่างพื้นเมืองจะเริ่มเข้ามามีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในระหว่างครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๑ และบางครั้งก็ได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีนด้วย^{๒๗}

^{๒๕} มาโนช กงกะนันท์, **หลักการออกแบบ เล่ม ๒**, (พระนคร : คณะมัณฑนศิลป์จัดพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๔.

^{๒๖} ดูรายละเอียด, **วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://th.wikipedia.org>, [๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๙].

^{๒๗} มารุต อมรานนท์, “อิทธิพลศิลปะจีนที่มีต่อลวดลายล้านนา”, **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร**, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๒๒) : ๑๑๙-๑๓๐.

ด้านประติมากรรม ที่สร้างขึ้นในระยะนี้ ส่วนใหญ่คงได้แก่พระพุทธรูป สำหรับเครื่องใช้อื่นๆ เท่าที่ปรากฏหลักฐานพบว่ามีการผลิตเครื่องถ้วยขึ้นใช้ในเมืงน่านด้วยและส่วนพระพุทธรูปก็จำแนกลักษณะความแตกต่างทางรูปแบบ โดยกำหนดจากลักษณะการได้รับอิทธิพลศิลปะรูปแบบใหม่จากภายนอกนำมาผสมผสานกับรูปแบบเดิมที่มีอยู่ ออกได้เป็น ๒ หมวด คือ

หมวดที่ ๑ ได้รับอิทธิพลทางรูปแบบมาจากพระพุทธรูปศิลปะล้านนา ลักษณะของพระพุทธรูปหมวดนี้ พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระรัศมีเป็นรูปดอกบัวตูม พระวรกายอวบอ้วน ครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา ชายจีวรสั้นเหนือกระถัน ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร แสดงปางมารวิชัย ส่วนฐานเฉพาะที่พบในเมืงน่านมักทำเป็นฐานหน้ากระดานเกลี้ยง (ฐานเขียง) ชั้นเดียวหรือสองชั้น

หมวดที่ ๒ แสดงถึงการผสมผสานทางรูปแบบของอิทธิพลศิลปะล้านนาที่ส่งเข้ามาในระยะนี้กับศิลปะสุโขทัยและส่วนในภายหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ก็จะเริ่มมีอิทธิพลของฝีมือช่างพื้นเมืองเพิ่มมากขึ้น ลักษณะทั่วไปของพระพุทธรูปก็จะมีพระพักตร์มีทั้งที่เป็นรูปไข่และค่อนข้างกลม พระนาสิกใหญ่ ขมวดพระเกศาเล็ก ไม่นิยมทำแนวเส้นไรพระศก ดังเช่นพระพุทธรูปศิลปะล้านนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัยซึ่งสร้างขึ้นในเมืงเชียงใหม่และลำพูนระยะเดียวกัน พระรัศมีเป็นรูปเปลวไฟ พระหนุเป็นต่อมใหญ่ พระวรกายเพรียวบาง เฉพาะพระพุทธรูปปางมารวิชัยมักประทับนั่งขัดสมาธิราบ ฐานเป็นหน้ากระดานเกลี้ยงชั้นเดียวตามแบบศิลปะสุโขทัย ล้วนเป็นความงามที่กำหนดขึ้นตามอุดมคติตามแบบอย่างอินเดีย^{๒๘}

ระยะที่สาม (ระหว่าง พ.ศ.๒๑๐๓-๒๓๒๘) นี้หัวเมืงล้านนาทั้งมวลรวมทั้งเมืงน่านตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า งานศิลปกรรมจึงโรยร้างลงอย่างเห็นได้ชัด จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นยุคมืดของศิลปะในเมืงน่าน ประติมากรรมและสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นจะมีลักษณะมีอิทธิพลของฝีมือช่างพื้นเมือง ส่วนอิทธิพลศิลปะจากภายนอกเป็นต้นว่า ศิลปะอยุธยา (ช่างอยุธยาส่วนมากจะใช้วัสดุในท้องถิ่นเป็นหลักคืออิฐโดยใช้ศิลาแลงร่วมอยู่ด้วย^{๒๙} และศิลปะลาวที่ส่งผ่านเข้ามายังเมืงน่านเป็นครั้งคราว

ด้านประติมากรรม ส่วนใหญ่ได้แก่พระพุทธรูป ส่วนเครื่องใช้อื่นๆพบน้อยมาก พระพุทธรูปลักษณะทางสุนทรียภาพมักจะแลดูแข็งกระด้าง ขาดชีวิตจิตใจและความได้สัดส่วน อิทธิพลของฝีมือช่างพื้นเมืองปรากฏอยู่อย่างเด่นชัด การโลหะกรรมเทคนิคไม่ดีเท่าสองระยะแรก พื้นผิวของพระพุทธรูปมักจะขรุขระ เนื้อสำริดไม่แล่นตลอด บางครั้งเกิดชำรุดขณะทำการหล่อ

^{๒๘} สงวน รอดบุญ, **พุทธศิลป์สุโขทัย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ ๒๕๓๓), หน้า ๑๔๙.

^{๒๙} ศ.ดร.สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะภาคเหนือ ทริภุชชัย-ล้านนา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืงโบราณ, ๒๕๕๕), หน้า ๒๒.

ด้านสถาปัตยกรรม ที่สร้างขึ้นระยะนี้มักได้รับอิทธิพลจากศิลปะล้านนาและศิลปะลาว เช่น เจดีย์วัดหัวข่วงและวัดพระธาตุแช่แห้งเป็นต้นและศิลปะลาวโดยเฉพาะลายกนก พญานาคและหงส์มีหาง นอกจากแปลกตาจากไทยบ้างเล็กน้อย^{๓๐} เช่น เจดีย์วัดหัวข่วง เป็นเจดีย์ทรงปราสาทหรือทรงเรือนธาตุ ได้รับอิทธิพลศิลปะล้านนาประกอบด้วย ส่วนฐานสร้างเป็นสี่เหลี่ยมฐานปัทมประดับด้วยลูกแก้วสองชั้น มีฐานไม้คั่นกลาง ฐานบัวลูกแก้วชั้นบนย่อมุมรับกับเรือนธาตุไปจรดชั้นบัวถลาใต้องค์ระฆัง ส่วนเรือนธาตุมีซุ้มจระนมด้านละซุ้ม ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยสำริดประดับมุมด้วยรูปเทวดาทรงเครื่องยืนพนมมือ เรือนธาตุเป็นชั้นบัวถลาซ้อนกันสามชั้น ยอดขององค์เจดีย์เป็นทรงระฆังมีขนาดเล็กไม่มีบัลลังก์โดยส่วนรวมคล้ายกับเจดีย์วัดโลกโมลี อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งสร้างขึ้นระหว่าง รัชกาลพระเมืองยศเกล้า รวม พ.ศ.๒๐๗๑ แต่ส่วนฐานล่าง และชั้นบัวถลาของเจดีย์นี้ยิ่งสูงขึ้น ทำให้มีลักษณะเรียวสูงกว่า แสดงถึงพัฒนาการทรงรูปแบบที่ช่างเมืองน่าน ดัดแปลงนำมาใช้ในระยะเวลาหลัง สันนิษฐานว่าเป็นศิลปะที่ดัดแปลงตามแบบของช่างเมืองน่าน มีอายุระหว่างสมัยล้านนาตอนปลาย^{๓๑}

ระยะที่สี่ (ระหว่าง พ.ศ.๒๓๒๙-๒๔๗๔) นี้มีการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมเกือบทุกแขนงต่างจากที่แล้มาด้วยการลอกเลียนแบบของเดิมและรับเอาอิทธิพลศิลปะรูปแบบอื่นจากภายนอกมาดัดแปลงให้เข้ากับค่านิยมของช่างพื้นเมือง เป็นต้นว่าศิลปะโกสินทร์

ด้านประติมากรรม ที่สำคัญได้แก่พระพุทธรูป ส่วนประติมากรรมชั้นรองเท่าที่พบ ได้แก่ เทวดาและรูปสัตว์ที่ใช้ประกอบตัวสถาปัตยกรรม ความหลากหลายทางรูปแบบลักษณะของพระพุทธรูประยะนี้มีมากกว่าสามระยะแรก รายละเอียดต่างกันออกไป จนยากที่จะกำหนดรูปแบบเฉพาะหรือจัดเป็นหมวดหมู่ได้ อาทิ รูปทรงลักษณะพระพักตร์เปลวรัศมี พระกรรมและสัดส่วนของฐานเป็นต้น

ศิลปะเมืองน่านอยู่ในครอบครองของอาณาจักรล้านนาได้ค้อยๆ ซึมซับเอาศิลปวัฒนธรรมของล้านนามาไว้ในวิถีชีวิต โดยเฉพาะการรับเอาศิลปกรรมทางด้านศาสนา ปราภูศิลปกรรมแบบล้านนาเข้ามาแทนที่ศิลปกรรมแบบสุโขทัยอย่างชัดเจน เช่น เจดีย์วัดพระธาตุแช่แห้ง เจดีย์วัดสวนตาล (มวลสารจากวัดสวนตาลใช้ทำพระสมเด็จจิตรลดา) เจดีย์วัดพระธาตุช้างค้ำ แม้จะเหลือส่วนฐานที่มีช้างล้อมรอบซึ่งเป็นลักษณะศิลปะแบบสุโขทัยอยู่ แต่ส่วนองค์เจดีย์ขึ้นไปถึงส่วนยอดเปลี่ยนเป็นศิลปกรรมแบบล้านนาไปจนหมดสิ้น ในระหว่างปี พ.ศ.๒๑๐๓-๒๓๒๘ เมืองน่านได้ตกเป็นเมืองขึ้น

^{๓๐} รองศาสตราจารย์สงวน รอดบุญ, **พุทธศิลปะลาว**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๕๕), หน้า ๑๖๓.

^{๓๑} ดูรายละเอียด, **สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดน่าน**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://province-m-culture.go.th>, [๑๓ กันยายน ๒๕๕๙].

ของพม่าอยู่หลายครั้งและต้องเป็นเมืองร้างไร้ผู้คนถึง ๒ ครา คือ ครั้งแรก ปี พ.ศ.๒๒๔๗-๒๒๔๙ ครั้งที่ ๒ ปี พ.ศ.๒๓๒๑-๒๓๔๔^{๓๒} งานศิลปะบางส่วนกลับสะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานทางรูปแบบที่สอดคล้องกับความนิยมของท้องถิ่น จนเกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของฝีมือช่างเมืองน่าน ซึ่งได้แก่กลุ่มประติมากรรมรูปพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืนทอดพระกรทั้งสองข้างลงแนบกับพระวรกาย พระพุทธรูปกลุ่มนี้พบว่ามีการสร้างอยู่ที่เมืองน่านเพียงแห่งเดียวในล้านนาภาคเหนือของประเทศไทย จึงเป็นลักษณะศิลปะน่านอย่างแท้จริง

๒.๙ แนวคิดของศิลปะน่าน

คติความเชื่อพื้นฐานมาจากแนวทางจริยศาสตร์ "ไตรภูมิภิกขา" มีถวายไว้เป็นพุทธบูชาแก่พระพุทธรูปศาสนาเป็นส่วนมาก ที่จารึกเป็นภาษาโบราณล้านนา เช่น จารึกฐานพระพุทธรูป ฝาหีบพระธรรมและบานประตูและฝาผนังที่พบในเมืองน่านและเพื่อให้พระพุทธรูปให้เป็นที่กราบไว้สักการบูชาแก่เทวดาและมนุษย์และขอจงเป็นปัจจัยแก่พระนิพพานในกาลเบื้องหน้าและส่งผลบุญให้ไปเกิดศาสนาพระศรีอริยเมตตรัย พุทธศาสนิกชนเชื่อว่าเมื่อศาสนาของพระโคตมพุทธเจ้าสิ้นสุดไปแล้ว โลกจะล่วงเข้าสู่ยุคแห่งความเสื่อมถอย อายุขัยของมนุษย์ลดลงจนเหลือ ๑๐ ปี ก็เข้าสู่ยุคมิคสัญญี ผู้สลดใจกับความชั่วก็หันมารวมกลุ่มกันทำความดี จากนั้นอายุขัยเพิ่มขึ้นถึง ๑ อสงไขยปี แล้วจึงลดลงอีกจนเหลือ ๘๐,๐๐๐ ปี ในยุคนี้จะมีพระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีครบ ๘๐ อสงไขยแสนมหากัป ลงมาตรัสรู้เป็นพระเมตไตรยพุทธเจ้าและถวายถึงพ่อแม่ครูบาอาจารย์ที่ล่วงลับตายไปแล้ว จะได้กุศลที่ให้ถวายทานให้ไปถึงสวรรค์ ดังเช่น อนาคตนิมิตกัศเชษฐิได้สร้างวิหาร แก่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงอนุโมทนาการให้เสนาสนะครั้งนี้ว่าเป็นทานอันประเสริฐและอานิสงส์นี้อาจเป็นเหตุให้ผู้ถวายได้ถึงพระนิพพานในชาตินี้ได้

กลุ่มของศิลปะสองกลุ่มใหญ่ๆ กลุ่มที่รับใช้ศาสนาและกลุ่มที่ใช้การเอาลักษณะของท้องถิ่นมาใช้หรือนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ ความเฉพาะของพื้นที่ที่มีลักษณะเฉพาะของประเพณีพื้นบ้านที่เฉพาะตัวที่ไม่มีที่ไหนเหมือนและประเด็นเรื่อง แนวคิดเรื่องศาสนา มารผจญกับองค์ประกอบของเรื่องสามเรื่อง คือ พระพุทธเจ้า กองทัพมารและพระแม่ธรณีบีบมวยผม เป็นพุทธานุสตรึงถึงพระพุทธรูปเจ้า คือ น้อมจิตระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระองค์ จากศิลปะที่ใช้ขนบเดิมแต่มีการใช้แนวคิดเฉพาะตนในการตีความและการนำเสนอจากผลงานของศิลปินหลายท่าน ศิลปินน่านมีแนวคิดเขียนตามคตินิยมและจินตนาการให้สอดคล้องกับเนื้อหาชาดกคัทรกุมาร ไม่ได้เขียนภาพเหมือนจริง แต่ได้ผสมผสานความสมจริงของสภาพธรรมชาติแวดล้อม วัฒนธรรมน่าน ในยุคสมัย

^{๓๒} ดูรายละเอียด, วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://th.wikipedia.org> , [๑๖ มกราคม ๒๕๖๐].

นั้น ดังนั้นการใช้สีของศิลปินจึงไม่ได้คำนึงความเป็นจริงทั้งหมด หากแต่กำหนดสีตามคตินิยม^{๓๓} แนวคิดในการการเขียนภาพคน ศิลปินได้เขียนโดยคัดลักษณะเด่น สำคัญของคนในยุคนั้นประกอบ เช่นเขียนภาพผู้ชายไว้ทรงผมหลักแจว (นิยมในยุค ร.๓-ร.๔) และมหาดไทย(ยุคสมัย ร.๕) บ้างสวม หมวกสักหลาดขอบปีกไม่กว้างนัก สวมเสื้อแขนกระบอก คอปิดบ้าง เปลือยอกบ้างและนุ่งผ้าโจง กระเบนคลุมลายสักคำที่สักคล้ายสวมกางเกงรัดรูป คาดผ้าทิ้งชายที่เอว ส่วนผู้หญิงนั้น นุ่งผ้าขึ้นลาย ไทลื้อ คลุ่มอกไหล่ด้วยผ้าแถบและสไบใบหน้าของชายและหญิง ศิลปินเขียนกลมแป้น หัวไม่ทู่ เขียน คิ้วโค้งเป็นวงจันทร์ โดยเขียนหัวคิ้วข้างใดข้างหนึ่ง ต่อเนื่องเป็นสันจมูก ริมฝีปากบางรับเส้นร่องแก้ม และร่องจมูกที่เขียนชัดเจน แตกต่างกับภาพเขียนล้านนาทั่วไป ทรงผมผู้หญิงนิยมมวยไว้กลางกระ หมอนบ้างและเลยมาท่ายทอยบ้าง มีการขมวดปอยผมส่วนหนึ่ง โด่งเสียบมวยผม นิยมรัดมวยผมด้วย เครื่องประดับทองและปิ่นปักผม ซึ่งเป็นทรงผมของผู้หญิงชาวไทลื้อ ชายเจาะหูประดับดอกไม้และตัด บุหรี่ หญิงม้วนทองแผ่นสอดรูหู สายตากรุ่มกริมเจ้าชู้ โดยศิลปินกำหนดดวงตาดำ ไว้ปลายดวงตาข้าง ที่มองเห็นหันไปชายตามอง นับเป็นเอกลักษณ์การเขียนภาพที่โดดเด่นของศิลปิน ส่วนโครงสร้างการ เขียน บ้าน อาคาร ปราสาทนั้น ศิลปินได้เขียนภาพตามเนื้อเรื่อง โดยจินตนาการผสมผสานความจริง ศิลปินใช้วิธีการเขียนภาพตามเนื้อเรื่องขาดก แล้วเขียนตัวอักษรกำกับอธิบาย จึงปรากฏลักษณะ ตัวอักษรฝักขาม(ตัวอักษรล้านนา) บ่งบอกว่าเป็นคนเดียวกันเขียน

แนวคิดเรื่อง ไตรภูมิ^{๓๔} ตามแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนาหรือโลกทัศน์ตามมติ ในพุทธศาสนา ซึ่งอธิบายโครงสร้างและลักษณะต่างๆ ของจักรวาล ตั้งแต่กำเนิดจนถึงสลาย รวมทั้ง ความเป็นมาของชีวิตและความเป็นไปหลังความตาย อันที่จริงพระพุทธเจ้ามิได้ทรงบรรยายถึง รูปลักษณะของโลกและจักรวาลไว้โดยตรง ด้วยทรงเน้นที่การดับทุกข์มากกว่าและปัญหาเหล่านี้ก็ไม่ได้ ทำให้คนพ้นจากความทุกข์แต่อย่างใดเลย นอกจากนี้ยังเป็นสิ่งที่ไม่สามารถอธิบายได้กระจ่างชัด หรือ อภิปรายได้ไม่จบสิ้น มนุษย์มีความสงสัยใคร่รู้ในชีวิตและโลกที่ตนดำรงอาศัยอยู่นั้น ภายหลังจึงมีผู้ รวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับโลก จักรวาล และภพภูมิต่างๆ จากที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและแหล่งอื่นๆ มาประกอบกัน เรียบเรียงเป็นคัมภีร์ทางพุทธศาสนาประเภทหนึ่ง เรียกว่า “โลกศาสตร์” หรือที่รู้จักกัน ดี คือ “ไตรภูมิถก” ซึ่งได้นำมาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ ถ่ายทอดจินตนาการ ผ่านภาพเล่า เรื่องภพภูมิต่างๆและรูปทรงสัญลักษณ์ ที่สามารถสะท้อนถึงความลึกซึ้งของหลักพุทธธรรม ด้วย รูปแบบงดงามเปี่ยมไปด้วยคุณค่าทางศิลปะ องค์ความรู้เกี่ยวกับคติจักรวาลวิทยาที่ได้รับจากการ

^{๓๓} น.ณ.ปากน้ำ, **วัดภูมินทร์และวัดหนองบัว**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๒๙), หน้า ๑๒๒.

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน. **วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://th.wikipedia.org>, [๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๙].

ศึกษาวิจัยเบื้องต้น นำมาใช้เป็นแรงบันดาลใจและแนวทางในการสร้างสรรค์เพื่อแสดงให้เห็น วัฒนธรรมวิถีชีวิตอันเป็นผลผลิตทางพุทธิปัญญาของชาวพุทธ ตลอดจนเป็นสื่อศิลปะที่สะท้อนคุณค่า และความหมายของหลักพุทธธรรม ความคิดความเชื่อ ทางศีลธรรมชี้ให้เห็นโทษของการทำชั่วและผล ของการทำดีให้ชาวพุทธในดินแดนล้านนาตลอดมา จากการศึกษางานจิตรกรรมล้านนาที่สะท้อน แนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏอยู่ในพุทธสถานหรือวัดในล้านนา

๒.๑๐ เป้าหมายของศิลปะน่าน

เพื่อสร้างวัดวาอารามโบราณสถานเป็นที่ประกอบพิธีกรรมและศาสนวัตถุขึ้นเป็นจำนวนมาก ทั้งจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรมและอื่นๆ อีกมากมาย เพื่อสร้างไว้เป็นการสืบทอด ต่ออายุพระพุทธศาสนาและให้เป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมแก่ชาวพุทธ และ เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บิดา มารดาญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปด้วยหรือบางครั้งก็เพื่อการการเมืองในด้านอำนาจ ใครยิ่งใหญ่ในสมัยนั้น ก็สร้างงานศิลปะใหญ่โตสวยงามมากกว่าคนอื่น เป้าหมายในการสร้างงานศิลปะของศิลปะน่านของ ศิลปินเป็นไปตามคตินิยมและจินตนาการให้สอดคล้องกับเนื้อหาชาตคนั้นๆ ไม่ได้เขียนภาพหรือศิลปะ เหมือนจริง แต่ได้ผสมผสานความสมจริงของสภาพธรรมชาติแวดล้อม วัฒนธรรมในยุคสมัยนั้น ผสมผสานแทรกลงไปด้วย เรื่องราวมีใช้สิ่งสำคัญ แต่รูปแบบและเทคนิคเป็นสิ่งสำคัญ เรื่องราวที่เห็น ในงานศิลปะน่าน ล้วนมีวัตถุประสงค์ไปในทางพุทธศิลปกรรม สร้างสรรค์งานศิลปะเพื่อ พระพุทธศาสนาทั้งนั้น เรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตของการดำรงอยู่ของคนสมัยนั้น ขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรม ศาสนาล้วนเป็นแรงบันดาลใจไปสู่เป้าหมายในการสร้างสรรค์ด้วยความ ศรัทธาอย่างเป็นอัตลักษณ์เฉพาะตน

๒.๑๑ พัฒนาการของศิลปะน่านในแต่ละสมัย

พัฒนาการทางศิลปะที่เกิดขึ้นในเขตนครรัฐน่านส่วนใหญ่จะเกิดจากปัจจัยภายนอก มากกว่าการสร้างสรรค์ด้วยความคิดหรือแนวทางของตนเอง ทั้งนี้ เพราะเมืองน่านเป็นเพียงนครรัฐ ขนาดเล็ก มีจำนวนประชากรและเขตปกครองจำกัด สภาพทางภูมิศาสตร์ปิดล้อมไปด้วยเทือกเขาสูง และป่าทึบ อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินใหญ่ ห่างไกลจากชายทะเล ทำให้ศิลปกรรมที่มีรูปแบบเฉพาะของ ตนเองจนสามารถส่งอิทธิพลไปยังแคว้นแคว้นอื่นๆ เป็นไปได้ยาก ในทางตรงข้ามเมืองน่านกลับรับเอา อารยธรรมจากภายนอกเข้ามาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์งานศิลปะ โดยอิทธิพลการเมือง และการปกครองจากแคว้นแคว้นหรืออาณาจักรภายนอกซึ่งมีอำนาจมากกว่า มักจะเข้ามามีบทบาท อย่างสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบศิลปะที่ปรากฏขึ้นในเมืองน่านอีกทางหนึ่งด้วย ศิลปะเป็น ผลงานทางทักษะที่ผ่านกระบวนการทางปัญญา ความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์แต่ละสมัย เพื่อ ตอบสนองความต้องการทางจิตใจเป็นพื้นฐาน

เริ่มแรกศิลปะน่านได้รับอิทธิพลจากพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย (ระหว่างกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙-พ.ศ. ๑๙๙๒) เป็นพุทธศิลป์ในยุคทองของสยามและระยะสอง (ระหว่างพ.ศ. ๑๙๙๓-๒๐๐๒) ได้รับอิทธิพลศิลปะล้านนาจากเมืองเชียงใหม่และลำพูนเริ่มส่งผ่านเข้ามาเมืองน่าน บรรดาประติมากรรมและสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นมักแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการมาจากการผสมผสานระหว่างศิลปะล้านนากับศิลปะสุโขทัย ระยะที่สาม (ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๐๓-๒๓๒๘) เมืองน่านตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า งานศิลปกรรมจึงโรยร้างลงอย่างเห็นได้ชัด จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นยุคมืดของศิลปะในเมืองน่าน ประติมากรรมและสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นจะมีลักษณะมีอิทธิพลของฝีมือช่างพื้นเมือง ส่วนอิทธิพลศิลปะจากภายนอกเป็นต้นว่า ศิลปะอยุธยาและศิลปะลาวที่ส่งผ่านเข้ามายังเมืองน่านเป็นครั้งแรกและศิลปะไทลื้อ ระยะที่สี่ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๙-๒๔๗๔) นี้มีการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมเกือบทุกแขนง ต่างจากที่แล้มาด้วยการลอกเลียนแบบของเดิมและรับเอาอิทธิพลศิลปะรูปแบบอื่นจากภายนอกมาดัดแปลงให้เข้ากับค่านิยมของช่างพื้นเมือง เป็นต้นว่า ศิลปะรัตนโกสินทร์

น่านมีพัฒนาการแต่ละสมัยและเป็นเมืองโบราณเมืองหนึ่ง เดิมชื่อ เมืองน่านหรือเมืองนันทบุรี สร้างขึ้นประมาณปี พ.ศ. ๑๙๑๑ สำหรับประวัติการสร้างเมืองมีความเกี่ยวข้องกับกษัตริย์กษัตริย์เมืองวรนคร ซึ่ง กล่าวไว้ว่า ประมาณต้น พ.ศ. ๑๘๐๐ พญาภูคา เจ้าเมืองอย่างมีราชบุตร บุญธรรมอยู่ ๒ องค์ นามว่า ขุนนุ่นและขุนฟอง พญาภูคาได้สร้างเมืองใหม่ ขนานนามเมืองนี้ว่า “วรนคร” สถาปนาให้ขุนฟอง เป็นเจ้าผู้ครองเมือง ต่อจากขุนฟองได้มีเจ้าผู้ปกครองนครสืบต่อมาเรื่อยๆ จนถึงพญาการเมือง ในสมัยนั้นเมืองวรนครตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงสุโขทัย ต่อมาได้อพยพผู้คนมาสร้างเมืองใหม่เสร็จประมาณ พ.ศ. ๑๙๐๒ และขนานนามเมืองนี้ว่า “เมืองภูเพียงแช่แห้ง” หรือเวียงแช่แห้ง พญาการเมืองครองเมืองได้ ๕ ปีก็ถึงแก่พิราลัย พญาผากองบุตรจึงสืบต่อครองเมืองแทน ๖ ปีให้หลังพญาผากองได้พิจารณา ทางฝั่งแม่น้ำทางตะวันตก (บริเวณบ้านห้วยไค้) มีความอุดมสมบูรณ์ จึงไปสร้างเมืองใหม่ที่นั่นในปี พ.ศ. ๑๙๑๑ เดิมเมืองน่านก็มีคนเรียกว่า เมืองนันทบุรีบ้าง แต่ตามหลักศิลาจารึกในสมัยพ่อขุนรามคำแหง มหาราชเรียกว่า “เมืองน่าน” มีการสันนิษฐานว่า คงเพี้ยนมาจากคำว่า นางหรือนางเจียงในภาษาจีน ซึ่งแปลว่าทิศใต้ แต่อย่างไรชาวเมืองน่านก็ยังเรียกว่าตามเดิมว่า “เมืองน่าน” มาถึงสมัยที่อาณาจักรล้านนารุ่งเรืองขึ้น เชียงใหม่เป็นราชธานีราวปี พ.ศ. ๒๐๐๔ เมืองน่านก็ขึ้นต่อเชียงใหม่และรวมเป็นอาณาจักรล้านนา จนอาณาจักรล้านนาได้ตกเป็นเมืองขึ้น ของพม่ารวมถึงน่านด้วยใน พ.ศ. ๒๐๙๙ ถึง พ.ศ. ๒๓๑๗ เมืองเชียงใหม่เอาชนะพม่าได้และรวมเมืองต่างๆ รวมถึงเมืองน่านเป็นอาณาจักรล้านนา ในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ อาณาจักรล้านนาถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรไทย เมืองน่านถูกแบ่งออกจากล้านนา มีฐานะเป็นเมืองประเทศราช เจ้าเมืองขึ้นตรงกับกรุงรัตนโกสินทร์เรื่อยมา ในรัชกาลที่ ๒ เมืองน่านนั้นถูกแม่น้ำน่านท่วมตัวเมืองจนได้รับความเสียหายอย่างมาก พญาสุมนเทวราช เจ้าครองนครน่านในสมัยนั้นได้อพยพชาวเมืองไปสร้างเมืองใหม่ที่ดอน เพื่อกันน้ำท่วมอยู่ที่นั่นนาน ๓๖ ปี จนปลายรัชกาลที่ ๔ แม่น้ำน่านได้เปลี่ยนเส้นทางห่างไปมาก เจ้านันทวรฤทธิเดชเจ้าครอง

เมืองน่าน ได้ขอพระบรมราชานุญาตจากสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวย้ายเมืองมาตั้ง ณ ที่เดิม ได้มีการซ่อมแซมเมืองเก่าที่ทิ้งร้างไปให้กลับคืนมาแล้วสร้างกำแพงเมืองขึ้นใหม่ก่อด้วยอิฐถือปูนในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ ซึ่งยังปรากฏให้เห็นร่องรอยทางประวัติศาสตร์จนถึงในปัจจุบัน ตลอดมาจนถึงเจ้าครองนครน่านคนสุดท้าย ซึ่งตรงกับรัชกาลที่ ๖ ต่อถึงรัชกาลที่ ๗ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ รัฐบาลประกาศให้ ยกเลิกตำแหน่งผู้ปกครองเมืองต่างๆ และให้แต่ละจังหวัดขึ้นต่อกระทรวงมหาดไทยโดยตรง รวมทั้งหมดเจ้าครองนครทั้งสิ้น ๖๔ องค์ จนมาถึงปัจจุบันก็ใช้เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดน่านเท่านั้น

สรุปแล้วเพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาความสำคัญวัดภูมินทร์ ในบรรดาศาสนสถานต่างๆ ที่สร้างในเมืองน่าน วัดภูมินทร์เป็นวัดหนึ่งที่มีความงามและเป็นรูปแบบโดยเฉพาะ ตามเหตุการณ์ประวัติศาสตร์เมืองน่าน กล่าวว่าเจ้านันทวรฤทธิเดช โปรดให้สร้างทำ พระวิหารหลวงภูมินทรราช ขึ้นสมัยรัตนโกสินทร์ ปี พ.ศ.๒๔๑๐ แล้วเสร็จใน ปี พ.ศ.๒๔๑๗ ซึ่งใช้เวลาในการสร้างนานถึง ๘ ปี เป็นวัดที่แปลกกว่าวัดอื่นๆ คือ โบสถ์และวิหารสร้างเป็นอาคารหลังเดียวกันประตูไม้ทั้งสี่ทิศแกะสลักลวดลาย โดยช่างฝีมือล้านนา นอกจากนี้แล้วยังมีการแบ่งพระวิหาร นอกจากจะมีความหมายที่หลากหลายแล้ว ยังมีรูปแบบประเพณีและหน้าที่รวมทั้งตำแหน่งที่ตั้งอาคารที่แตกต่างออกไปอีกมากมาย โดยเฉพาะวิหารวัดภูมินทร์ที่เป็นแบบจัตุรมุข โดยรวมของวิหารวัดภูมินทร์ เป็นรูปแบบผสมผสานระหว่างศิลปะล้านนาคือเมืองน่านและศิลปะจากเมืองใต้กรุงรัตนโกสินทร์ในช่วงปลายรัชกาลที่ ๔ ถึงต้นรัชกาลที่ ๕ แห่งราชวงศ์จักรี เช่น ชุ่มประตูทางเข้าทั้งสี่ด้าน มีลักษณะคล้ายกับชุมเรือนยอดทรงมณฑปในศิลปะรัตนโกสินทร์ สันนิษฐานว่าอาจสร้างเลียนแบบ แต่ในรายละเอียดและองค์ประกอบได้สอดแทรกความเป็นท้องถิ่นล้านนาไว้อย่างเด่นชัดและ โดยเนื้อเรื่องของจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน แบ่งออกเป็น ๓ เรื่องใหญ่ๆ คือ ๑.ภาพทศชาติตอนเนมิราชเสด็จโปรดนรก-สวรรค์ โดยมีภาพ “ปู้ม่านย่าม่าน” หรือ “ภาพกระชิบรัก” วาดแทรกอยู่ในตอนนี้ ๒.ภาพพุทธประวัติ เป็นภาพพุทธเจ้าและพระสาวก วาดเป็นภาพขนาดใหญ่ไว้ตอนบนสุดของผนัง ๓.ภาพชาดกเรื่อง “คัทธิณกุมาร” ที่มุ่งสอนให้คนทำความดี ช่างวาดได้สอดแทรกภาพวิถีชีวิตของชาวน่านในอดีต ถือเป็นภาพเนื้อหาหลักของจิตรกรรมแห่งนี้ วาดไว้บนผนังทุกด้าน ยกเว้นด้านตะวันตกและศิลปะน่านคือศิลปะที่มนุษย์สร้างขึ้นในย่านเขตเมืองน่านภาคเหนือล้านนาที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวและจากความคิดสร้างสรรค์จากช่างสกุลคนเมืองน่านเอง เพื่อสร้างมาให้เกิดความงามและความพึงพอใจและผลแห่งความคิดสร้างสรรค์ของศิลปินคนเมืองน่านที่แสดงออกมาในรูปแบบลักษณะต่างๆ ให้ปรากฏซึ่งสุนทรียภาพ ความประทับใจหรือความสะเทือนอารมณ์ ความอัจฉริยภาพ พุทธิปัญญา ประสบการณ์ รสนิยมและทักษะของแต่ละคน เพื่อความพอใจ ความรื่นรมย์ ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณีหรือความเชื่อทางศาสนา

บทที่ ๓

สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

๓.๑ พุทธศาสตร์กับสุนทรียศาสตร์

พุทธศาสตร์ คือ พุทธะ แปลว่า รู้ ตื่น เบิกบาน ศาสตร์ แปลว่า ความรู้, วิชา รวมคำว่า “พุทธศาสตร์” แปลว่า วิชาที่ทำให้พัฒนาคน ให้เกิดเป็นผู้รู้ในสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง ให้เป็นผู้ตื่นจากความหลงใหล หมกมุ่นในกระแสกิเลสทั้งปวง ให้เป็นเบิกบานบริสุทธิ์ผ่องใสจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง^๑ เมื่อกล่าวโดยนัยยะนี้ คำว่า พุทธศาสตร์ จึงหมายถึงหลักการ และแนวคิดซึ่งบ่งบอก ลักษณะความเป็นพุทธะ โดยกล่าวในส่วนของแนวคิด ซึ่งประกอบไปด้วย^๒ ชีวิตและโลก, ทุกข์ - สาเหตุแห่งทุกข์-การแก้ทุกข์, วิธีการบริหารจัดการแนวคิด, การหลุดพ้นหรือความจริงอันสูงสุด

ส่วนคำว่า สุนทรียศาสตร์ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้คำจำกัดความของคำว่า สุนทรียศาสตร์คือ ปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยความงาม และสิ่งที่งามในธรรมชาติหรือศิลปะ^๓ คำว่า สุนทรียศาสตร์ มาจากคำศัพท์ว่า สุนทรียะ + ศาสตร์ “สุนทรียะ” แปลว่า ดี, งาม สุนทรียศาสตร์ จึงมีความหมายตามรากศัพท์ว่า วิชาว่าด้วยความงาม ผู้บัญญัติศัพท์ต้องการใช้แปลภาษาอังกฤษว่า Aesthetics มาจากศัพท์ภาษากรีกว่า Aistheticos ซึ่งเป็นคำคุณศัพท์และกริยาใช้คำว่า Aisthanomai แปลว่า รู้ด้วยผัสสะ (To perceive) โดย Aesthetics ในภาษาอังกฤษกำหนดไว้ให้ หมายถึงวิชาว่าด้วยศิลปะโดยทั่วไป^๔

ดังนั้น ในความหมายของคำทั้งสองคำนี้ ย่อมมีความกว้างแคบที่แตกต่างกัน โดยในส่วนของพุทธศาสตร์นั้น มีความหมายที่กว้างกว่า โดยหมายรวมเอาแนวคิดหรือศาสตร์ต่างๆ ทางพระพุทธานุศาสตร์ เช่น จริยศาสตร์ ญาณวิทยา อภิปรัชญา หรือแม้แต่สุนทรียศาสตร์ เข้าไว้ด้วย ส่วนคำว่า สุนทรียศาสตร์นั้น คือความงามและความเกี่ยวข้องกับความงามบ้างบางส่วน เช่น จริยศาสตร์

^๑ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง, พุทธศาสตร์หมายถึง, [ออนไลน์], แหล่งที่มา <http://board.dserver.org/m/mcufang/00000240.html> [๑ ธันวาคม ๒๕๖๑].

^๒ WikipediaTheFreeEncyclopedia, พุทธศาสนา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา<http://translate.google.co.th/translate?hl=th&langpair=en|th&u=http://en.wikipedia.org/wiki/Buddhism> [๓ มกราคม ๒๕๕๕].

^๓ พจนานุกรม, ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พ.ศ. ๒๕๒๕.

^๔ กীরติ บุญเจือ, ปรัชญาศิลปะ, หน้า ๑.

๓.๒ ความหมายของพุทธสุนทรียศาสตร์

ในส่วนคำว่า “ความงาม” มีปรากฏท้าวอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ตรงกับคำภาษาบาลี ได้แก่คำว่า กลยาณ หมายถึง ความดีงาม, โสภณ หมายถึง ความงดงาม, ผ่องใส, สุภ หมายถึง ความสวยงาม, สุนทรีย หมายถึง ความงาม คำว่า “งาม” ตามหลักไวยากรณ์ในคัมภีร์เถรวาท คำว่า “งาม” ที่เป็นทั้งคำนาม กิริยา และคำคุณศัพท์ ดังมีตัวอย่างดังนี้

ในพุทธกาลครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องราวในโรงธรรมแล้ว ทรงดำริว่า “วันนี้เราควรเสด็จไป” แล้วจึงเสด็จจากพุทธไสยาสน์ ทรงนุ่งผ้า ๒ ชั้นที่ย้อมดีแล้ว ทรงรัดประคดเอาดูจสายฟ้า ทรงห่มจีวรมหาบังสุกุลได้ขนาดพระสุคตประมาณผ้ารัดกัมพล เสด็จออกจากพระคันธกุฎี อันมีกลิ่นหอมตลบไปยังโรงธรรม ด้วยความงามแห่งอากัปกิริยาที่ทรงย่างไปแล้ว พระศาสดาทรงพิจารณาดูบริษัทด้วยพระหฤทัยอ่อนโยน ทรงราฟิ่งว่า บริษัทนี้ ย่อมงดงามยิ่งนัก การคะนองมือ ก็ดี การคะนองเท้าก็ดี การจามก็ดี แม้ของภิกษุรูปหนึ่งย่อมไม่มี ภิกษุแม้ทั้งหมดมีความเคารพด้วยพุทธคำระวะ อันเดชแห่งพระพุทธเจ้าคุกคามแล้วเป็นต้น^๕ นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างเกี่ยวกับความงาม^๖ ดังนี้

พระเทวทัตทำสังฆเภทแล้ว แยกพระสงฆ์กลุ่มหนึ่งที่มีความเห็นตรงกัน ซึ่งเป็นพระภิกษุผู้บวชใหม่ ยังไม่รู้จักพระธรรมวินัยอย่างทั่วถึง ได้ตามไปสูคยาสี่สประเทศ พระบรมศาสดาทรงสดับความนั้นแล้ว จึงส่งพระอัครสาวกทั้ง ๒ คือ พระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะไปพำนักสอน ด้วยอนุสาสนีที่เนื่องในอาเทศนาปาฏิหาริย์ และอนุสาสนอันเนื่องในอิทธิปาฏิหาริย์ ยังภิกษุเหล่านั้นให้ตั้งมอมตะธรรมแล้ว จึงได้พาหะกลับมาทางอากาศ

ฝ่ายภิกษุทั้งหลาย เห็นพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ผู้มีภิกษุสงฆ์แวดล้อมมาทางอากาศแล้ว จึงกราบทูลพระพุทธองค์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระสารีบุตรในเวลาไปมีตนเป็นที่ ๒ เท่านั้นไปแล้ว บัดนี้ มีบริวารมากมายย่อมงามแท้ พระบรมศาสดาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่บัดนี้เท่านั้น แม้ในกาลที่เธอเกิดในกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน บุตรของเรามาสู่สำนักของเราย่อมงามเหมือนกัน

จากข้อความข้างต้น ความงามเป็นกิริยาของพระพุทธเจ้า ที่เสด็จไปด้วยพุทธลีลา และกิริยาของภิกษุทั้งหลาย ที่เป็นพุทธบริษัทของพระองค์ ที่นั่งนึ่งอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่มีการเคลื่อนไหว ในขณะที่พระพุทธองค์เสด็จมาถึงแล้วทรงดำริว่า ภิกษุบริษัทงดงามเหลือเกิน ความงาม

^๕ มหาหมากุฎราชวิทยาลัย, **ธรรมบทแปล ภาค ๒**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมากุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙๒ – ๑๙๓.

^๖ มหาหมากุฎราชวิทยาลัย, **ธรรมบทแปล ภาค ๑**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมากุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙๐.

จัดเป็นความงามทางด้านกาย สมาจารและวจีสมาจาร คือ ความประพฤติเรียบร้อยทางด้านร่างกาย และคำพูดนั่นเอง ส่วนความงามที่เป็นค่านาม พระอรธรรถถาจารย์ได้อธิบายไว้ว่า

ผู้หญิงที่มีสรีระงามนั้น ย่อมจะต้องประกอบด้วย ความงาม ๕ ประการ เรียกว่า “เบญจกัลยาณี” คือ^๗

(๑) ผมงาม เช่น ผมของหญิงนั้นเป็นเช่นกับกาหางนกยูง

(๒) เนื้องาม เช่น ริมฝีปากเป็นเช่นผลตำลึงสุก ถึงพร้อมด้วยสีสันเรียบสนิท

(๓) กระจุกงาม เช่น มีฟันขาวเรียบไม่ห่างกัน งดงามดุจระเบียบแห่งเพชร และดุจสังข์ขัดสีแล้ว

(๔) ผิวงาม เช่น ผิวพรรณของหญิงดำ ที่ไม่ได้ทำด้วยเครื่องประเทืองผิว เป็นต้น ย่อมดำสนิทเหมือนพวงอุบลเขียว ส่วนผิวพรรณของหญิงขาว เหมือนพวกดอกกรรณิการ์

(๕) วัยงาม เช่น หญิงนั้นคลอดบุตรตั้ง ๑๐ ครั้ง เหมือนคลอดบุตรครั้งเดียว ยังเป็นสาวสวยพริ้งอยู่ที่เดียว

ความงามของสตรี เป็นความงามในอุดมคติของบุรุษ ซึ่งมีความพยายามเพื่อเสาะหาหญิงที่มีความงามครบถ้วนทั้ง ๕ ประการ มาเป็นภริยาของตนเอง อาทิ ปุณณวัณนมาณพ ผู้เป็นบุตรของมิคารเศรษฐี ให้บิดามารดาส่งคนไปแสวงหาหญิงที่มีลักษณะเบญจกัลยาณี จึงได้ไปพบกับนางวิสาขา มหาอุบาสิกาผู้มีความงามครบสมบูรณ์ นางวิสาขา เป็นอุปัฏฐายิกา และเป็นผู้สร้างวัดบุพพารามในพระบวรพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาล เธอมีความงามตามลักษณะเบญจกัลยาณี ซึ่งพราหมณ์ผู้แสวงหามาพบแล้วได้เห็นความงามเพียง ๔ ประการของนาง ขณะนั้นฝนตกลงมาหญิงที่เป็นบริวารของนางรีบวิ่งเข้าไปสู่ศาลาเพื่อหลบฝน ฝ่ายนางวิสาขาไม่วิ่งเข้าไปสู่ศาลา แต่ยังคงเดินเข้าไปสู่ศาลาตามปกติ เสื้อผ้าอาภรณ์ของนางจึงเปียกโชกด้วยน้ำฝน พวกพราหมณ์ จึงมีความประสงค์จะเห็นความงามแห่งพิน จึงได้ถามนางวิสาขา นางได้ตอบว่า ดิฉันกำหนดเหตุการณ์แล้วจึงไม่วิ่ง เพราะบิดามารดา ย่อมทนุถนอมอวยวะน้อยใหญ่เฝ้าเลี้ยงดูธิดา เพื่อส่งไปสู่ตระกูลอื่น ถ้าดิฉันวิ่งไป เกิดพลาดปลั่งเหยียบชายผ้าชุ่มล้นหล่มไป มือแขนหรือขาที่จะพึงหัก ดิฉันจะต้องเป็นภาระของตระกูลอีก ส่วนเครื่องแต่งตัวเปียกแล้วย่อมแห้งภายหลังได้ นางวิสาขาได้อธิบายให้พวกพราหมณ์ฟังถึงชน ๔ ประเภท เมื่อวิ่งย่อมไม่งาม^๘ คือ

(๑) พระราชาผู้อภิเษกแล้ว ทรงประดับด้วยเครื่องอิสริยศแล้ววิ่ง ย่อมไม่งาม คนทั้งหลายจะครหาว่าพระราชาทรงเหมือนคฤหบดี ค่อยๆ เสด็จไปจึงงาม

^๗ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, **ธรรมบทแปล ภาค ๓**, หน้า ๗๕ -๗๖.

^๘ มหามกุฏราชวิทยาลัย, **ธรรมบทแปล ภาค ๓**, หน้า ๗๘.

(๒) ช้างมงคลของพระราชชาติที่ประดับตกแต่งแล้ววิ่ง ย่อมไม่งาม เมื่อเดินไปด้วยลีลาแห่ง ช้างจึงงาม

(๓) บรรพชิตวิ่งย่อมไม่งาม ย่อมจะถูกตำหนิว่า สมณะรูปร่างนี้วิ่งเหมือนคฤหัสถ์ เมื่อเดินไปด้วยอาการของผู้สงบยอมจะงาม

(๔) สตรีวิ่งย่อมไม่งาม ย่อมถูกตำหนิว่า หญิงนี้วิ่งเหมือนผู้ชาย แต่ว่าหญิงเดินไปธรรมดา ย่อมจะงาม เมื่อพิจารณาแล้วเห็นได้ว่า ความงามในทางพุทธปรัชญา ย่อมมีความหมายซึ่งขึ้นอยู่กับ บริบท คำว่า “งาม” ในที่นี้ไม่ได้มีความหมายเฉพาะความหมายในตัวเองเท่านั้น แต่เมื่อใดก็ตามที่คำนี้ ไปขยายคำนามใด ไม่ว่าคำนามนั้นจะมีสถานะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม จะทำให้ดูประหนึ่งว่า “ความงาม” หรือ “งาม” จะกลายเป็นสิ่งเดียวกันกับคำนามที่มันขยายด้วย ไม่ได้เป็นเพียงแค่ “คุณสมบัติ” หนึ่งเท่านั้น

จากพระสูตรข้างต้น เช่น การที่พระพุทธองค์ทรงดำริว่า ภิกษุบริษัทงามเหลือเกิน ความงามนั้น จัดเป็นความงามทางด้านกายสมาจารและวจีสมาจาร คือ ความประพฤติเรียบร้อย

ทางด้านร่างกายและคำพูด พุทธดำริประโยคนี้ หากวิเคราะห์แล้วจะเห็นว่า ความงาม กำลังกลายเป็นเรื่องความประพฤติ หรือ ความประพฤติที่เหมาะสมคือความงาม เป็นสิ่งที่สำคัญ มากกว่าคำว่า “ความงาม” ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นความงามย่อมแปรเปลี่ยนไปตามบริบทของ ข้อความ ซึ่งมีความหมายเป็นอย่างอื่น ๆ “ความงาม” คือ “ความดี” ความงามในพุทธสุนทรียศาสตร์ ย่อมมีความหมายเฉพาะมากกว่าปรัชญาตะวันตก คือ การเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของความงาม

การศึกษาสุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญา ความงาม จะต้องถูกยกขึ้นมาแน่นอน เพราะเมื่อ ศึกษาพุทธดำรัสแล้วจะพบเรื่องความงามที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรต่าง ๆ นั้น มีความขัดแย้งกัน เนื่องจากในบางตอนนั้น พระพุทธองค์ทรงชื่นชมความงามของบุคคล หรือธรรม^๔ ขณะที่บางครั้ง พระพุทธองค์จะทรงตำหนิเรื่องการยึดติดความงาม ความขัดแย้งเหล่านี้ มองให้ลึกซึ้งแล้วจะเห็นว่า ไม่ใช่ ความขัดแย้งแต่ประการใด เพราะการกล่าวเช่นนั้น เป็นลักษณะของการกล่าวต่างกรรมต่างวาระ ซึ่ง ความงามที่กล่าวย่อมมีคุณและโทษที่แตกต่างกันตามแต่ละสถานการณ์ หรือบุคคลในสถานะต่างๆ กัน เนื้อความในหลายๆ ตอนในพระไตรปิฎกซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงความงามในแง่บวกและมีความหมายในทางพุทธปรัชญา เช่น ในพาลบัณฺฑิตสูตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับบัณฺฑิตที่ทำกรรมดี จะ เป็นผู้มึนรูปร่างไม่ว่า

^๔ พระมหาอุคม ปญญาโก (อรรถศาสตร์ศรี), “การศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์เชิงพุทธสุนทรียศาสตร์ : ศึกษากรณีพระพุทธรูปสมัยอยุธยา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๓๕.

“บัณฑิต ถ้ามาสู่ความเป็นมนุษย์ ไม่ว่าจะกาลไหนๆ กาลนาน เขาจะมีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยความงามแห่งผิวพรรณอย่างยิ่ง มีปกติได้ข้าว น้ำ ยาน ดอกไม้ ของหอมเครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และเครื่องตามประทีป”^{๑๐} และพุทธดำรัสที่ตรัสถึงความงามในเชิงโลกกล่าวคือ ไม่ให้ยึดมั่นหรือชื่นชมในความงาม ในปาจิตติยวรรคที่ ๖ จิตตาคารวรรค สิกขาบทที่ ๑ เรื่องฉัพพัคคีย์ว่า คือ

ครั้งนั้น ในพระราชอุทยานของพระเจ้าปเสนทิโกศล มีลายภาพสวยงาม ไว้ในห้องภาพประชาชนมากมาย ได้พากันไปดูห้องภาพ รวมถึงภิกษุณีเหล่าฉัพพัคคีย์ก็ได้ไปดูห้องภาพ ทำให้ชาวบ้านพากันเพ่งโทษติเตียน โพนทะนาว่า โฉนภิกษุณีจึงได้ดูห้องภาพ เหมือนสตรีชาวบ้านผู้บริโศกงามเล่า

ภิกษุ ได้ยินชาวบ้านพวกนั้นเพ่งโทษ ติเตียน โพนทะนาอยู่ บรรดาที่เป็นผู้มักน้อย ต่างก็เพ่งโทษติเตียนโพนทะนาว่า โฉนภิกษุณีเหล่าฉัพพัคคีย์ จึงได้ไปดูห้องภาพเล่าถึงพระพุทธรูปเจ้าจึงทรงตรัสถามความจริง ติเตียนการกระทำนั้นๆ แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทว่า

“อนึ่ง ภิกษุณีใด ไปดูโรงละครหลวงก็ดี อาคารประกวดภาพก็ดี สถานที่หย่อนใจก็ดี อุทยานก็ดี สระโบกขรณีก็ดี เป็นปาจิตติย”^{๑๑}

ข้อความในเรื่องแรก (พระดำรัสในแง่บวก) พระพุทธรูปเจ้าทรงพูดถึงความงามในแง่บวก คือพระองค์ตรัสถึงความงามในรูปของบุคคล ส่วนเรื่องหลัง (พระดำรัสในแง่ลบ) พระพุทธรูปเจ้าทรงดำเนินเรื่องความงาม ผู้ศึกษาพุทธปรัชญาไม่ลึกลับซึ้ง อาจมีความเข้าใจว่า พระพุทธรูปเจ้าตรัสขัดแย้งตัว

พระองค์เอง เนื่องจากคำสอนเกี่ยวกับความงามนี้มีลักษณะการบ่งบอกถึงการตรัสถึงความงามในสอง^{๑๒} ระดับคือ ในระดับสมมติสังขะและปรมาตถสังขะ

๑) ระดับสมมติสังขะ (Conventional Truth) ความเป็นจริงโดยสมมุติที่มนุษย์ ได้ใช้บัญญัติ เป็นสื่อเรียกสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในโลก เพื่อการรับรู้ร่วมกัน สิ่งดังกล่าวนี้ไม่มีความเป็นจริงในตัวเองตามสภาวะของตน

๒) ระดับปรมาตถสังขะ (Ultimate Truth) ความเป็นจริงแท้อย่างสูงสุด มีสภาวะที่มีอยู่เองเป็นเองตามสภาพของตน

การแบ่งระดับความจริงของพุทธปรัชญาเถรวาท ทำให้สามารถวิเคราะห์เกี่ยวกับพุทธดำรัส คือ การกล่าวถึงความงามในเชิงบวกเช่น ความงามเกี่ยวกับรูปของบุคคลผู้ทำกรรมดีแล้วย่อม

^{๑๐} ม.อ. (ไทย). ๑๔/๒๕๖/๒๕๐-๒๕๕.

^{๑๑} วิ.ภิกษุณี. (ไทย). ๓/๒๕๔/๒๗๙.

^{๑๒} พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมปุตฺโต), พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๕๔.

เกิดมารูปร่างนั้น พระองค์ตรัสถึงความงามในระดับสมมติสัจจะ ส่วนข้อความบางสูตรที่ปฏิเสธความงามนั้น พระองค์กำลังใช้เกณฑ์ทางปรมัตถะมาปฏิเสธ เนื่องจากบุคคลที่พระองค์กล่าวถึงนั้นเป็นภิกษุหรือภิกษุณี ตามหลักธรรมอันเป็นการขัดเกลาจิตใจให้ใสสะอาดปราศจากกิเลส และบรรลุคุณธรรมสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือนิพพาน พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า ชีวิตของสมณะต้องมีความแตกต่างกับชีวิตของคฤหัสถ์ทั่วไป สิกขาบทต่างๆ จึงถือเป็นความรอบคอบและเป็นการจัดสภาวะแวดล้อมที่เหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับผู้ปฏิบัติที่จะมุ่งเน้นไปสู่เป้าหมาย

ความงาม มิได้มีอยู่เฉพาะในชีวิตของคนทั่วไป ในทางศาสนาและปรัชญาได้กล่าวถึงเรื่องความงามและมีคนอยู่ ๒ ประเภท ที่ขบคิดอย่างจริงจังกับเรื่องความงามคือ พวกศิลปินและนักปรัชญา แต่ศิลปินกับนักปรัชญา ก็มีท่าทีต่อความงามไปในทรรศนะที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ศิลปินพยายามสร้างสิ่งที่มีความงาม ที่เรียกกันว่าศิลปะ มากกว่าที่จะสนใจว่าความงามคืออะไร ทำไมมันจึงงาม ศิลปินมีท่าทีเหมือนกับว่า เขาเป็นผู้เห็นหรือสัมผัสความงามแล้ว พยายามที่จะนำเอาความงามที่เขาเห็น หรือได้สัมผัสนั้นออกมาแสดงให้คนอื่นได้เห็นหรือได้สัมผัสบ้าง โดยอาศัยสีสันทัน หรือวัสดุตามแต่ศิลปินแต่ละคนคิดว่า สิ่งใดจะช่วยสื่อความงามตามที่เขาได้เห็น หรือได้สัมผัสออกมาให้ปรากฏได้ โดยที่บางครั้งเขาอาจอธิบายไม่ได้ด้วยซ้ำ ว่าทำไมจึงต้องเป็นอย่างนั้น คือศิลปินเป็นนักสร้างความงาม โดยไม่สนใจที่จะอธิบายเรื่องความงาม ส่วนนักปรัชญาเป็นนักอธิบายหรือพยายามหาความหมายเรื่องความงาม ประเด็นที่นักปรัชญาสนใจ คือความงามคืออะไร ความงามมีจริงหรือไม่ ความงามมีอยู่ในลักษณะใด ความงามมีอยู่อย่างวัตถุวิสัยหรืออย่างจิตวิสัยและนักปรัชญาสรุป ความงามเป็นคุณค่าอย่างหนึ่งของมนุษย์ นั่นก็หมายความว่า ความงามเป็นสิ่งที่อยู่จริง และมีอยู่อย่างมีความสำคัญและมีคุณค่าสำหรับมนุษย์

ในส่วนของศาสนา (ซึ่งหมายถึงศาสนาโดยทั่วไป) นั้นก็พูดถึงความงามเช่นกัน แต่มีท่าทีแตกต่างออกไปจากศิลปินและนักปรัชญา กล่าวคือศาสนาพูดถึงความงาม เช่นพูดถึงเทพเจ้าแห่งความงาม เทพธิดาแห่งความงาม มนุษย์ผู้มีความงาม เป็นต้น โดยไม่บอกที่มา หรือเหตุผลของความงามเช่นกัน ในกรณีของพระพุทธศาสนา นับว่าแปลกไปจากศิลปินปรัชญา และศาสนาดังกล่าวมาข้างต้น เพราะในคำสอนของพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงความงามไว้อย่างวิจิตรพิสดารมากทั้งโดยตรงและโดยอ้อม โดยได้จำแนกความงามออกเป็นประเภทดังนี้

๓.๒.๑ ความงามในมิติทางโลก

ในคำสอนของพระพุทธศาสนา มิได้กล่าวถึงเฉพาะความงามของธรรมเท่านั้น ยังได้กล่าวถึงความงามของคนและวัตถุสิ่งของ รวมไปถึงความงามของธรรมชาติด้วย ในอรรถกถาขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อิติวุตตกอฏฐกถา ได้กล่าวถึงความงามของหญิงไว้ว่า หญิงงามที่ได้ชื่อว่า ชนบทกัลยาณี เพราะงามเยียมปราศจากโทษแห่งร่างกาย ๖ ประการ คือ ไม่สูงเกินไป, ไม่ต่ำเกินไป, ไม่ผอม

เกินไป, ไม่อ้วนเกินไป, ไม่ดำเกินไป, ไม่ขาวเกินไป, ยิ่งกว่าผิวมนุษย์ แต่ไม่ถึงผิวเทวดา และประกอบด้วยความงาม ๕ ประการ คือ ผิวงาม, เนื้องาม, เอ็นงาม, กระดูกงาม, วิทยาม^{๑๓} ในอรรถกถาธรรมบท มีกล่าวถึงความงามของหญิงไว้คล้ายกัน ๕ อย่าง คือ ผมงาม, เนื้องาม, กระดูกงาม, ผิวงาม, วิทยาม^{๑๔} พระพุทธศาสนายังกล่าวถึงความงามของสรีระร่างกายของมนุษย์ว่า เป็นผลของบุญในลักษณะต่างๆ “ความมีผิวงาม เสียงเพราะ ทรวดทรงดี รูปร่างสวย ความเป็นใหญ่ ความมีบริวาร อริฐผลทั้งหมดนี้ ได้ด้วยบุญนิธิ”^{๑๕} ในด้านธรรมชาติ ทั้งที่เป็นสัตว์และธรรมชาติแวดล้อม พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความงามของสิ่งเหล่านี้ไว้ด้วยเช่นกัน แม้จะมีไม่มากนัก แต่ก็มีพอที่จะทำให้เห็นได้ว่า พระพุทธศาสนา มองสิ่งเหล่านี้ ในแง่ของความงามอย่างไรบ้าง ในปฐมอัสสสุตร กล่าวถึงม้ากระจอก ๓ ประเภทเทียบกับคน ๓ ประเภทว่า “ม้ากระจอกบางตัว ฝีเท้าดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงไม่งาม บางตัวฝีเท้าก็ดี สีก็งาม ทรวดทรงไม่งาม แต่บางตัวฝีเท้าก็ดี สีงาม ทรวดทรงก็งาม คนกระจอกบางคนมีเขาวนดี แต่สีไม่งาม ทรวดทรงก็ไม่งาม บางคนมีเขาวนดี สีก็งาม แต่ทรวดทรงไม่งาม บางคนเขาวนก็ดี สีก็งาม ทรวดทรงก็งาม”^{๑๖} ในอรรถกถาธรรมบทกล่าวถึงช้างว่า “ช้างมงคลวิ่งไม่งามเดินไปด้วยลีลาของช้างจึงงาม”^{๑๗} ความงามของสัตว์ สรุปลงได้ว่า มีกล่าวถึงทั้งความงามของร่างกายและความงามของกิริยาท่าทาง ในกรณีของธรรมชาติแวดล้อมหรือสิ่งไร้ชีวิต พระพุทธศาสนาก็กล่าวถึงความงามของสิ่งต่างๆ ไว้พอสมควร เช่น ในนวุตตที่ ๘ กล่าวถึงผ้ากาสีว่า “ผ้ากาสี แม้ใหม่ก็สีงาม สัมผัสนุ่มและราคาแพง แม้กลางใหม่กลางเก่า ก็สีงามสัมผัสนุ่มและราคาแพง แม้เก่าแล้วก็มีสีงาม สัมผัสนุ่มและราคาแพง ผ้ากาสีถึงคร่ำคร่าแล้วเขาก็ยังใช้ห่อรัตนะ (คือของมีค่า) บ้างเก็บไว้ในหีบอบหอมบ้าง”^{๑๘}

พระพุทธองค์ทรงกล่าวถึงความงามของป่าไว้ด้วยเช่นกัน ในมหาโคสิงคสาละสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงความงามของป่าโคสิงคสาละ ใจความว่า ป่าโคสิงคสาละนี้ พึงงามด้วยภิกษุผู้บำเพ็ญเพียรเพื่อความหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย^{๑๙} ในด้านความงามของธรรมชาติ เป็นสิ่งไร้ชีวิต พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความงามในเชิงสีสนับและทรวดทรงและความงามในเชิงคุณค่าหรือเชิงคุณธรรม จากพระพุทธพจน์และอรรถกถาเกี่ยวกับความงาม แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนา กล่าวถึงความงามใน ๒ มิติ คือ ความงามในมิติทางโลกและความงามในมิติทางธรรม ความงามในมิติทางธรรม

^{๑๓} ข.อิติ.อ. (ไทย) ๔๔/๒๙๐.

^{๑๔} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๗๗.

^{๑๕} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๙/๑๒.

^{๑๖} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๘๐/๓๗๐.

^{๑๗} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๘๐.

^{๑๘} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๓๙/๓๑๗.

^{๑๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๘๒/๔๐๙.

ตามพระพุทธพจน์ที่ได้กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาถือว่า “ความงาม” เป็นลักษณะสำคัญของธรรม หรือความจริงแต่คำว่า “งาม” ในความหมายทางธรรมนั้นต่างจากความหมายในทางโลก หรือที่ชาวโลกเข้าใจกันกล่าวคือ “ความงาม” ของธรรมนั้นไม่ใช่ลักษณะทางอารมณ์ หรือความรู้สึกเช่นสวย ไม่สวย แต่หมายถึงลักษณะทาง “คุณค่า” คืออนุเคราะห์ประโยชน์ เกื้อกูลสุข ที่ธรรมให้แก่มนุษย์คุณค่าทั้ง ๔ ลักษณะ

ในบางครั้ง พระพุทธองค์ก็ตรัสรวมด้วยคำว่า “ประโยชน์” คำเดียว ดังพระพุทธพจน์ในอภยราชกุมารสูตร ใจความว่า “วาจาที่จริง มีประโยชน์ เป็นที่ขบใจหรือไม่ขบใจของคน ทรงรู้เวลาที่จะตรัส”^{๒๐} ทรงเน้นที่จริงและมีประโยชน์ โดยไม่ทรงถือเอาความรู้สึกของคนคือความชอบหรือไม่ชอบเป็นสำคัญ ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมด้วยและคำว่า “ประโยชน์” ในพระพุทธศาสนา หมายถึงประโยชน์ ๓ คือ ทิฏฐธัมมิกัตถ ประโยชน์ปัจจุบันได้แก่ ประโยชน์ทางวัตถุ สัมปรายิกัตถ ประโยชน์ภายภาคหน้า ได้แก่ ประโยชน์ทางจิตใจหรือศีลธรรมคุณธรรมและปรมาตถประโยชน์สูงสุด ได้แก่ ความหลุดพ้นจากกิเลสจนถึงนิพพาน ความหมายโดยรวมของคำว่า “ประโยชน์” ในพระพุทธศาสนา คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ของชีวิตที่เรียกว่า “วิมุตติ” การหลุดพ้นจากทุกข์ของชีวิตชั้นหยาบๆ ไปจนถึงหลุดพ้นจากทุกข์ของชีวิตชั้นละเอียด คือกิเลส ฉะนั้น ในบางครั้ง พระพุทธองค์ตรัสถึงลักษณะเชิงคุณค่าของพระพุทธศาสนาหรือธรรมะแบบรวบยอดว่า “ธรรมวินัยนี้มีรสเดียวคือวิมุตติรส”^{๒๑} “รส” จึงเป็นอีกคำหนึ่งที่ใช้หมายถึงลักษณะเชิงคุณค่าในพระพุทธศาสนาและมีความหมายในลักษณะเดียวกันกับคำว่า “กัลยาณะ” ที่แปลว่าความงาม สรุปลง คำที่พระพุทธศาสนาใช้บ่งบอกถึงลักษณะเชิงคุณค่าของธรรมหรือความจริง ในพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “ความงาม” (กัลยาณะ) คือคำว่า อนุภัมปะ (อนุเคราะห์) อตตะระ (ประโยชน์) หิตะ (เกื้อกูล) สุขะ (ความสุข) วิมุตติ (ความหลุดพ้น) รสะ (รส) และคำว่า “รส” นั้นบางครั้งก็ใช้อย่างครบชุดหรือทุกระดับของธรรมในพระพุทธศาสนา คือ อตถรรส ธัมมรส วิมุตติรส^{๒๒} โดยอัตถรรส หมายถึงผลของการปฏิบัติธรรม ธัมมรส หมายถึงมรรคหรือวิธีการปฏิบัติธรรม วิมุตติรสหมายถึงผลขั้นสูงสุด

๓.๒.๒ ความงามในมิติทางธรรม

ในคำสอนของพระพุทธศาสนา สิ่งที่งามคือธรรมะ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “พระสุคตทรงแสดงธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง”^{๒๓} พระพุทธพจน์ ปรากฏให้เห็นอยู่เสมอในพระสูตรต่างๆ

^{๒๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๔/๙๑.

^{๒๑} อง.อภุจ. (ไทย) ๒๓/๑๐๙/๒๐๕.

^{๒๒} อง.เอก. (ไทย) ๒๐/๒๐๕/๔๘.

^{๒๓} ส.สหา. (ไทย) ๑๘/๒๑๐/๑๒๔.

ในพระไตรปิฎก ในคัมภีร์ปรมัตถโชติกา อรรถกถาสุตตนิบาต ขุททกนิกาย ได้ขยายความของคำว่า งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ไว้อย่างพิสดารว่า

นัยที่ ๑ งามในเบื้องต้นด้วยบพที่ ๑ ของธรรมงามในท่ามกลาง ด้วยบพที่ ๒ ของธรรมงามในที่สุดด้วยบพสุดท้ายของธรรม

นัยที่ ๒ งามในเบื้องต้น ด้วยนิทาน งามในที่สุด ด้วยบทสรุป งามในท่ามกลาง ด้วยบทที่เหลือ

นัยที่ ๓ งามในเบื้องต้น ด้วยศีลและสมาธิ งามในท่ามกลาง ด้วยสมณะ วิปัสสนา มรรค และผลงามในที่สุด ด้วยนิพพาน

นัยที่ ๔ งามในเบื้องต้น เพราะการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า งามในท่ามกลาง เพราะพระธรรมเป็นธรรมที่ดี งามในที่สุด ด้วยการปฏิบัติชอบของพระสงฆ์

นัยที่ ๕ งามในเบื้องต้น เพราะการตรัสรู้ยิ่ง งามในท่ามกลาง เพราะการตรัสรู้ของพระปัจเจกพระพุทธเจ้า งามในที่สุด ด้วยการตรัสรู้ของพระสาวก

นัยที่ ๖ งามในเบื้องต้น เพราะการฟังธรรม งามในท่ามกลาง เพราะการปฏิบัติธรรม งามในที่สุด เพราะผลของการปฏิบัติธรรม

นัยที่ ๗ งามในเบื้องต้น เพราะเป็นแดนเกิดแห่งที่ฟัง งามในท่ามกลาง เพราะบริสุทธิ์ด้วยประโยชน์ งามในที่สุดเพราะ บริสุทธิ์ด้วยกิจ

พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมมากหรือน้อย ย่อมแสดงธรรมที่มีลักษณะงามดังกล่าวแล้ว^{๒๔} คัมภีร์ปรมัตถโชติกา สรุปไว้ชัดเจนว่า อรรถกถาบายทั้ง ๗ นัยดังกล่าวนี้คือ ความงามของธรรมในที่สุด สุตตรได้กล่าวถึงความงามของธรรม ซึ่งเรียกว่าสุตตวินัยว่า “เป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนมากเพื่อความสุขของคนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^{๒๕} อรรถกถา ติกนิบาต อังคุตตรนิกาย ได้ขยายความของคำว่างามในเบื้องต้น “ทรงแสดงทหาให้งามคือดี ได้แก่ ไม่ให้มีโทษ ทั้งในเบื้องต้น ในท่ามกลาง ในที่สุด”^{๒๖} และในคัมภีร์เดียวกันนี้ได้อธิบายว่า ศีล สมาธิ และวิปัสสนา ชื่อว่า เป็นเบื้องต้น เพราะศีลที่บริสุทธิ์ดีและทวิภูฏที่ตรง เป็นเบื้องต้นของกุศลธรรมทั้งหลาย อริยมรรคหรือมัชฌิมาปฏิปทา ชื่อว่าเป็นท่ามกลาง ผลและนิพพาน ชื่อว่าเป็นที่สุด กล่าวอย่างสั้นๆ ก็คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงศีลในเบื้องต้น ทรงแสดงมรรคในท่ามกลาง ทรงแสดงนิพพานในที่สุด^{๒๗} พระพุทธพจน์และคำอธิบายในอรรถกถาทั้งหมด สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาถือว่า

^{๒๔} ป.โซ.อ.(ไทย) ๖๘/๑๘๔.

^{๒๕} อง.จตุกก. อ.(ไทย) ๓๔/๑๐๑.

^{๒๖} มโน. ปุ. อ. (ไทย) ๒/๑๘๗.

^{๒๗} อง.เอกก.อ.(ไทย) ๓๔/๓๑๑.

ธรรมหรือความจริงนั้นมีลักษณะคืองาม และความงามของธรรมนั้นมองได้ในหลายมิติและหลายระดับ ในมิติแห่งเนื้อหา ก็งามด้วยหลักธรรมคำสอนเช่น เรื่องศีล สมาธิ ปัญญา สมณะวิปัสสนา มรรค ผล นิพพานที่บริสุทธิ บริบูรณ์ คือถูกต้อง ครบถ้วน ทั้งอรรถะ (ความหมาย) และพยัญชนะ (ข้อความ - ถ้อยคำ) ในมิติแห่งการปฏิบัติหรือขั้นตอนของการปฏิบัติ คือเริ่มแต่ศีล การพัฒนาพฤติกรรมทางกาย สมาธิ ทางจิตและปัญญาการพัฒนาศกยภาพทางปัญญา ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาจากง่ายไปหายาก จากหยาบไปหาละเอียด จากภายนอกไปสู่ภายในตามลำดับ อย่างมีความสัมพันธ์กับทุกขั้นตอน ในมิติ แห่งผลของการปฏิบัติ ก็งามด้วยผลในทุกขั้นตอน คือผลขั้นต้น ทำให้ข่มหรือระงับกิเลสได้ชั่วคราว ผล ขั้นกลาง ได้รับความสุขจากความสงบอันเกิดจากสมณะและวิปัสสนา ผลขั้นสูงสุดคือ ความเป็นผู้คงที่ อันเป็นผลจากการบรรลุนิพพาน มิติแห่งคุณค่าต่อชีวิต ก็งามในทุกด้าน คือด้านเป็นที่พึงของชีวิต ด้าน ให้ประโยชน์ต่อชีวิต ด้านชี้แนะหรือแสดงหน้าที่วิธีการอันถูกต้องแก่ชีวิต ซึ่งกล่าวโดยรวมก็คือ ให้ ความอนุเคราะห์ (อนุกัมปะ) ให้ประโยชน์ (อัทธะ) ให้ความเกื้อกูล (हितะ) ให้ความสุข (สุขะ) ทั้งแก่ เทวดาและมนุษย์ ในมิติแห่งระดับธรรม ก็มีความงามเป็น ๓ ระดับ คือ งามระดับต้น งามระดับกลาง งามระดับสูงสุด ซึ่งมีความหมายว่า งามเหมือนกันแต่มักน้อยต่างกัน โดยสรุปได้ว่าพระพุทธศาสนา ถือว่า ธรรม เช่น ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นต้น เป็นสิ่งที่เป็นที่พึงให้ประโยชน์และให้หน้าที่ หรือให้วิธีการ ที่ถูกต้องบริบูรณ์แก่มนุษย์และเทวดาและที่ก่อให้เกิดผลดีแก่ผู้ปฏิบัติ คือข่มกิเลสได้ ก่อให้เกิดสุขและ ทำให้พ้นทุกข์ (คือนิพพาน) ในที่สุดและทุกลักษณะหรือทุกขั้นตอนของธรรมดังกล่าว ถือว่าเป็น ความงามของธรรม แต่งามครบถ้วนทุกส่วนหรือทั้งกระบวนการดังพระพุทธพจน์ที่ว่า งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด หรืออาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า งามทั้งในทางหลักการวิธีการและการ ปฏิบัติแต่ในบางครั้ง พระพุทธองค์ ก็ตรัสถึงความงามของธรรม โดยไม่แยกประเด็น คือตรัสใน ภาพรวมดังพระพุทธพจน์ ในสุตตสูตรว่า “เมื่อพระสุคตก็ดี สุคตวินัย (คำสอนทั้งระบบของพระ-พุทธ องค์)ก็ดี ยังประดิษฐานอยู่ในโลกนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนมาก เพื่อความสุขแก่คนมาก เพื่อ อนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^{๒๘} ในพระพุทธ พจน์ดังกล่าวนี้ ดูเหมือนจะทรงเน้นว่า คุณค่าของธรรมที่มีต่อชีวิต คือความอนุเคราะห์ ความมี ประโยชน์ ความเกื้อกูล และความสุขนั้นแหละ คือความงามของธรรม และในบางพระสูตร พระพุทธ องค์ทรงแสดงความงามของธรรม โดยทรงชี้ไปที่พฤติกรรมของคนที่แสดงออกมาให้ปรากฏ ดังพระ พุทธองค์ตรัสใน นวกสูตร ที่ว่า “ภิกษุรวกะ (ใหม่) ก็ดี ภิกษุมัชฌิมะ (ปานกลาง) ก็ดี ภิกษุเถระ (ผู้ใหญ่) ก็ดี หากเป็นผู้ทุศีลมีธรรมอันเลว เรากล่าวความทุศีล ความมีธรรมอันเลวของภิกษุนี้ ว่าเป็น ความมีศีลไม่สวยของภิกษุ เหมือนผ้าเปลือกไม้ที่มีสีไม่สวย ฉะนั้นนั่นแหละ ภิกษุรวกะก็ดี ภิกษุมัชฌิมะ ก็ดีภิกษุเถระก็ดี ถ้าเป็นผู้มีศีลมีธรรมอันดีเรากล่าวความมีศีล มีธรรมอันดีของภิกษุนี้ว่าเป็นความมีศีล

^{๒๘} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๐/๑๙๗.

สวยของภิกษุ เหมือนผ้ากาสีที่มีสีสวย”^{๒๙} ตามนัยของพระพุทธพจน์ ดูเหมือนจะทรงแสดงความงามของธรรม โดยทรงชี้ไปที่คุณภาพของธรรม ที่แสดงออกทางพฤติกรรมของคน คือภิกษุโดยทรงเปรียบเทียบกับความงาม หรือไม่งามของผ้าเปลือกไม้กับผ้ากาสี

สรุปความงามในมิติทางธรรม ในพุทธปรัชญาเถรวาท กล่าวถึงความเข้าใจในธรรมะทางพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธองค์ประกาศแก่สัตว์โลกโดยไม่ปิดบังอำพราง ประดุจผู้เปิดภาชนะที่คว่ำอยู่ ทั้งโดยเนื้อความและแก่นแท้ของคำสอน ที่ทำให้ผู้ปฏิบัติบริสุทธ์ปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง และเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา

ความงามของธรรมเป็นสากล

ข้อพึงพิจารณาต่อไป คือความงามของธรรมในลักษณะต่างๆ ดังกล่าวเป็นจิตวิสัย หรือ วัตถุวิสัย พระพุทธศาสนาแสดงว่า “ธรรมหรือความจริงมี ความเป็นหนึ่งไม่มีสอง ผู้รู้ความจริงย่อมไม่วิวาทกันเรื่องความจริงที่รู้นั้น เพราะรู้ตรงกันเหมือนกัน ผู้ที่กล่าวถึงความจริงต่างกันวิวาทกันเรื่องความจริง เพราะไม่รู้แต่ต่างกล่าวถึงความจริงนั้น ไปตามความนึกคิดของตนเอง”^{๓๐} ในอีกพระสูตรหนึ่ง ได้กล่าวถึงการรู้ความจริงไว้นัยเดียวกันว่า “พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งในอดีต ในอนาคต และในปัจจุบัน ตรัสรู้ความจริง คืออริยสัจสี่เหมือนกัน”^{๓๑} คำว่า “ความจริงเป็นหนึ่ง” นั้นหมายความว่า มีคุณภาพเดียว มีคุณสมบัติเดียว ฉะนั้น ผู้ที่รู้ความจริง แต่ละเรื่องแต่ละอย่าง จึงรู้คุณภาพคุณสมบัติของความจริงนั้นๆ ตรงกันเหมือนกัน ผู้ที่รู้ความจริงนั้นๆ ด้วยกันจึงไม่วิวาทกันในเรื่องนั้น คุณภาพหรือคุณสมบัติของความจริงนั้นๆ เป็นวัตถุวิสัย คือ มีอยู่เป็นอยู่ตามสภาพ ดังที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า “ยถาภูต ” มิใช่สิ่งที่มนุษย์คิดขึ้นเองทั้งการรู้ความจริงนั้นๆ

ตามหลักของพระพุทธศาสนา ก็มีใช้เป็นการรู้แบบความรู้สึก หรือรู้ด้วยการคิดเอา (อตถกา วิจาโร) แต่เป็นการรู้ด้วยการเห็น คือเห็นด้วยญาณ หรือเห็นด้วยจิตที่บริสุทธ์สะอาด ที่เรียกว่า ญาณทัสสนะ ฉะนั้น คุณภาพคุณสมบัติของธรรม หรือความจริง จึงเป็นสิ่งที่รู้ด้วยจิตหรือเห็นด้วยญาณ ดังที่พระพุทธศาสนาใช้คำว่า ทิฏฐธมโม ปตตธมโม วิทิตธมโม ซึ่งมีความหมายว่า เห็นธรรม ถึงธรรม รู้ธรรม^{๓๒} คุณภาพ หรือคุณสมบัติของธรรม คืออะไร พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ใน พรหมยาจนกถาว่า “ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ได้ยาก สงบประณีต ไม่อาจคิดเอาได้ ละเอียดอ่อน บัณฑิตเท่านั้นจึงรู้ได้”^{๓๓} คุณภาพหรือคุณสมบัติของธรรมทั้ง ๘ ข้อนี้จัดได้เป็น ๒ กลุ่ม และมีความ

^{๒๙} อจ. ติก. (ไทย) ๒๐/๕๓๙/๓๑๘-๙.

^{๓๐} ขุ. มหา. (ไทย) ๒๙/๕๕๓-๕๕๕/๓๕๒-๓.

^{๓๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๐/๕๔๓.

^{๓๒} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๘/๒๓.

^{๓๓} วิ. มหา. (ไทย) ๑/๗/๘.

เกี่ยวโยงกันคือ เพราะเป็นสิ่งลึกซึ้ง สงบประณีต ละเอียดอ่อน จึงเห็นได้ยากรู้ได้ยากไม่อาจคิดเอาได้ บัณฑิตคือผู้มีญาณหยั่งรู้เท่านั้น จึงรู้ได้ নয়ในพระพุทธรูปนี้ สอดคล้องกับพระพุทธรูปที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จากคุณภาพหรือคุณสมบัติเหล่านี้เอง ที่ได้ปรากฏออกมาเป็นลักษณะ คือ ความงามของธรรมในระดับต่างๆ ดังที่เรียกว่า อาทิกัลยาณะ มัชฌิมกัลยาณะ ปรีโยสานกัลยาณะ และนัยเดียวกัน ผู้รู้ธรรมนั้น ไม่ว่าจะ เป็นใคร ย่อมมีพฤติกรรมที่เป็นการแสดงออกซึ่งคุณภาพ หรือคุณสมบัติของธรรม ให้ปรากฏเหมือนกันตรงกัน ดังพระพุทธรูปที่ทรงเปรียบเทียบให้เห็นเป็นรูปธรรมว่า “ผ้ากาสีใหม่ก็ดี กลางเก่ากลางใหม่ ก็ดีเก่าแล้วก็ดี ก็มีสีสวย ภิกษุชฎาก็ดี ภิกษุขมิ้มก็ดี ภิกษุเถระก็ดี มีศีลมีธรรมอันงาม ความมีศีลมีธรรมอันงามนั้นเรียกว่า ความมีสีสวยของภิกษุนั้น เช่นกับผ้ากาสีมีสีสวย ฉะนั้น”^{๓๔} ความหมายของพระพุทธรูปนี้ก็คือ ภิกษุผู้ทรงศีลทรงธรรมนั้น ไม่ว่าจะหนุ่มหรือแก่ ย่อมงาม บางครั้งพระพุทธองค์ก็ตรัสไว้ตรงๆว่า “ผู้บวชในธรรมวินัยอันเรากล่าวดีแล้ว มีความเคารพยำเกรง ประพฤติสมาสมาต่ออุปัชฌาย์ อาจารย์ หรือผู้อุปัชฌาย์อาจารย์ ชื่อว่างามในธรรมวินัยนี้”^{๓๕}

นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังแสดงว่า ความงามของธรรม นอกจากจะทำให้คนผู้ทรงศีลเป็นคนที่ยามแล้ว ความงามของธรรมยังทำให้ธรรมชาติหรือสภาพแวดล้อมกลายเป็นสิ่งที่ยามด้วย ดังพระพุทธรูป ในมหาโคตติงคาสถูปว่า “โคตติงคาสถูปวัน พึงงามด้วยภิกษุผู้ตั้งปณิธาน เจริญสมาธิจนกว่าจะหลุดพ้นจากอาสวะทั้งปวง”^{๓๖} และในสักกสังยุต ได้กล่าวว่า “พระอรหันต์อยู่ในที่ใด ที่ลุ่มหรือที่ดอน ที่นั้นย่อมร่มรื่นสวยงาม”^{๓๗} ในประเด็นความงามของธรรมนี้ สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาถือว่า ธรรมหรือความจริง ซึ่งหมายความว่า เป็นสิ่งที่คุณภาพ หรือคุณสมบัติเดียว ฉะนั้นผู้ที่รู้จริงในเรื่องใดย่อมรู้ตรงกัน และย่อมไม่ทะเลาะกันในเรื่องๆนั้น เพราะความจริงและคุณสมบัติของความจริงเป็นสิ่งมีอยู่อย่างวัตถุวิสัยที่เรียก “ยถาภูตตะ” คุณภาพหรือคุณสมบัติของความจริงเชิงวัตถุวิสัยนั้นเอง ที่ปรากฏออกมาเป็นลักษณะของความจริง ที่เรียกว่า ความงามของธรรมความงามของธรรม ก็คือคุณค่าในด้านต่างๆ และในระดับต่างๆ ที่ธรรมให้แก่ชีวิต มีผลทำให้ชีวิตมีกิเลสและทุกข์น้อยลงจนถึงหมดกิเลสและหมดทุกข์โดยสิ้นเชิง ภาวะลดลงจนถึงหมดสิ้นของกิเลสและทุกข์นั้น เรียกว่า “ความดี” ของชีวิตซึ่งเป็นเป้าหมายของธรรมในพระพุทธศาสนา

สรุปความงามในทางพุทธปรัชญาเถรวาท พระพุทธศาสนา กล่าวถึงความงามใน ๒ มิติ คือความงามในมิติทางโลก และ ความงามในมิติทางธรรม ความงามในมิติทางโลก หรือความงามทางวัตถุ พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นผลของการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ระหว่างคุณภาพ หรือคุณสมบัติของ

^{๓๔} อจ. ดิก. (ไทย) ๒๐/๕๓๙/๓๑๙.

^{๓๕} วินย.มหา. (ไทย) ๕/๘/๑๗.

^{๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๘๒/๔๐๙.

^{๓๗} ส.สค. (ไทย) ๑๕/๙๒๑/๓๔๑.

วัตถุกับกิเลส คือความยินดีพอใจ เป็นต้น ซึ่งมีอยู่ในจิตใจ หรือในสันดานของคนแต่ละคน จึงมีความรู้สึกเรื่องความงามของวัตถุแตกต่างกันไป ตามอิทธิพลของกิเลสของแต่ละคน สำหรับคนที่ไม่มีกิเลส ก็จะไม่มีความรู้สึกเรื่องความงามทางวัตถุเลย ฉะนั้น ความงามในมิติทางโลก หรือความงามทางวัตถุ พระพุทธศาสนาถือว่า เป็นจิตวิสัยหรือไม่มีจริง แต่พระพุทธศาสนาก็กล่าวถึงเรื่องนี้ไปตามภาษา หรือการบัญญัติของโลกเท่านั้น และเมื่อความงามทางวัตถุไม่มีจริง จึงเป็นสิ่งไม่มีคุณค่า หรือไม่มีประโยชน์ต่อชีวิต ตามความหมายของคำว่า “ประโยชน์” ในทางพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธศาสนาถือว่า สิ่งที่จริงเท่านั้นจึงมีประโยชน์

ส่วนความงามในมิติทางธรรม หมายถึง ความงามที่เป็นลักษณะของธรรม หรือความจริง อันเป็นผลจากคุณภาพ หรือคุณสมบัติของธรรม ที่ปรากฏต่อการรับรู้ของมนุษย์ผู้มีญาณ หรือแสดงออกทางพฤติกรรมของมนุษย์ผู้ทรงศีลทรงธรรม ทำให้คนทั่วไปรู้เห็นได้ว่าเป็นผู้มีธรรม หรือเป็นคนดีงาม โดยไม่จำกัดอายุและเพศวัย ความงามของธรรมเป็นวัตถุวิสัยเพราะเนื่องมาจากคุณภาพ หรือคุณสมบัติเชิงวัตถุวิสัยของธรรม ปรากฏการณ์ทางความงามของธรรมจึงเป็นสากลทุกคนที่รู้หรือสัมผัสได้ตรงกันเหมือนกัน

๓.๓ ประวัติและความเป็นมาของพุทธสุนทรียศาสตร์

ความเป็นมาของพุทธสุนทรียศาสตร์ เริ่มเป็นรูปร่างนับตั้งแต่มีการจัดการศึกษาอย่างเป็นระบบในสถาบันการศึกษา แต่ประเด็นที่ต้องพิจารณาเป็นอันดับแรกเกี่ยวกับการใช้คำก็คือ การเรียกกันในงานเฉพาะทาง คือ พุทธสุนทรียศาสตร์ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในเชิงปรัชญา

พุทธสุนทรียศาสตร์ เกิดจากการพยายามจัดระบบความคิดเกี่ยวกับสุนทรียศาสตร์ ที่มาจากพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ที่ได้ถูกรวบรวมบันทึกไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก เนื้อหาของพระธรรมคำสอนเหล่านี้ มีความสำคัญมาก เพราะล้วนเป็นคำอธิบายเกี่ยวกับความเป็นจริงของโลก ธรรมชาติและชีวิตในแง่มุมของพุทธปรัชญาเถรวาท สำหรับผู้ที่ศึกษาพุทธปรัชญาอย่างเข้าใจถ่องแท้แล้ว จะพบว่า คำอธิบายของพุทธปรัชญาที่มีต่อโลกธรรมชาติและชีวิต มีความละเอียดลึกซึ้งเป็นอย่างมาก พระธรรมคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงเน้นย้ำและทรงให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก คือ ความเข้าใจเรื่องทุกข์และการดับทุกข์ พระพุทธองค์ทรงสอนพุทธศาสนิกชนให้มุ่งปฏิบัติ หรือฝึกฝนตนเองตามหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา เพื่อการหลุดพ้นจากความทุกข์ได้

พุทธสุนทรียศาสตร์ มีความเป็นมาอย่างไร ในพุทธปรัชญาเถรวาทมีประเด็นที่เห็นควรศึกษาอยู่ ๒ ประการด้วยกัน

ประการแรก สุนทรียศาสตร์เป็นสาขาหนึ่งของปรัชญา ที่มีหัวข้อสำคัญก็คือการถกเถียงกันในเรื่องของคุณค่าของความงาม เป็นที่ทราบกันดีว่า วิชาปรัชญาเป็นเรื่องการถกเถียงกันทาง

ความคิดในเชิงเหตุผล หรือการใช้ตรรกวิทยา ขณะที่พระพุทธศาสนามุ่งเน้นการปฏิบัติ และการฝึกฝนตนเองให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดของศาสนา เมื่อเทียบกับสุนทรียศาสตร์ในตะวันตกแล้วดูว่าไม่สามารถเข้ากันได้ เพราะมีหลายตอนในพระสูตรที่แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงถกเถียงปัญหาอภิปรัชญาต่างๆ^{๓๘}

ประการที่สอง พระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาที่มีในพระไตรปิฎก มีหลายตอนที่กล่าวถึงความงามไว้ในพระสูตรต่างๆ เป็นจำนวนมาก แต่ความคิดเหล่านั้นไม่ได้เป็นระบบเหมือนกับงานเขียนทางปรัชญาตะวันตก ด้วยเหตุนี้เอง การศึกษาสุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาทจึงค่อนข้างลำบากในการศึกษาและต้องอาศัยการศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกและการตีความ

ในประเด็นนี้จะเห็นว่า พุทธสุนทรียศาสตร์เมื่อพิจารณาและศึกษาจากงานพุทธศิลป์ในยุคปัจจุบัน เป็นการผสมผสานแนวคิดหลายๆ แนวคิดเข้าด้วยกัน เช่น แนวคิดสุนทรียศาสตร์แบบตะวันตก แนวคิดสุนทรียศาสตร์ผสมผสานตะวันออกและตะวันตก เป็นต้น

งานศิลปะต่างๆ ที่เป็นทั้งสถาปัตยกรรม ประติมากรรมและจิตรกรรม ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาไม่ได้เกิดขึ้นเด่นชัดในสมัยพุทธกาล แต่เริ่มเด่นชัดหลังจากมีการสร้างพระพุทธรูปด้วยฝีมือของชาวกรีก^{๓๙} พุทธสุนทรียศาสตร์มีความเกี่ยวเนื่องด้วยพุทธศิลป์ คือการสร้างงานศิลปะซึ่งเป็นการสร้างพระพุทธรูปด้วยฝีมือช่างชาวกรีก แต่หากมองในแง่ของการกำเนิดซึ่งมีการกล่าวถึงความงามในพุทธปรัชญาแล้ว ย่อมเกิดขึ้นพร้อมกับระบบพุทธปรัชญา ซึ่งก่อกำเนิดโดยพระพุทธเจ้า ซึ่งในอดีตคือเจ้าชายสิทธัตถะ จะเห็นว่ามีวิวัฒนาการที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับปรัชญาตะวันตก เช่น กรีก เป็นต้น ซึ่งแบ่งเป็น ๓ ประการ คือ^{๔๐}

๑) สาเหตุทางสังคม-รัฐ วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติในชั้นนี้แสดงให้เห็นว่า มนุษย์ได้รวมกันอยู่เป็นกลุ่มก้อน เป็นสังคมและรัฐต่างๆ มีพระราชูปถัมภ์บ้าง เป็นมหาชนรัฐปกครองด้วยประชาธิปไตยบ้าง มีอำนาจรัฐต่างๆ กำกวมกัน กล่าวคือยังไม่มีรัฐใดที่เป็นใหญ่ และทรงอำนาจอย่างแท้จริง จึงเป็นเหตุให้สังคมต่างๆ อุดมได้ด้วยความคิดเสรี โดยเฉพาะอินเดีย แนวความคิดแบบประชาธิปไตยอย่างรัฐวัชชีและกุสินารา ประการสำคัญก็คือ มีความงามขัดแย้งกันทางปัญญา ระหว่างพวกอารยันกับพวกทราวิท ซึ่งก่อให้เกิดการโต้แย้งทางทฤษฎี และหักล้างกันด้วยเหตุ-ผล จึงทำให้ปรัชญาาระบบต่างๆ เคลื่อนไหวและพัฒนาการตลอดเวลา

^{๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๒ -๑๒๘/๑๓๓ -๑๔๑.

^{๓๙} พระมหาอุดม ปญญาโก (อรรถศาสตร์ศรี), “การศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์เชิงพุทธสุนทรียศาสตร์ : ศึกษากรณีพระพุทธรูปสมัยอยุธยา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๒๙.

^{๔๐} เตือน คำดี ดร., *พุทธปรัชญา*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๔.

๒) ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ เพราะความเสมอภาคระหว่างรัฐ เสรีภาพทางความคิดจึงมีความสัมพันธ์ติดต่อกันและเปลี่ยนแปลงกันโดยเฉพาะเสรีภาพทางการค้าขายระหว่างรัฐ เป็นสาเหตุที่ทำให้ความคิดก้าวหน้า ถ่ายเท หมุนเวียนเปลี่ยนไปตามพวกพ่อค้า ไปมาค้าขายตามเมืองต่างๆ และในขณะเดียวกัน ก็เที่ยวสอนวิชาความรู้แก่ประชาชน เช่นในสมัยนครรัฐของกรีก เป็นต้น กลุ่มโซพิสต์เป็นพวกรับจ้างสอนวิชาการต่างๆ แก่บุตรตามโคนต้นไม้ ตามถนนสี่แพร่ง วิชาการเหล่านั้น คือ ดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เลขคณิต การปกครองโดยเฉพาะวิชาการโด้วาที ซึ่งเป็นการเสวนา และโต้ตอบคู่สนทนาด้วยเหตุผล และไหวพริบ เป็นการใช้เหตุผลทางความคิดเสรี และแลกเปลี่ยนความคิดอยู่ตลอดเวลา

๓) กระบวนการของกลุ่มนักพรต หรือนักคิดอิสระ กลุ่มโซพิสต์ตะวันออกก็คือ ปริพาชก หรือกุมนักพรตที่เป็นนักคิดอิสระนั่นเอง^{๔๑} ต่างกันแต่เพียงว่า กลุ่มโซพิสต์ตะวันออก เป็นนักพรตที่อุทิศตนแสวงหาทางพ้นทุกข์ และสอนศีลธรรมแก่ประชาชน โดยไม่เรียกร้อยค่าจ้างตอบแทน ลักษณะของพวกนักพรตเหล่านั้นปลงผม ศีรษะโล้น เรียกอีกอย่างว่า พวกสมณะ นุ่งห่มผ้าฝืนเดียว นอนบนดิน เทียบไม่ติดในเรื่องที่อยู่อาศัย

เจ้าชายสิทธัตถะซึ่งต่อมาคือพระบรมศาสดา ได้ทรงประกาศทัศนะและคำสอนของพระองค์ขึ้นในท่ามกลางบรรยากาศทางปรัชญาและศาสนาทั้งหลายที่ขัดแย้งกันอย่างรุนแรง โดยเฉพาะของพราหมณ์ผู้นับถือพระเวทเป็นหลัก ทรงปฏิเสธฐานะของพระเวทว่า ไม่ได้เป็นคัมภีร์ประทานมาโดยพระเจ้าแต่อย่างใด หากแต่เป็นการแต่งขึ้นเพื่อผลประโยชน์ของพวกพราหมณ์เท่านั้น^{๔๒}

จากสภาพการณ์ทางศาสนาและปรัชญาที่แตกต่าง ย่อมมองเห็นพุทธปรัชญาในฐานะศาสนาที่เกิดขึ้นท่ามกลางบรรยากาศเช่นนั้น ซึ่งได้ทำการปฏิวัติ ปฏิรูป และตั้งคำสอนขึ้นใหม่เพื่อรวมเอาไว้เฉพาะสิ่งที่ถูกต้องจนเกิดกระแสอารยธรรม คือ ทางสายกลางหรือมรรค มีองค์ ๘ เป็นมรรคแห่งชีวิตของปวงชน พร้อมทั้งยึดทฤษฎีความจริง คือ ปฏิจจสมุปบาท เป็นโลกทัศน์ และประกาศญาณวิทยาตามแนวกาลามสูตรที่ให้ยึดการทดสอบ ทดลองเป็นหลักมากกว่าเชื่อถือจากสิ่งนั้นสิ่งนี้ เช่น ประเพณี เป็นต้น สรุปลงสู่มนุษยนิยม (Humanism) อย่างสูงยิ่ง และทรงประกาศศักดิ์ศรีของมนุษย์ว่า สามารถเอาชนะความชั่วและความทุกข์ได้เด็ดขาดด้วยความสามารถของมนุษย์เองแท้ๆ

^{๔๑} อจ.ต.ก. (ไทย) ๒๑/๕๙๕/๓๗๙.

^{๔๒} เตือน คำดี ดร., พุทธปรัชญา, กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔, หน้า ๑๗.

ลักษณะทางพุทธปรัชญาแบ่งคำสอนออกได้ ๓ ลักษณะคือ^{๔๓}

๑) สอนโดยการปฏิบัติ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงหลักคำสอนดั้งเดิมในพระเวท ที่พวกพราหมณ์ปฏิบัติกันอยู่อย่างตรงกันข้าม เช่น คำสอนเรื่องอาตมัน ทรงปฏิเสธ และทรงสอนอย่างตรงกันข้าม คืออนัตตา การทรมานตนเองที่เรียกว่า อตตกลิมถานุโยค ซึ่งเป็นการปฏิบัติที่นิยมกันว่าเป็นทางนำไปสู่ความพ้นทุกข์ในสมัยนั้น พระพุทธองค์ก็ทรงดำหนิแล้ว ทรงสอนทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทาแทน

๒) พระพุทธองค์ทรงสอนโดยการปฏิรูป ซึ่งเป็นการสอนโดยวิธีดัดแปลงของเก่าให้มีความหมายใหม่ คือ สอนอย่างเก่าที่มีความหมายอย่างหนึ่ง แต่นำมาแปลความหมายเสียใหม่เพื่อให้ตรงกับหลักเหตุผลยิ่งขึ้น เช่น พราหมณ์ถือว่า บุคคลจะเป็นพราหมณ์ในเมื่อเกิดจากพ่อแม่ ที่เป็นพราหมณ์และอยู่ในวรรณะพราหมณ์เท่านั้น พระพุทธองค์ไม่ทรงปฏิเสธว่า ไม่มีพราหมณ์อยู่ในโลกแต่ทรงปฏิรูปเสียใหม่โดยชี้ว่า ตามทัศนะของพระองค์แล้ว บุคคลจะเรียกว่าเป็นพราหมณ์ได้นั้น ก็เพราะกรรมหรือการกระทำของเขา บุคคลหาได้เป็นพราหมณ์เพราะชาติหรือโคตรตระกูล หรือวรรณะของเขาไม่ ในสมัยพุทธกาลถือว่า พิธีบูชาัญญเป็นการปฏิบัติของลัทธิในจารีต ที่กำลังแพร่หลายอยู่โดยทั่วไป เมื่อมีผู้เข้าไปทูลถามเกี่ยวกับเรื่องนี้ พระพุทธองค์ก็ทรงตรัสตอบว่า พระองค์มิได้ดำหนิการบูชาัญญไปเสียทุกอย่าง และไม่ได้ทรงยอมรับไปเสียทั้งหมด แต่ทรงปฏิเสธการบูชาัญญที่ต้องมีการฆ่าสัตว์ และทรงยกย่องการบูชาัญญซึ่งไม่ชุ่มโชกด้วยโลหิต แล้วทรงการสอนบูชาัญญด้วยการไม่เบียดเบียนผู้อื่น

๓) พระพุทธองค์ทรงสอนโดยตั้งหลักขึ้นใหม่ ซึ่งเป็นคำสอนที่สำคัญที่สุดในพุทธปรัชญา กล่าวคือพระพุทธองค์ทรงนำเอาหลักสังขธรรมใหม่ๆ เข้ามาใช้หรือเป็นการค้นพบสังขธรรมใหม่ คือ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ไตรลักษณ์ กฏแห่งกรรม ไตรสิกขา เป็นต้น หลักสังขธรรม เหล่านี้ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการหลุดพ้นทุกข์ของชีวิตโดยตรง พระพุทธองค์ทรงค้นพบด้วยพระองค์เองก่อน แล้วจึงประกาศเพื่อมหาชนต่อไป หลักธรรมเหล่านี้มิได้ทรงสร้างขึ้นมาจากมโนภาพหรือจินตนาการแต่อย่างใด แต่เป็นประสบการณ์ที่เกิดจากการปฏิบัติที่พระองค์ทรงได้พิสูจน์มาแล้ว

เนื่องจากพระพุทธองค์ทรงแสดงหลักธรรมอันเป็นความจริงนี้ ทำให้พุทธปรัชญามีลักษณะแตกต่างจากปรัชญาลัทธิอื่นๆ และโดยวิธีการดังกล่าวมานี้ ทำให้พุทธปรัชญามีลักษณะเด่นและเป็นการแสดงให้เห็นซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอย่างแท้จริง เพราะถ้าหากไม่มีคำสอนประเภทนี้ในพุทธปรัชญาแล้ว พุทธธรรมก็คงเป็นเพียงแค่รูปแบบใหม่ที่ประณีตของศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธองค์ก็คงเป็นเพียงครูผู้ปฏิรูปเท่านั้น

^{๔๓} เตือน คำดี ดร., พุทธปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๓ -

สุนทรียศาสตร์เชิงความคิดแบบพุทธ^{๔๔}

สุนทรียศาสตร์เชิงความคิดแบบพุทธ คือ ฐานและโครงสร้างเดิมของสุนทรียศาสตร์แบบพราหมณ์ แต่การที่ได้ความหมายว่า สุนทรียศาสตร์เชิงความคิดแบบพุทธ เพื่อต้องการแยกเนื้อหาสาระที่แตกต่างกันในมิติและมุมมอง ทั้งนี้ก็เพราะ เมื่อก้าวถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เป็นพุทธมักจะถูกกล่าวถึง สุนทรียศาสตร์ที่ก่อให้เกิดเป็นรูปแบบศิลปะแฝงอยู่ภายใต้ร่มเงาของพุทธศาสนา เป็นส่วนที่ถูกนำมา พอกพูนเป็นเปลือกนอกห่อหุ้มแก่นภายในอันเป็นสาระที่เป็นสุนทรียศาสตร์และศิลปะของความเป็น พุทธศาสนาเอง (Buddhist Arts) หรือแม้จะหมายถึงสาระอันหมายถึงสาระแท้จริงของพุทธปรัชญา ก็ แปรเป็นทฤษฎีคำสอน (Dogma or Frecept) แยกแตกตัวไปผสมผสานกับมิติ และความเชื่อประจำ ถิ่นแต่ละวัฒนธรรมอันหลากหลาย กลายเป็นลัทธิ (Drotrines) นิกาย สำนัก ของกลุ่ม (Seets) สู่ รูปแบบปฏิบัติบูชา (Cults) เป็นเฉพาะที่แตกต่างกันออกไป จึงสรุปได้ว่า หากได้จับเอาความหมาย ของพุทธด้วยมุมมองที่ปกติธรรมดา ก็จะง่ายและเป็นธรรมดา แต่หากใครจะมองให้ลึกมากกว่าก็จะ ยาก และลึกตามสติปัญญาของผู้นั้น

มิติของพุทธปรัชญา ปฏิเสธต่อสิ่งเพลิดเพลิดจากความสวยงามและความสุนทรีย์ของโลก เป็นสิ่งที่ไม่ให้สาระต่อความสัจจริงเบื้องต้น (Basic Truth) ยังเป็นสิ่งที่หลงให้หลงไปตามความรู้สึก ควรหลีกเลี่ยงไปสู่มิติของสัจธรรม ด้วยกรอบของศิลปะบริสุทธิ์ เป็นตัวกำกับซึ่งเป็นมิติธรรมดาในมุมมอง ดั้งเดิมของความเป็นศาสนา (Being Religion) มุมมองศาสนาสู่ความคิดให้เป็นโลกปัจจุบันเชิงปรัชญา ก็เป็นศาสนาที่เชื่อว่า เป็นเรื่องลึกลับ งามกาย แต่มีความเป็นเหตุผล ดังนั้นแก่นแท้ของพุทธปรัชญา มิได้ หมายถึง จิตกับสิ่งที่มากระทบ (Mind and Matters) แต่ยังมีตัวเชื่อมอันสำคัญระหว่างมุมมองของ ความเป็นจริงทางโลกหรือปรัชญา กับความเป็นจริงทางธรรม หรือศาสนา คือ หลักจริยธรรม (Ethical Principles) สูงสุดของความเป็นมนุษย์จากความหมายของคำว่า เมตตา (Metta) เป็นความหมายใน เชิงคุณค่าที่มีต่อตนเอง ต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์โลก ลึกยิ่งกว่าจะนำความหมายแบบหนึ่งแบบใดมา อธิบายเปรียบได้ นี่คือการมาของสุนทรียศาสตร์เชิงการคิดแบบมนุษย์ ไม่ได้กับสุนทรียศาสตร์แบบ อารมณ์ แต่จิตมีความสุนทรีย์ถ้าไม่เกิดกับจริยธรรมก็จะเป็นสัจธรรม (Truth) อย่างหนึ่งอย่างใด

ศิลปะเชิงความคิดแบบพุทธนั้น มีอุดมคติเรื่องความดี ความงาม และความจริง เพื่อเป็น เป้าหมายแห่งชีวิตและศิลปะแบบพุทธนั้นมีแนวทางการแสดงออกเป็น ๒ ทางคือ

๑. อุดมคติที่พระพุทธรูปศาสนาในรูปแบบพุทธประติมากรรม (Buddha Sculpture) หมายถึง รูปปั้นพระพุทธรูปที่เป็นองค์แทนสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์โดยทั่วๆ คำ

^{๔๔} เครือจิต ศรีบุญนาถ, สุนทรียภาพของชีวิต, (กรุงเทพมหานคร, เวิร์ดเวฟ เอ็ดดูเคชั่น, ๒๕๒๔),

ว่า “อุดมคติ” ความหมายแสดงให้เห็นถึงความมีมาตรฐานทางด้านความงาม ที่สะท้อนไปสู่ความดีงาม และเป็นความจริงที่ปรากฏอันเป็นสัจธรรมความจริงแท้ของพุทธปรัชญา

อุดมคติทางพุทธสุนทรียศาสตร์ ของอาจารย์เครือจิต ศรีบุญนาค ได้กล่าวไว้ว่า “รูปแบบศิลปะในอุดมคติของพุทธในระยะแรกเริ่มนั้น ไม่มีและเป็นรูปแบบทั่วไปของชนชาวอินเดียและการแสดงออกให้เห็นลักษณะเป็นของพุทธศาสนา วรรณคดี วรรณกรรม ดนตรี และทัศนศิลป์อื่นๆ งานประติมากรรมและจิตรกรรมต่างๆ ล้วนแต่เป็นของพราหมณ์ แพร่หลายอยู่ก่อน ความหมายในความเป็นพุทธ คือ รอยพระบาทบนพื้นทรายชั่วครั้งชั่วคราว เป็นเครื่องแสดงความหมายว่า เป็นร่องรอยหรือสัญลักษณ์ของผู้เข้าสู่นิพพาน แนวคิดเชิงอุดมคติของพุทธ ในลักษณะการนำวิญญูณ ธรรมชาติและ เทวโลก (Spirit of Gool – Garish) มาสร้างเป็นประติมากรรม สลักหินเป็นภาพยักษ์ ยักษ์ฉนิ (Yaksa and Yaksini) ตกแต่งประตูทางเข้าสู่สถูปสถูจิ (Stupa – Sanji) เพื่อให้เป็นผู้พิทักษ์รักษาประจำปูชนียเจดีย์ของพุทธ ซึ่งเป็นแนวคิดส่วนหนึ่งเพื่อสะท้อนให้เห็นความหมายเชิงเตือนสติไว้ ไม่ว่าจะยังมีชีวิตอยู่หรือตาย อันว่ากายคนเรานั้นเป็นสิ่งที่น่าขยะแขยง”^{๔๕}

๒. อุดมคติที่พระพุทธศาสนาในรูปแบบของพุทธประติมากรรม เป็นผลงานประติมากรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นทางคติความเชื่อโดยอาศัยแนวพุทธปรัชญา (Buddish Philosophy) เพื่อแสดงหลักความจริงสายกลาง ตามแนวทางเหตุผลวิสุทธิ ตามกระบวนการของธรรมชาติ เพื่อเกิดประโยชน์ในทางปฏิบัติในชีวิตจริง และเป็นข้อเตือนใจสำหรับผู้ครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมงานให้รู้เท่าทันชีวิต ไม่หลงมกมายไปปรุงแต่งชีวิตให้เกิดความพอดี

๓.๔ วัตถุประสงค์ทางพุทธสุนทรียศาสตร์

วัตถุประสงค์ทางพุทธสุนทรียศาสตร์โดยลักษณะทั่วไป ไม่ได้แตกต่างจากวัตถุประสงค์ทางสุนทรียศาสตร์แบบตะวันตก ในเรื่องของตัววัตถุประสงค์ซึ่งวัตถุประสงค์ตามสุนทรียศาสตร์ทั่วไปนั้น ไม่ได้เกิดจากจุดมุ่งหมายโดยตรงเพื่อความงาม แต่เมื่อไรที่มีนุกนำมาพิจารณาหรือรับรู้ทางสุนทรียะ เราจะนับว่ามันเป็นวัตถุประสงค์ทางสุนทรียะทั้งสิ้น ซึ่งในพุทธสุนทรียศาสตร์ กล่าวถึงวัตถุประสงค์ทางสุนทรียะ ทั้งสองแบบคือ วัตถุประสงค์ทางธรรมชาติและผลงานศิลปะเป็นลำดับ

เกี่ยวกับวัตถุประสงค์ทางพุทธสุนทรียศาสตร์ในแง่ของชาวโลกโดยทั่วไปนั้น แม้ในสมัยพุทธกาลได้กล่าวไว้อย่างหลากหลายเช่น “นายกองเกวียน บรรทุกหญ้า ฟืนและน้ำเป็นอันมาก แล้วขับหมู่เกวียนไปก่อน เมื่อขับไปได้สอง สามวันหมู่เกวียนนั้นได้เห็นบุรุษผิวดา นัยน์ตาแดง ผูกสอดแล่งธนู ทัดดอกกุมุท มีผ้าเปียก ผมเปียก แล่นรถอึ้งดงาม”^{๔๖}

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๔๖} ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๒๑๙/๒๕๑.

“ภิกษุในพระศาสนา นี้ ย่อมตรวจดูโลกพันหนึ่งด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ เปรียบเหมือนบุรุษผู้มีจักขุ ขึ้นปราสาทอันงดงามขึ้นบนพิงแลดูมณฑลแห่งก่งตั้งพันได้”^{๔๗}

“พระยาหงส์เห็นพระราชอาประทับนั่งบนตั่งทองอันงดงาม เมื่อจะกล่าววาจาอันรื่นหู จึงได้ทูลว่า พระองค์ไม่มีโรคาพาธหรือ ทรงสุขสราญอยู่หรือ พระองค์ทรงปกครอง รัฐมณฑลอันสมบูรณ์นี้โดยธรรมหรือ.”^{๔๘}

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นนี้ ย่อมพิจารณาเห็นได้ว่า วัตถุประสงค์ของพุทธศาสนศึกษาที่ถูกรับพิจารณา หรือให้คุณค่าความงามในลักษณะเดียวกับสุนทรียศาสตร์แบบตะวันตก หรือตามแบบสุนทรียศาสตร์โดยทั่วๆ ไปนั่นเอง ส่วนในอีกแง่หนึ่งก็กล่าวถึงศิลปะซึ่งเป็นระบบปรัชญาที่อยู่ในสุนทรียศาสตร์ พระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้โดยรวม ซึ่งหมายรวมไปถึงวิชาการต่างๆ ดังเช่นในพระวินัยปิฎกที่กล่าวไว้ว่า “ที่ชื่อว่า ศิลปะ ได้แก่วิชาการช่าง มี ๒ คือ วิชาการช่างทรม ๑ วิชาการช่างออกฤกษ์ ๑.

ที่ชื่อว่า วิชาการช่างทรม ได้แก่ วิชาการช่างจักสาน, วิชาการช่างหม้อ วิชาการช่างหูก วิชาการช่างหนัง วิชาการช่างกลบ, ก็หรือวิชาการช่างที่เขาเหยยหยัน เหยียดหยาม เกลียดชัง ดูหมิ่น ไม่นับถือกันในชนบทนั้นๆ นี้ชื่อว่า วิชาการช่างทรม.

ที่ชื่อว่า วิชาการช่างออกฤกษ์ ได้แก่ วิชาการช่างนับ วิชาการช่างคำนวณ วิชาการช่างเขียน, ก็หรือวิชาการช่างที่เขาไม่เหยยหยัน ไม่เหยียดหยาม ไม่เกลียดชัง ไม่ดูหมิ่น นับถือกันในชนบทนั้นๆ นี้ชื่อว่า วิชาการช่างออกฤกษ์.”^{๔๙}

ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่า ศิลปะ อย่างที่กล่าวถึงโดยทั่วไปในปรัชญาของฝั่งตะวันตกนั้น ก็นับได้ว่าเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในพุทธสุนทรียศาสตร์ด้วยและยอมรับความเป็นศิลปะในแง่นี้ด้วยเช่นกัน ซึ่งในที่นี้ขอกล่าวเฉพาะในส่วนของศิลปะที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาซึ่งอาจใช้คำว่า “พุทธศิลป์” ดังที่ปรากฏและเกี่ยวข้องดังนี้

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า “พุทธเจดีย์ เจดีย์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า มี ๔ ชนิดคือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์”^{๕๐}

รศ.สงวน รอดบุญ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “พุทธศิลป์ คือ ศิลปกรรม ที่สร้างขึ้นรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรง ทั้งในด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ในลัทธิมหายาน และเถรวาท”^{๕๑}

^{๔๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๗๑/๒๘๑.

^{๔๘} จ.ช. (ไทย) ๒๘/๑๘๒/๔๑.

^{๔๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๙๑/๒๐๗.

^{๕๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๗๙๕.

^{๕๑} สงวน รอดบุญ, ศิลปกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๙), หน้า ๑๙๐.

สรุปได้ว่า พุทธศิลป์ คือ ศิลปกรรมที่สร้างเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายมหายานและเถรวาท มีจิตรกรรม สถาปัตยกรรม และประติมากรรม เป็นต้น สมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงเน้นสอนไตรสรณคมน์ ไม่ได้เน้นเกี่ยวกับวัตถุ หรือรูปบูชาต่างๆ หลังพุทธปรินิพพานแล้วจึงได้เกิด เจดีย์ ๔ ประเภทพร้อมกับรูปเคารพ หรือพระพุทธรูปในภายหลัง มีการสร้างสถูปสัญลักษณ์ต่างๆ จนเกิดวิวัฒนาการตามสกุลช่างของอินเดีย เผยแพร่ออกไปในดินแดนอื่นทั่วโลก เกิดเป็นพุทธศิลป์ในพระพุทธศาสนามากมาย ซึ่งปรากฏในปัจจุบัน บางท่านแสดงทรรศนะไว้ว่า พุทธศิลป์ของพวกปุถุชนยังยึดวัตถุ มีพระพุทธรูป เป็นต้น ส่วนพุทธศิลป์แบบอริยะสาวก เน้นทางจิตใจ การตัดกิเลส คือ จุดสูงสุดของพุทธศิลป์^{๕๒}

นอกเหนือจากวัตถุทางสุนทรียศาสตร์โดยทั่วไปที่กล่าวถึงในเชิงปรัชญาแล้ว หลักธรรมคำสอน และข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ เพื่อความดีงามซึ่งพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ และผู้ปฏิบัติได้เข้าถึง รับรู้ รับทราบความงดงามของการปฏิบัตินั้นๆ จึงนับได้ว่า หลักธรรมต่างๆ ล้วนนับเข้าในศิลปะ และเป็นสุนทรียวัตถุทางพุทธปรัชญาได้เช่นกัน

นอกจากนี้ พุทธสุนทรียศาสตร์ยังได้กล่าวถึงความละเอียดในการจำแนกสรรพสิ่งที่เป็นศิลปะต่างๆ ดังที่ชาวโลกเข้าใจและรับรู้โดยละเอียด และถือว่าเป็นสิ่งที่เป็นจริงคือ นามและรูป และรูปนี้เองคือวัตถุต่างๆ ทางสุนทรียศาสตร์ทั่วไปกล่าวถึงเมื่อพิจารณาพุทธปรัชญาแล้ว จะพบคำตอบเกี่ยวกับความจริงของโลกและชีวิตว่า^{๕๓} โลกคือสภาวะอันเนื่องด้วยรูป และนาม และเป็นอนัตตา นั่นก็คือ นามกับรูป หรือจิตกับวัตถุ เป็นสภาวะคู่ที่จะต้องอยู่คู่กัน (นามรูป) ไม่มีส่วนใดส่วนหนึ่งจริงแท้กว่ากัน ไม่อาจจะกล่าวได้ว่านาม (จิต) เป็นปฐมกรให้เกิดรูป (วัตถุ) หรือรูปเป็นปฐมกรให้เกิดนาม แต่ทั้งสองส่วนต่างก็เป็นปรากฏการณ์ที่มีอยู่ตามธรรมชาติและเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกัน ในการที่ทำให้มีการเกิดขึ้น แปรสภาพ หรือดับลง ทั้งสองสภาวะต่างก็ดำเนินไปกฎอันเดียวกันคือ มีความไม่เที่ยงแท้แน่นอน (อนิจจา) มีความขัดแย้งหรือเป็นทุกข์ (ทุกขตา) และความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของตนเอง (อนัตตา) การพิจารณาถึงสภาวะของสิ่งเป็นจริงตามแนวพุทธปรัชญา ก็จะเริ่มตรงที่พิจารณานามรูปนี้เป็นเบื้องต้น และยอมรับสภาวะทั้ง ๒ ส่วนนี้ มีอยู่จริงในเบื้องต้นก่อน แต่ความเป็นจริง โดยความหมายสูงสุดหรือ โดยนัยแห่งปรมัตถธรรมนั้น ในหัวข้อที่ว่าด้วยวัตถุซึ่งกล่าวถึงรูปนี้ มีหลักในการพิจารณาดังนี้ รูป มีสภาวะเป็นสสาร เป็นร่างกาย รวมถึงคุณสมบัติ และอาการของรูปเหล่านั้น มีสภาวะทางกายภาพหรือรูปนี้แบ่งออกไปคือ มหาภูตรูป ๔ ปสาทรูป ๕ โคจรรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทัยรูป

^{๕๒} พระมหาอุดม ปณฺณโก (อรรถศาสตร์ศรี), “การศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์เชิงพุทธสุนทรียศาสตร์ : ศึกษากรณีพระพุทธรูปสมัยอยุธยา”, หน้า ๕๘.

^{๕๓} เครือจิต ศรีบุญนาท, สุนทรียภาพของชีวิต, หน้า ๕๗.

๑ ชีวิตรูป ๑ อาหารรูป ๑ ปริณหารูป ๑ วิญญูติรูป ๑ วิการรูป ๑ ลักษณะรูป ๔ รวม ๓๓ ลักษณะ ในพระสูตร^{๕๔} ได้อธิบายเบญจขันธ์ว่า ประกอบด้วยกลุ่มของรูป ๒ คือ มหาภูตรูป และ อุปาทายรูปใน อภิธรรม^{๕๕} ได้มีการอธิบายไว้อย่างละเอียด โดยมหาภูตรูป แปลว่า รูปหยาบ เป็นธาตุพื้นฐาน ที่เกาะกุมกับ ธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) มีหน้าที่ค้ำจุน มีความแข็ง ความอ่อนเป็นคุณสมบัติ ธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) มีหน้าที่เชื่อมประสาน มีความเกาะกุมไหลซึมเป็นคุณสมบัติ ธาตุไฟ (เตโชธาตุ) มีหน้าที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาวะ มีความร้อนเย็นเป็นคุณสมบัติ ธาตุลม (วาโยธาตุ) มีหน้าที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหว มีการขยายตัวและหดตัวเป็นสมบัติ พุทธปรัชญาได้ทอนธาตุทั้ง ๔ นี้ เป็นหน่วยที่เล็กที่สุดขึ้น เรียกว่า อุปาทายรูป ตามศัพท์แปลว่า รูปอาศัย เป็นธาตุรอง มี ๒๔ รูป ในจำนวนนี้ ๑๔ รูป เกิดจากมหาภูตรูป หรือธาตุ ๔ อีก ๑๐ รูปเกิดจาก ๑๔ รูปนั้น อุปาทายรูป ๑๔ เหล่านี้ เป็นธาตุที่มีอยู่ภายในหลายๆ อย่าง รวมกัน การทอนย่อยของอภิธรรมเกี่ยวกับสสารนี้ เพื่อค้นหาความจริงแท้ของธรรมชาติ ที่รวมตัวกันเป็นปรากฏการณ์อยู่แล้ว ซึ่งก็เป็นเช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์ ที่ต้องการอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ด้วยการค้นหาองค์ประกอบพื้นฐานมาอธิบาย แต่ผลลัพธ์ของพุทธปรัชญา และผลลัพธ์วิทยาศาสตร์ต่างกัน ทั้งนี้ ก็เพราะวิธีการต่างกัน วิธีการของอภิธรรม เป็นวิธีจินตมยปัญญา คือเกิดจากการคิด ส่วนวิธีการทางวิทยาศาสตร์เป็นวิธีการทดลอง วิทยาศาสตร์วิเคราะห์วัตถุเป็นธาตุต่างๆ จนถึงอนุภาค พบธรรมชาติสุดท้ายเป็นพลังงาน พุทธปรัชญาวิเคราะห์วัตถุเป็น ธาตุ ๔ พบธรรมชาติสุดท้าย เป็นอุปาทายรูป ๒๔ พุทธปรัชญาเถรวาท ได้กล่าวถึงมนุษย์ว่า มีส่วนประกอบที่สามารถย่อย ทอนให้เล็กลงไปได้ถึง ๕ ประการ ซึ่งเรียกวิธีการทางธรรมนี้ว่า มนุษย์ตามแบบของเบญจขันธ์^{๕๖} ซึ่งสามารถแยกได้ดังนี้

๑) รูปขันธ์ ได้แก่ สิ่งที่เป็นส่วนของรูปทั้งหมด อาทิเช่น ร่างกายหรือสิ่งที่สสารและพลังงานในร่างกาย พร้อมทั้งคุณสมบัติ และพฤติกรรมของมันด้วย

๒) เวทนาขันธ์ ได้แก่ ความรู้สึกทางอารมณ์ว่าเป็นสุข คือความสบายกายสบายใจ เรียกว่า สุขเวทนา หรือเป็นทุกข์คือความไม่สบายกายไม่สบายใจ เรียกว่า ทุกขเวทนา หรือเฉยๆต่ออารมณ์ต่างๆ ซึ่งไม่สุขไม่ทุกข์เรียกว่า อภัยาทเวทนา

๓) สัญญาขันธ์ ได้แก่ ความจำได้หมายรู้ เป็นการกำหนดรู้เครื่องหมายหรือลักษณะการต่างๆ เช่น จำได้หมายรู้ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ และธรรมารมณ์ที่เกิดกับใจ

^{๕๔} ม.อ.(ไทย) ๑๔/๑๘๓/๗๕.

^{๕๕} อภิธรรมตถสงคห, หน้า ๓๓.

^{๕๖} ส.ส. (ไทย) ๑๗ /๙๓ /๔๖, ๙๕.

๔) สังขารชั้นได้แก่ เจตสิกธรรมอันเป็นอารมณ์ที่เกิดกับจิต ซึ่งมีเจตนาเป็นตัวนำแต่งจิตให้ตีให้ชั่วหรือเป็นกลางๆ ถ้าแต่งจิตให้ตีเรียกว่ากุศลสังขาร ถ้าแต่งจิตให้ชั่วเรียกว่าอกุศลสังขาร ถ้าเป็นกลางๆ ไม่ตีไม่ชั่วเรียกว่า อัพยาทสังขาร

๕) วิญญาณชั้นได้แก่ ความรู้อารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ เป็นตัวรู้ที่อาศัยอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกมาประจวบกันเข้า แล้วทำให้เกิดวิญญาณ หรือความรู้ขึ้น

ดังนั้น การแบ่งแยกย่อยมนุษย์ออกได้เป็น ๕ ส่วนตามนัยแห่งเบญจขันธ์นี้ ในแต่ละขันธ์ยังสามารถวิเคราะห์แยกออกเป็นส่วนย่อยต่อไปอีกอย่างพิสดาร ซึ่งจะกล่าวในบทต่อไป แต่ถึงอย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์มนุษย์ออกเป็น ๕ ส่วน ตามนัยแห่งเบญจขันธ์นี้ เมื่อย่อลงมาแล้วก็เป็น ๒ คือกายกับจิตหรือรูปกับนามซึ่งเป็นพื้นฐานของวัตถุหรือบ่อเกิดของวัตถุทางพุทธสุนทรียศาสตร์นั่นเอง

เบญจขันธ์ ในฐานะเป็นบ่อเกิดหรืออาจกล่าวอีกนัยยะหนึ่งคือ เป็นวัตถุทางสุนทรียศาสตร์ เพราะเป็นปฐมธาตุซึ่งสรรพสิ่งล้วนประกอบไปด้วยเบญจขันธ์ดังกล่าวแล้ว ฉะนั้น ไม่ว่าจะวัตถุทางธรรมชาติ ภูเขาลำเนาไพร ต้นไม้ หญ้าเขียวขจี หรืออื่นๆ ตามธรรมชาติ หรือวัตถุทางสุนทรียะอื่นๆ ทั้งจิตรกรรม สถาปัตยกรรม ดนตรี การละครหรือแม้แต่ศิลปะอื่นๆ ที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นก็ล้วนมีปฐมเหตุจาก ธาตุ ๕ ขันธ์ ๕ นั่นเอง

โดยหลักของพุทธศาสนาแล้ว ผู้ที่สามารถจะตรัสรู้มตะธรรม มิได้มีแต่เพียงพระพุทธเจ้าพระองค์เดียว แต่มีมากมายนับจำนวนมิได้ ทั้งในอดีตและอนาคต คือตลอดระยะเวลาอันยาวไกลย่อมจะมีผู้ตรัสรู้มตะธรรมบังเกิดขึ้นมา เพื่อความสุขและความหลุดพ้นจากอาสวกิเลสของสัตว์โลกเป็นคราวๆ ไป ตามยุคตามสมัย จากหลักการอันนี้ ทำให้ทราบว่ ตำแหน่งของท่านผู้ตรัสรู้มตะธรรมมิได้ผูกขาดไว้สำหรับท่านผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ หากแต่ใครบำเพ็ญคุณงามความดีไว้มากก็มีโอกาสที่จะตรัสรู้มตะธรรมได้ เป็นหลักกลางๆ สำหรับทุกคน และเป็นหลักที่มีเหตุผลเพราะในคนจำนวนมากคงจะไม่มีคนดีเพียงคนเดียว เมื่อตั้งใจทำความดีก็สามารถจะบรรลุผลของความดีนั้นในวันข้างหน้า เป็นการเปิดประตูให้บุคคลได้ใช้ความเพียรของตนในการแสวงหาสิ่งที่ตนปรารถนา ไม่ใช่จะได้สิ่งที่ตนปรารถนานั้นอย่างลอยๆ พุทธศาสนาจึงมุ่งสั่งสอนให้คนรู้จักพึ่งตนเองในการใช้ความเพียรของตนเองเพื่อบรรลุสิ่งที่ปรารถนา เพราะว่า ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นข้อเท็จจริง เรียกว่า ทางอันประเสริฐ หรือ อริยสัจ และมรรคมืองค์แปด เป็นเครื่องพิสูจน์ข้อเท็จจริงดังกล่าวได้อย่างสมบูรณ์ ดังนั้นหลักแห่งปฏิจกสมุปปาท เรียกอีกอย่างว่า วงจรของชีวิต หรือเรียกตามหลักทางชีววิทยาว่าสายโซ่แห่งชีวิต ซึ่งหมายถึงกระบวนการชีวิตมนุษย์ถูกห่วงโซ่นี้ผูกมัด รัดตรึงไว้ ทำให้มนุษย์ทั้งหลายตกอยู่ในกระแสของการเกิด และการตายสืบต่อไป トラบใดที่ห่วงโซ่แห่งชีวิตยังไม่ถูกตัดขาดลง กระแสการดำรงอยู่ของชีวิต ก็จะดำเนินต่อไปข้ามภพข้ามชาติ

ความจริงคือ รากฐานของความงามและความดี ความจริง ความงาม และความดีเป็นคนละสิ่งกันแต่เกี่ยวโยงกับแบบแยกกันไม่ได้ กล่าวคือความจริงเป็นที่มาของความงามและความดี ความ

งามเป็นลักษณะของความจริง ความดีเป็นเป้าหมายของความจริง คนที่มีธรรมหรือความจริงในตัวย่อมมีลักษณะงาม และผลได้จากการมีธรรมในตัวไม่ว่าธรรมระดับใดคือ ภาวะลดลงของกิเลสและทุกข์ในชีวิต หากมีธรรมสมบูรณ์กิเลสและทุกข์ก็ลดลงจนหมดสิ้น ในที่สุดซึ่งถือว่าเป็นความดีสูงสุดของชีวิต ธรรมหรือความจริงมีอยู่ในคนใด คนนั้นก็เป็นคนงามและคนดี คนดีมีอยู่ในที่ใดที่นั้นก็พลอยงามไปด้วย พระพุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่า คุณภาพหรือคุณสมบัติของธรรม ไม่เพียงแต่ทำให้คนมีความงามเท่านั้น แต่ยังทำให้ธรรมชาติและสภาพแวดล้อม กลายเป็นสิ่งที่งามไปด้วย ตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา ความงามในมิติทางธรรม มิได้หมายถึงความสวยงามเชิงอารมณ์หรือเชิงความรู้สึกนึกคิด แต่หมายถึง ภาวะลดลงของกิเลสและความทุกข์จนถึงภาวะสิ้นกิเลส สิ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง ที่เรียกว่าวิมุตติรสซึ่งเป็นภาวะเชิงวิถุวิสัย ส่วนความงามในมิติทางโลก ได้แก่ความงามที่ชาวโลกพูดถึงหรือเข้าใจกันทั่วไป จากพระพุทธพจน์และอรรถาธิบายต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความงามในทางโลกทั้งความงามของคน และความงามของธรรมชาติไว้ไม่น้อยเช่นกัน อันเป็นการยืนยันว่า พระพุทธศาสนามีได้มองข้ามความงามทางโลก และยอมรับความงามทางโลกด้วยเช่น กล่าวถึงความงามของคนและความงามของผิวพรรณ (สุวรรณฉัตร) ความงามของทรวดทรง (สุสณฐาน) ความงามของรูปร่าง (สุรูปตา)^{๕๗} กล่าวถึงความงามของสตรี (อภิรูปา, อภิรูปตา, รูปโสภา)^{๕๘} กล่าวถึงความงามของสตรี ๕ อย่าง^{๕๙} แต่การกล่าวถึงความงามต่างๆ เหล่านี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นการกล่าวไปตามภาษาโลก โดยไม่ทรงยึดถือไปตามโลก เพราะพระองค์ไม่ทรงขัดแย้งกับโลก ดังพระพุทธพจน์ใน โปฏฐปาทสูตรว่า “ดูก่อนจิตตะ คำเหล่านี้เป็นโลกสมัญญา (ชื่อตามโลก) โลกนิรุตติ (ภาษาชาวโลก) โลกโวหาร (โวหารของชาวโลก) โลกบัญญัติ (บัญญัติของชาวโลก) ที่ตถาคตใช้เรียกแต่ไม่ยึดถือ”^{๕๙} และในทีฆนขสูตรว่า ดูกร อัคคีเวสสนะ ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วย่อมไม่ทะเลาะวิวาทกับใคร ชาวโลกเขาพูดอย่างไรก็พูดไปอย่างนั้น แต่ไม่ยึดถือ”^{๖๐} ข้อที่พึงพิจารณาในประเด็นนี้คือ ตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา ดังกล่าวข้างต้น ความงามในทางโลกมีจริงหรือไม่ หรือว่าความงามในทางโลก เป็นจิตวิสัยหรือวิถุวิสัย พระพุทธศาสนาจำแนกรูป หรือวัตถุออกเป็น ๕ สถานะคือรูป (รูปร่าง) เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งที่กระทบได้) วัตถุในสถานะต่างๆ เหล่านี้ล้วนมีคุณภาพหรือคุณสมบัติ ที่สามารถมีปฏิกริยาต่อการรับรู้ของมนุษย์ได้ ทำให้มนุษย์เกิดความรู้สึกที่เรียกว่า ชอบไม่ชอบ รัก เกลียด เป็นต้น ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “รูปที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุ นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ นำรัก เป็นที่อาศัยของความใคร่ เป็นที่ตั้งของความกำหนดยินดีมีอยู่” (ในกรณีของ

^{๕๗} พุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๙/๑๒.

^{๕๘} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๐๙,๑๑๑,๑๑๗.

^{๕๙} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๔๐๑.

^{๖๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๑๒/๒๔๘.

เสียง กลิ่น รสโผฏฐัพพะ ก็นัยเดียวกัน)^{๖๑} และมีคำอธิบายใน จูฬนิตเทสว่า “ธรรมอันเป็นวัตถุแห่ง ตัณหา เป็นอารมณ์ของตัณหา ชื่อว่ากาม เพราะว่าเป็นที่ตั้งของความใคร่ เป็นที่ตั้งของความกำหนด เป็นที่ตั้งของความมัวเมา เหล่านี้เรียกว่าวัตถุกาม”^{๖๒} ตามนัยแห่งพระพุทธพจน์ข้างต้นแสดงว่า วัตถุ ทุกสถานะต่างมีคุณสมบัติ คืออำนาจที่ก่อให้เกิดความรู้สึกปรารถนาใคร่พอใจรักต้องการยินดี (อิฏฐะ กันตะ มนาปะ ปิยะ กามะ รชะ) ขึ้นในจิตใจของคนที่เกี่ยวข้องสัมผัสมัน เพราะวัตถุมีคุณสมบัติ ดังกล่าวนี้นี้ พระพุทธศาสนาจึงเรียกวัตถุเหล่านี้ว่า “วัตถุกาม” ซึ่งมีความหมายว่า วัตถุที่มีอำนาจให้ เกิดความต้องการ ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าคำว่า “กาม” มีความหมายครอบคลุมคำอื่นๆ คือ อิฏฐะ กัน ตะ มนาปะ ปิยะ รชะ ไว้ด้วยพระพุทธศาสนาจึงมักกล่าวถึงสิ่งเหล่านี้ด้วยคำว่า “กาม” หรือ “วัตถุ กาม” คำเดียวตามนัยแห่งพระพุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่า คุณสมบัติของวัตถุดังกล่าวนี้ เป็นวัตถุวิสัย ถึงคนจะรู้สึกหรือไม่รู้สึกถึงคุณสมบัติดังกล่าวนี้ คุณสมบัติเหล่านี้ก็มีอยู่ ดังพระพุทธพจน์ที่ยืนยันว่า “รูป..ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก มีอยู่” แต่คนที่จะเกิดความรู้สึกปรารถนา หรือรักวัตถุ เหล่านั้น ก็คือคนที่ยินดีสรรเสริญหมกมุ่นในวัตถุเหล่านั้น หากไม่ความยินดี ไม่หมกมุ่นไม่สรรเสริญ ก็ ไม่เกิดความรู้สึกปรารถนา ความรัก เป็นต้น ในวัตถุเหล่านั้น ความยินดีความหมกมุ่นเหล่านี้คือ สิ่งที่ พระพุทธศาสนาเรียกรวมๆ ว่า กิเลส และกิเลสพระพุทธศาสนาก็ถือว่าเป็นสิ่งเชิงวัตถุวิสัย คือเป็นสิ่งที่ มีอยู่ในสันดานของมนุษย์ตามธรรมชาติของมนุษย์ ตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา ดังกล่าวมา ความงาม ของวัตถุ ซึ่งมีความหมายรวมทั้งมนุษย์สัตว์และสิ่งของเป็นผลของการปะทะสังสรรค์กันระหว่าง คุณสมบัติของวัตถุกับกิเลสในจิต หรือในสันดานของคนโดยมีอายตนะ คือ ประสาทสัมผัสทั้ง ๖ เป็น สื่อกลาง หากขาดองค์ประกอบอย่างใดอย่างหนึ่ง ความงามของวัตถุก็ไม่ปรากฏ และองค์ประกอบที่ สำคัญในกระบวนการของการเกิดขึ้นของความงามก็คือ กิเลสในจิตของคนกล่าวคือ แม้วัตถุที่มี คุณสมบัติมีอยู่ประสาธสัมผัสก็ดี เป็นปกติการรับรู้ก็มีอยู่ แต่ผู้รับรู้คือคน เป็นคนไม่มีกิเลสความงาม เกี่ยวกับวัตถุที่ถูกรับรู้นั้น (เช่น หลิง - ชาย) ก็ไม่เกิดขึ้นกับคนนั้น คนดังกล่าวนี้คือพระอรหันต์ ฉะนั้น พระอรหันต์จึงรับรู้วัตถุต่างๆ ด้วยความรู้สึกที่เป็นกลาง คือไม่รู้สึกรว่าสวยหรือไม่สวย เป็น เพียงแค่รับรู้สิ่งนั้นเท่านั้น ดังที่พระพุทธศาสนาใช้คำว่า “เห็นสักแต่ได้เห็น ได้ยินสักแต่ที่ได้ยิน ไม่ ยินดียินร้ายหรือไม่รักไม่เกลียด” ตามนัยดังที่กล่าวมา สรุปได้ว่าพระพุทธศาสนาถือว่า ความงามของ วัตถุหรือความงามในมิติทางโลกเป็นจิตวิสัย และเป็นสิ่งที่เป็นไปตามการกำหนดของคน ดังที่ พระพุทธศาสนาเรียกว่าโลกบัญญัติเท่านั้น นอกจากนี้ยังอาจกล่าวได้ว่า ความมากมายของความงาม ทางโลก หรือความงามของวัตถุขึ้นอยู่กับความมากมายหรือความหนาแน่นความเบาบางของกิเลสใน

^{๖๑} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๖๗/๔๔.

^{๖๒} พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๙๔/๒๗.

จิตใจของคนนั้นๆ ด้วย หากไม่มีกิเลสเลย ก็ไม่มีความรู้สึกเรื่องความงามทางโลกหรือความงามทางวัตถุเลย

๓.๕ ประสบการณ์ทางพุทธสุนทรียศาสตร์

เนื่องจากพุทธสุนทรียศาสตร์มีพื้นฐานจากสุนทรียศาสตร์แบบพราหมณ์ ซึ่งเป็นสุนทรียศาสตร์ที่แพร่หลายก่อนพุทธกาลและอาจกล่าวได้ว่า เป็นสุนทรียศาสตร์แบบอินเดีย และในที่นี้ สุนทรียศาสตร์แบบอินเดียได้กล่าวถึง “รส”^{๖๓} ไว้ว่า ในอาถรรพเวท หมายถึง น้ำหวานของพืชต่างๆ และหมายถึงรสอร่อยของประสบการณ์ ต่อมาจึงได้ใช้ความหมายเกี่ยวกับสุนทรียะ ซึ่งหมายถึงรสอร่อยของความชอบใจ ที่มนุษย์รู้สึกในการได้ดูสุนทรียวัตถุ นอกจากนี้ สุนทรียศาสตร์อินเดียยังได้อธิบายถึงความหมายของ “รส” ไว้หลายทัศนะ เช่น นักสุนทรียศาสตร์ในศตวรรษที่ ๑๙ กล่าวว่า รสคือลักษณะอันเข้มข้นที่สุดของความรู้สึกแท้จริงบางอย่างที่เกิดขึ้นแก่ผู้ดูที่กำลังดูละคร ในยุคต่อมา กล่าวว่า รส ไม่ใช่สิ่งที่เกิดจากการที่ผู้ดูได้ประสบกับความรู้สึกอันแท้จริงใดๆ แต่เป็นสิ่งที่เกิดจากความประทับใจในอารมณ์เลียนแบบ (Imitated Feeling) หรือความรู้สึกเอาอย่าง ความรู้สึกที่ผู้ดูได้เห็นในอาการแสดงของผู้แสดง

นักสุนทรียศาสตร์ช่วงต่อมาได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับ “รส” ในขอบเขตที่มีความหมายกว้างขึ้น โดยกล่าวว่า รส เกิดจากความประทับใจในอารมณ์หรือความรู้สึกสนุกที่ผู้ดูได้รับนั้น เป็นความรู้สึกที่ไม่เกี่ยวกับอรรถา ของผู้ดูเอง หรือของผู้แสดง หรือของบุคคลในเรื่องที่นักแสดงบนเวทีกำลังแสดงอยู่ สิ่งที่คุณดูสนุกสนานนั้นก็คือ ความรู้สึกตามที่รู้สึกเท่านั้น ความคิดเรื่องรสทางสุนทรียภาพ ได้มีการกล่าวถึงเป็นครั้งแรกในนาฏศาสตร์ ของภารตตะ ซึ่งเจริญก้าวหน้าในทางด้านการละคร และกวีนิพนธ์ หลักเกณฑ์ขั้นมูลฐานที่ก่อให้เกิดรสทางสุนทรียะก็คือ สิ่งเร้าที่มีสมรรถนะในอันที่จะก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจในชีวิตจริง ที่ถูกถ่ายทอดลงไปในงานศิลปะ เพื่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจอันเดียวกัน

จากทัศนะเรื่อง รส ในสุนทรียศาสตร์แบบอินเดียนี้ เราอาจกล่าวได้ว่า ประสบการณ์ความงามก็คือ อารมณ์ความรู้สึกที่จิตกระทบกับสิ่งเร้าซึ่งในที่นี้ อาจเป็นธรรมชาติหรือแม้แต่ศิลปะอื่นๆ ที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น อาทิเช่น ศิลปกรรม แล้วเกิดการประทับใจในใจ หรือเกิดความรู้สึกชอบ ยินดีต่อวัตถุทางสุนทรียะนั้นๆ

เนื่องจากพระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญกับธรรมชาติในที่นี้ ขอกกล่าวเกี่ยวกับความงามทางธรรมชาติเพื่อเป็นข้อพิจารณาในพุทธสุนทรียศาสตร์ดังนี้ความงามตาม

^{๖๓} เครือจิต ศรีบุญภาค, สุนทรียภาพของชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : เจริญเทพ เอ็ดดูเคชั่น, ๒๕๒๔), หน้า ๑๑.

ธรรมชาติ^{๖๔} หมายถึง สิ่งต่างๆ ในโลกหรือในจักรวาลที่เกิดขึ้น มีอยู่และดับไปด้วยตัวของมันเอง หรือกล่าวตามศัพท์บัญญัติ หมายถึง ของที่เกิดขึ้นเองตามวิสัยของโลก เช่น คน สัตว์ ต้นไม้ เป็นต้น สรุปรว่าสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ทำขึ้นถือว่าเป็นธรรมชาตินั่นเอง

นักศิลปะตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ได้ให้ความสำคัญของธรรมชาติว่า มีบทบาทต่อการสร้างสรรค์งานของมนุษย์ทุกแขนงในฐานะเป็นต้นแบบ เป็นแหล่งคลังใจทางความคิด จนมีผู้กล่าวเสมอว่า ธรรมชาติเปรียบเสมือนบิดา มารดา ของศาสตร์ ทั้งนี้เพราะว่ามนุษย์เกิดมาล้วนแต่ได้พบเห็น และได้ยินสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ

ในความเป็นจริง มนุษย์ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงไปจากธรรมชาติได้ ธรรมชาติย่อมมีความสัมพันธ์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ในด้านความสวยงามแล้วถือเป็นอีกบทบาทหนึ่งที่มีความผูกพันกัน มนุษย์ต้องหันหน้าเข้าหาธรรมชาติเป็นอันดับแรก เราเชื่อว่า ธรรมชาติมีความสวยงามอยู่อย่างสมบูรณ์ทุกประการ เช่น เมื่อเราดูต้นไม้อย่างพิจารณาแล้ว จะเห็นว่า ต้นไม้แต่ละต้นแต่ละชนิดมีความสวยงามแตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นลักษณะลำต้น ผิว ดอก ใบ โครงสร้าง หรือแม้แต่การเคลื่อนไหวตามแรงลม เสียงตามธรรมชาติก็ทำให้มนุษย์มีสมาธิ สงบเปลิดเพลิน และผ่อนคลาย

ฤดูกาลทางธรรมชาติ เป็นอีกสิ่งหนึ่งทางธรรมชาติที่ส่งผลให้เกิดอารมณ์ทางสุนทรีย์ะ บางคนชอบสีเขียวของฤดูฝน บางคนชอบสีเหลือง สีน้ำตาลของต้นไม้ในหน้าแล้ง เป็นต้น ทุกฤดูกาล มีความเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติที่แตกต่างกัน ธรรมชาติจึงเป็นสิ่งที่มีความงามอยู่ตลอด แม้แต่แรงลมที่พัดใบไม้แห้งหรือพยุვნุน้ำไหลไปตามท้องฟ้าที่สดใส ผ่านท้องฟ้าที่สดใส ผ่านท้องทุ่งและสายธาร แรงบันดาลใจเหล่านี้ล้วนทำให้มนุษย์เกิดจินตนาการทางศิลปะต่อมา ซึ่งอาจจะแสดงออกด้วย สีลา คำพูด ตัวอักษร และภาพวาดต่างๆ ได้ จึงกล่าวได้ว่า ความงามในธรรมชาติมีส่วนกลม่อม เกลาจิตใจ และอารมณ์ได้เป็นอย่างดี

แม้องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อทรงจะหลีกเลี่ยงความวุ่นวาย และหาความสงบ พระองค์ก็ทรงเลือ้งเรือนหมู่บริษัทเข้าสู่ป่าดงปรากฎในพระสูตรว่า^{๖๕}

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โขสิตาราม ใกล้เมืองโกสัมพีกัสสมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเคลื่อนกล่นอยู่ด้วย ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เตียรถีย์ สวากแห่งเตียรถีย์ ประทับอยู่ลำบากไม่ผาสุกลาดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงดำริว่า บัดนี้ เราแลเคลื่อนกล่นอยู่ด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เตียรถีย์ สวากแห่งเตียรถีย์ อยู่ลำบากไม่ผาสุก ถ้ากระไรเราพึงหลีกเลี่ยงออกจากหมู่อยู่ผู้เดียวเถิด ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงอันตรวาสกแล้วทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังเมือง

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^{๖๕} ขุ.จ. (ไทย) ๒๕/๙๕/๙๗.

โกสัมพี ครั้นเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในเมืองโกสัมพี เสด็จกลับจากบิณฑบาตภายหลังภัตแล้ว ทรงเก็บเสนาสนะด้วยพระองค์เอง ทรงถือบาตรและจีวร ไม่ทรงบอกลาอุปัฏฐาก ไม่ทรงบอกเล่าภิกษุสงฆ์พระองค์เดียวไม่มีเพื่อนสอง เสด็จหลีกจาริกไปทางป่าปาลีโดยกะเสด็จจาริกไปโดยลำดับ ถึงป่าปาลีโดยกะแล้วฯ

มนุษย์ผู้แสวงหาธรรมะที่ต้องการฝึกตน หรือฝึกฝนความประณีตในจิตใจต่างก็พากันมุ่งเข้าหาธรรมชาตินั้นสืบตามป่าเขา ธรรมชาติให้บทเรียนอย่างไม่จำกัด ธรรมชาติได้ซ่อนความแปลกประหลาดไว้หลากหลาย ซึ่งธรรมชาติมีคุณสมบัติที่โดดเด่นอยู่ ๒ ประการคือ ๑) ความสวยงามที่ปรากฏในโครงสร้างต่างๆ เช่น สีสนหลากหลาย รูปร่าง รูปทรง งดงามน่าสนเท่ห์ มีสัดส่วนที่สมดุลและกลมกลืน ๒) ความแปลกหรือความน่าทึ่งในโครงสร้างบางอย่างที่อัศจรรย์ เราจะพบได้เสมอทั้งในพืช สัตว์และอื่นๆ เช่น การวางตำแหน่งของใบในกิ่งก้าน การเรียงเรียงตำแหน่งของกลีบดอกไม้ภายในดอกนั้นๆ ซึ่งมีความเป็นไปอย่างมีระบบ

การสร้างความแตกต่างของขนาดองค์ประกอบภายในโครงสร้างเดียวกัน เป็นไปอย่างมีจังหวะ มีระบบ มีความสัมพันธ์กันอย่างกลมกลืนตลอดทั้งจังหวะในการเคลื่อนไหว เป็นไปอย่างสวยงามและน่าประหลาด สิ่งต่างๆ ดังกล่าวนี้นับว่าเป็นแหล่งกระตุ้นทางความคิดเชิงสร้างสรรค์ให้มนุษย์ได้ศึกษาลอกเลียนเพื่อประโยชน์ทั้งทางกาย และความเพลิดเพลิน

ความผูกพันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ นั้นมีอยู่ในมนุษย์ทุกหมู่เหล่า ทุกเผ่าพันธุ์ นักปราชญ์จีน ก็มักจะยึดหลักปรัชญาชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ การเขียนภาพต้นหลิว ใบไม้ จากปลายพู่กันอย่างมีชีวิตชีวาท่ามกลางหมอกและขุนเขาที่ซับซ้อน ประกอบกับสายน้ำที่ไหลโกรก จนเป็นเส้นชีวิตที่ยึดติดอยู่กับธรรมชาติอย่างมีความหมาย ญี่ปุ่นก็ถือเป็นอีกชาติหนึ่งที่ทำให้ความสนใจเรื่องธรรมชาติอย่างมาก รู้จักจัดสรรบรรยากาศธรรมชาติเข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตอย่างโดดเด่น จนกลายเป็นนักจัดสวนธรรมชาติชั้นยอดเยี่ยม รักษาธรรมชาติให้ร่มรื่นเป็นสวนสาธารณะเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ แม้แต่เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ที่ทำขึ้นจากธรรมชาติ เข้าก็จะแสดงให้เห็นถึงความงามของธรรมชาติ (สุนทรียธาตุ) อย่างแท้จริงจะไม่เคลือบแฝงด้วยจริตใดๆ ^{๖๖}

ศิลปะในทางพุทธสุนทรียศาสตร์ ^{๖๗} ล้วนตอบสนองด้านจิตใจเป็นพื้นฐาน หรือว่าได้ว่าศิลปะไม่ใช่ธรรมชาติ แต่ศิลปะได้อาศัยธรรมชาติเป็นปัจจัยในแง่แหล่งดลใจทางการสร้างศิลปะนั่นเอง ในยุคอารยธรรมรุ่งเรืองของมนุษยชาติ ความงามมีความผูกพันอยู่กับความดี ซึ่งถือว่า ความดีและความงามเป็นคุณค่าของชีวิตมนุษย์ การอบรมสั่งสอนจึงมุ่งสร้างคุณธรรม จริยธรรม ว่าเป็นสิ่งดีงาม

^{๖๖} เครือจิต ศรีบุญนาถ, **สุนทรียภาพของชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร : เวิร์ดเวฟ เอ็ดดูเคชั่น, ๒๕๒๔), หน้า ๑๓.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

ศิลปะจึงถูกถ่ายทอดลงในงานเกี่ยวกับเทพเจ้า ศาสนา อย่างเด่นชัด เช่น การสร้างวิหาร โบสถ์ และรูปเคารพต่างๆ มนุษย์ได้สร้างผลงานอันวิจิตรตระการตา นำศรัทธาเลื่อมใส ตามปรัชญาความเชื่อที่มีต่อสิ่งมีอำนาจเหนือมนุษย์ เพื่อเป็นสิ่งยึดหรือเป็นหลักรวมทางใจของสังคมและเพื่อกล่อมเกลาสังคมไปในทางที่ดีงามปัจจุบันศิลปะมีทิศทางที่เปลี่ยนไปจากอดีต กล่าวคือ ศิลปะแทนที่จะตอบสนองสังคมส่วนรวม ก็กลับสร้างงานเพื่อปัจเจกชนมากขึ้น ศิลปินมีเสรีภาพที่จะแสดงพลังความคิดออกมาในงานศิลปะอย่างอิสระเพื่อตอบสนองอารมณ์โดยตรง และมีความสัมพันธ์กับความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์กับเทคโนโลยี ควบคู่ไปกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ดังนั้น การเลือกใช้สื่อทางศิลปะก็ดี วิธีการสร้างก็ดี จึงถูกท้าทายให้ศิลปินสร้างงานหลากหลายรูปแบบมากขึ้น

ในพุทธสุนทรียศาสตร์อันว่าด้วยศิลปะปัจจุบัน ในประเทศไทยนี้ มีแนวโน้มที่พัฒนาจากช่างฝีมือ หรือที่เรียกกันว่า ช่างศิลป์ ศิลปะพื้นบ้าน ซึ่งต่อมาได้จัดให้มีการเรียนการสอนอย่างเป็นระบบขึ้น คือ ช่างสิบหมู่ ที่จัดให้มีการสอนในยุคเริ่มแรกของโรงเรียนเพาะช่าง ส่วนมากแล้วศิลปะไทยดั้งเดิมมักจะแฝงอยู่ในการจรรโลงพุทธศาสนาเป็นสำคัญ เช่น ภาพเขียนเกี่ยวกับพุทธประวัติ ชาดก โบสถ์ วิหาร สถูป เจดีย์ และพระพุทธรูปต่างๆ เป็นต้น ช่างไทยในอดีตได้แสดงฝีมือไว้มากมายในเชิงงานประณีตศิลป์ที่แสดงถึงความละเอียดลออ ความวิจิตรพิสดาร ให้สวยงามเป็นเลิศ เนื่องจากกระแสนิยมทางตะวันตกเข้ามามีบทบาทต่อสังคมไทยอย่างรวดเร็ว อิทธิพลของศิลปะแบบตะวันตกจึงมีส่วนทำให้ศิลปะแนวประเพณีของไทยได้รับความสนใจน้อยลง

รูปแบบผลงานด้านประติมากรรม จึงทำหน้าที่สะท้อนเรื่องราวของชีวิตจริงในโลกของสิ่งมีชีวิตหรือสรรพสัตว์ทั้งปวง เช่น รูปคน สัตว์ ต้นไม้ และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ที่แสดงกิริยาอาการ (Action) ของ “สัตว์” หรือ “บุคคล” ฯลฯ เป็นส่วนประกอบต่างๆ ๕ ประการ หรือ ๕ หมวด เรียกทางธรรมว่า “เบญจขันธ์” ประกอบด้วย^{๖๘}

๑. รูป (Corporeality) หมายถึง การแสดงให้เห็นรูปธรรม อันหมายถึง ร่างกายและพฤติกรรมของร่างกายหรือสสารและพลังงานฝ่ายวัตถุและพฤติกรรมต่างๆ ของสสารพลังงาน

๒. เวทนา (Feeling, Sensation) คือ การแสดงให้เห็นถึงความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ ซึ่งเกิดจากการสร้างสรรค์ของสัมผัสทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ให้ผิดแปลกไปจากสภาพปกติ เช่น การร้องไห้ เศร้าโศก อาดูร หัวเราะหรือบ้าคลั่ง

๓. สัญญา (Peretion) หมายถึง ความกำหนดได้ คือกำหนดอาการ เครื่องหมาย ลักษณะต่างๆ เป็นเหตุทำให้อารมณ์ (Objects) นั้นๆ ได้ กิริยาอาการเป็นความรู้สึกเบื้องต้นที่เกี่ยวข้องกับจิตใจ การสร้างรูปหรือภาพ เป็นภาพนิ่งในด้านทัศนศิลป์ยากที่จะสื่อความหมายให้สมบูรณ์ หากเป็น

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

สิ่งที่เกี่ยวข้องกับศิลปะการแสดง (Performative Arts) ภาพลักษณ์ให้ปรากฏโดยท่าทาง การเปลี่ยนแปลง เคลื่อนไหวและต่อเนื่อง

๔. สังขาร(Mental Formations, Volitional Activities) คุณสมบัติต่างๆ เป็นสภาวะจิต ที่เป็นความนึกคิด ดี-ชั่ว ต่างๆ เช่น ศรัทธา เมตตา กรุณา โมหะ โทสะ สามารถถ่ายทอดให้ปรากฏ เป็นกิริยาอาการของการแสดงออก เป็นกิริยาอาการแสดงออกทางอารมณ์เป็นรูปต่างๆ ได้

๕. วิญญาณ (Consciences) คือ ภาพลักษณ์ที่แสดงออกได้เช่นเดียวกัน เช่น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกายและรูปที่มีขนาดลดหลั่นกัน สามารถแสดงให้เห็นถึงการรับรู้ อารมณ์ทางจิตใจ

๓.๕.๑ ประสบการณ์ความงามในมิติทางโลก

ประสบการณ์ความงาม ที่มีลักษณะเป็นโลกียะ เป็นไปในแนวเดียวกันกับ ทางตะวันตก นั้น อาจกล่าวได้ว่าความงาม ไม่ใช่มีแต่ความงามตามธรรมชาติหรือการเสกสรรปั้นแต่งของมนุษย์ เท่านั้น แม้แต่การปฏิบัติธรรมะความเชื่อตามหลักศาสนา ความงามในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้า ได้ตรัสหลักธรรมให้ผู้ปฏิบัติเป็นคนงามไว้ ๒ อย่าง คือ ขันติ ความอดทน อดได้ทนได้ เพื่อบรรลุความดีงามและความมุ่งหมายอันชอบ การห้ามใจที่ไม่ทำความชั่วและโสรจจะ ความสงบเสงี่ยม มีอัธยาศัยงามวางตนพอเหมาะแก่วิฑูรยฐานะ ทำให้ผู้นั้นกลายเป็นคนงาม ถ้าไม่แล้วจะเป็นคนที่น่าเกลียด โง่ง ผ่าง โวยวาย เสียความเป็นลูกผู้ดีไปหมด เป็นความงามทางจิตวิญญาณที่ดี มีจริยธรรมผ่านศิลปะ ออกมา ข้อนี้ พลาโตยืนยันว่า “ศิลปะจะมีค่าก็ต่อเมื่อส่งเสริมศีลธรรม หรือให้ความรู้ด้านปรัชญา”^{๖๙} ข้อนี้มุ่งให้อธิบายความงามบนคติทางศาสนา ศิลปะจะมีค่าเมื่ออยู่ในฐานะเป็นสื่อให้ประชาชนรู้จัก ความดี ศิลปะที่เป็นบ่อนทำลายศีลธรรม จะถูกห้ามเผยแพร่ ถูกต่อต้านจากประชาชน ศิลปะวัฒนธรรมนั้นอยู่คู่กับศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาเรียกได้ว่า วัดเป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรมก็ไม่ผิด เพราะไม่ว่าตำนานธรรมะ ชาดกต่างๆ เช่น การให้มหาทานของพระเวสสันดร จิตรกรรมฝาผนังเกี่ยวกับพระพุทธประวัติพุทธสาวก เป็นสื่อความหมายทางศีลธรรม ซึ่งมีข้อความดังที่ปรากฏว่า^{๗๐}

กาลครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ ระหว่างนั้นพระญาติทั้งฝ่ายโกเลียและ ศากยะ กำลังทะเลาะกันเรื่องน้ำ เนื่องจากว่าน้ำทำนามีน้อย ฝ่ายนั้นก็อยากวิดน้ำเข้านาตนเอง ฝ่ายนี้ ก็อยากวิดน้ำเข้านาตนเอง พระพุทธเจ้าเสด็จเข้ามาห้ามพระองค์ยกพระหัตถ์ขวาแบออกหันไป ข้างหน้า พระหัตถ์ที่ยกนั้นเป็นท่าห้ามการทะเลาะของหมู่ญาติของพระองค์ นามาสรางเป็นสัญลักษณ์

^{๖๙} Plato, *Laws*, trans. R.G. Bury, 2 vols. Loeb Library, London, 1926, p.688.

^{๗๐} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๓๖๒.

ในพระพุทธรูปปางหนึ่ง ชื่อปางห้ามญาติ จากนั้นปางที่เด่นๆ อีกมาก ทำแสดงถึงจริยธรรมที่แน่ชัด เช่น ปางปฐมเทศนา ปางประทานพร เป็นต้น

เมื่อพระปางต่างๆ แสดงถึงสื่อจริยธรรมในศาสนาแล้วก็หมายความว่า ย่อมมีความเคารพ อยู่ในเบื้องหลังแห่งศิลปกรรมนั้นด้วย เพราะศิลปกรรมนั้น สัมพันธ์กับธรรมะ เป็นนิมิตแห่งความดีงาม สามารถทำให้คนเข้าถึงหลักธรรมทางศาสนา เพราะบางคนศึกษาธรรมะผ่านจิตรกรรม ศิลปกรรม

เรื่องนี้ เราจะเปรียบเทียบได้จากพระพุทธรองค์ตรัสกับพระวัชลิ ผู้ติดตามชมรูปโฉมของพระองค์ในทูกที่ ที่พระองค์เสด็จไปว่า

“วัชลิ ร่างกายอันเปื่อยเน่าที่เธอเห็นนี้ จะมีประโยชน์อะไร ดูกรวัชลิ ผู้ใดแลเห็นธรรมผู้นั้นชื่อว่าย่อมเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าย่อมเห็นธรรม วัชลิ เป็นความจริงบุคคลเห็นธรรมก็ย่อมเห็นธรรม วัชลิ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง”^{๗๑}

เมื่อศิลปกรรมเกี่ยวกับพระพุทธรศาสนา อันเป็นพระพุทธรูป พระเจดีย์ แม้แต่ต้นโพธิ์ ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาแล้ว ผู้คนทั้งหลายย่อมแสดงความเคารพด้วยการกราบไหว้ ถวายสักการะด้วยดอกไม้ธูปเทียน สิ่งที่ใช้กับอวัยวะที่ต่ำ เช่น รองเท้าจะถอดออกก่อนเข้าไปภายในพระวิหารนั้นๆหรือแม้ของที่ใช้กับอวัยวะที่สูง เช่น หมวกเมื่อสวมอยู่ก็จะถอดออกก่อนเข้าไปภายใน เวลาถวายอาหารบิณฑบาตจะถอดรองเท้า เพื่อให้ความเคารพ แต่ถ้าศิลปะนั้น มีสิ่งที่เป็นเครื่องหมายขัดแย้งกับศีลธรรมคุณธรรม สือไปในทางโลกีย์ไม่แยกของต่ำออกจากที่สูง เป็นการกระทำที่ไม่ให้ความเคารพศิลปะนั้น ก็จะอยู่ไม่ได้ หรืออาจจะมีการนำภาพสื่อที่ผิดศีลธรรม ไปวางไว้หรือตั้งติดกับพระพุทธรูป ก็จะถือเป็นการกระทำไม่เหมาะสมอย่างร้ายแรง มีการแสดงการไม่ยอมรับจากสังคมอย่างที่สุด จึงกล่าวได้ว่า ศิลปะที่ดี ต้องตั้งอยู่บนฐานจริยธรรมด้วย

ขอบข่ายของความงามจะตกอยู่ใน ๓ ลักษณะคือ ความงามตามธรรมชาติในศิลปกรรม ประดิษฐ์และศรัทธาในพระพุทธรศาสนา นับได้ว่ามีทั้งส่วนที่รูปธรรมและนามธรรม ความงามตามธรรมชาติ และความงามตามศิลปกรรมจัดอยู่ในรูปธรรม ส่วนงามในการปฏิบัติตามศาสนาจัดเป็นนามธรรมที่จัดเช่นนี้เพราะมีจุดประสงค์ ที่จะแบ่งหัวข้ออธิบาย ความงามทางวัตถุกับความงามทางจิตใจและความงามทางวัตถุสามารถพิจารณาได้ เพราะสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นต้น และอธิบายได้ดังนี้

รูป (Matter) เป็นอารมณ์ของตา รับรู้ด้วยการมองเห็น หากรูปนั้นถูกสะกดตาทำให้คนเห็นด้วยความตะลึง แสดงว่ารูปนั้นมีสุนทรียะประกอบอยู่ด้วย

^{๗๑} ม.ม.อ. (ไทย) ๑๗/๕๗.

เสียง (Sound) เป็นอารมณ์ของหู รับรู้ด้วยการได้ยินหากเสียงนั้นไพเราะสะกดหู ทำให้คนได้ยินต้องหยุดฟัง แสดงว่าเสียงนั้นมีสุนทรียะประกอบอยู่ด้วย

กลิ่น (Smell) เป็นอารมณ์ของจมูก รับรู้ด้วยจมูก เมื่อได้กลิ่นพัดมาแต่ไกล นอกจากทราบ ว่ากลิ่นอะไรแล้ว ยังมีอารมณ์ที่ติดกับกลิ่นนั้น จนตกลงใจว่ากลิ่นนี้มีสุนทรียะประกอบอยู่ด้วย

รส (Taste) เป็นอารมณ์ของลิ้น รับรู้ได้ด้วยลิ้น ทำให้รู้ว่า รสนี้ร่อยหรือไม่ร่อย หวานหรือขมอย่างไร

โผฏฐัพพะ (Touch) เป็นอารมณ์ของการสัมผัสทางมือ รับรู้ได้ด้วยการสัมผัสบนผิวหนัง ทุกส่วนของร่างกายเรา

แต่ถ้าเมื่อประสบอารมณ์ครบทั้ง ๕ ข้างต้นแล้ว ปรากฏว่าไม่เกิดความรู้สึกที่ดีขึ้นเลย ไม่มีรู้สึกประกายความรักความชอบใจขึ้นมาแต่อย่างใด เราตัดสินได้ว่าอารมณ์นั้นไม่งาม การที่เราตัดสินว่าอารมณ์นั้นไม่งาม ไม่งามในตัวเองหรืออยู่ที่จิตของเราให้ความรู้สึกกับวัตถุนั้น เกิดความรู้สึกอย่างไร นั้น จะอยู่ในเกณฑ์ตัดสิน ๒ เกณฑ์ กล่าวคือ การตัดสินเชิงอัตวิสัยและเกณฑ์การตัดสินเชิงวัตถุวิสัย

๓.๕.๒ ประสบการณ์ความงามในมิติทางธรรม

ประสบการณ์ความงามทางธรรม ถือเป็นลักษณะพิเศษของสุนทรียศาสตร์แบบตะวันออก ซึ่งส่วนมากแล้วล้วนแต่เป็นลักษณะของการลงมือปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนา เพื่อเข้าถึง จุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตตามแต่ทรรศนะของศาสนาหรือระบบปรัชญาแต่ละสำนักนั้น

ประสบการณ์ความงามทางธรรมนี้ เป็นลักษณะของประสบการณ์ที่เกิดหรือสัมผัสได้กับความงามซึ่งเป็นนามธรรมหรือการได้รับรู้กับความงามที่เกิดจากการปฏิบัติธรรม เช่น ความงามของการแสดงธรรมหรือปฏิบัติธรรม ปฏิบัติคุณงามความดีแล้ว ย่อมทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมก็ดี ผู้รับทราบก็ดี เกิดอารมณ์ทางสุนทรีย คือความรู้สึกซาบซึ้ง ยินดีหรือชื่นชมในสิ่งนั้นๆ เช่น คุณความดีเป็นต้น ดังปรากฏในมัชฌิมนิกายว่า พราหมณ์และคฤหบดี ชาวโอปาสาทพราหมณคาม ได้สดับข่าวว่า พระสมณโคดมศากยบุตร เสด็จออกผนวชจากศากยะสกุล เสด็จจาริกไปในโกศลชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงโอปาสารท พราหมณคาม ประทับอยู่ใน ป่าไม้สาละอันชื่อว่าเทพวัน ทางทิศเหนือแห่งโอปาสารท พราหมณคาม ก็กิตติศัพท์อันดังงามของท่านพระโคตมพระองค์นั้น ได้ขจรไปอย่างนี้ว่า “แม้เพราะเหตุนี้ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ เป็นผู้เบิกบานแล้ว และเป็นผู้จำแนกธรรม”^{๗๒} ซึ่งเป็นความประทับใจในใจ บางครั้งเรียกว่า ปิติ เป็นความสุขจากการได้สัมผัสทางใจ หรือปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระพุทธองค์ตามลำดับเรื่อยมา

^{๗๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๔๗/๔๕๕.

ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ได้แสดงข้อความตอนหนึ่งเกี่ยวกับการได้สัมผัสกับประสบการณ์ความงามอันเป็นเลิศ ซึ่งประกอบไปด้วยความดีงามว่า “ผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่นมีศรัทธาไม่หวั่นไหว มีความเลื่อมใสยิ่ง ย่อมได้เห็นพระตถาคต หรือสาวกพระตถาคต การเห็นนี้ยอดเยี่ยมกว่าการเห็นทั้งหลาย”^{๗๓} โดยการเห็นในลักษณะนี้ จัดได้ว่าเป็นสิ่งที่ยอดเยี่ยมในความยอดเยี่ยม ๖ ประการคือ ทัสสนานุตตริยะ ๑ สวานานุตตริยะ ๑ ลาภานุตตริยะ ๑ สิกขานุตตริยะ ๑ ปาริจริยานุตตริยะ ๑ และอีกประการหนึ่งคือ อนุสสทานุตตริยะ ๑ โดยระบุถึงการเห็นสิ่งต่างๆ คือบุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมไปเพื่อดูช่างแก้วบ้าง ม้าแก้วบ้าง แก้วมณีบ้าง ของใหญ่ของเล็กหรือสมณะพราหมณ์ผู้เห็นผิด ผู้ปฏิบัติผิด ซึ่งถือได้ว่า เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ประเสริฐ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน กล่าวโดยสรุปว่า การสัมผัสกับความงาม หรือประสบการณ์ความงามในทางธรรมนี้ ได้อิงเอาประโยชน์ต่อการเป็นจุดหมายปลายทางสู่ความหลุดพ้น คือ พระนิพพาน การเห็นก็ดี การได้ฟังหรือได้ยินก็ดี การได้ปฏิบัติ หรือแม้แต่การศึกษา หากเป็นเพื่อการปฏิบัติธรรมย่อมนับได้ว่า เป็นประสบการณ์ความงามทางธรรมนั่นเอง ซึ่งแนวทางในการปฏิบัตินั้น ต้องสอดคล้องกับอริยมรรค ๘ ในสังยุตตนิกาย พระพุทธองค์ตรัสว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการคือ พรหมจรรย์ ผู้ประกอบด้วยอริยมรรคนี้เรียกว่า พรหมจารี หรือความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ เรียกว่า ความจบสิ้นพรหมจรรย์ ดังนั้น พรหมจรรย์ จึงหมายถึงตัวพุทธปรัชญาในภาพปฏิบัติทั้งหมดที่เดียวด้วย

ในปฐมเทศนา หรือธัมมจักกัปปวัตตนสูตร^{๗๔} พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงความหมายแห่งมัชฌิมาปฏิปทา และจุดหมายแห่งข้อปฏิบัติไว้อย่างสมบูรณ์ในฐานะเป็นทางสายกลาง ซึ่งได้หมายถึงการไม่เข้าไปข้องแวะที่สุด ๒ อย่างคือ

- ๑) กามสุขัลลิกานุโยค คือการหมกมุ่นอยู่ด้วยกาม
- ๒) อตตกิลมณานุโยค คือ การมัวสร้างความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง

ในทีฆนิกาย มหาวรรค^{๗๕} พระพุทธองค์ได้ตรัสอธิบายองค์ประกอบแห่งมัชฌิมาปฏิปทาดังนี้

- ๑) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาทิฏฐิเป็นไฉน ความรู้ในทุกข์ ในทุกขสมุทัย ในทุกขนิโรธ ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ
- ๒) ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสังกัปปะเป็นไฉน ความดำริในการออกจากกาม ความดำริอันไม่พยาบาท ความดำริในอันไม่เบียดเบียน นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ

^{๗๓} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๐๑/๒๙๖.

^{๗๔} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๓/๑๘.

^{๗๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๙/๓๔๘.

๓) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาวาจาเป็นไฉน เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ นี้เรียกว่า สัมมาวาจา

๔) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมากรรมันตะเป็นไฉน เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากปาณาติบาต จากอทินนาทาน จากอพรหมจรรย์ นี้เรียกว่า สัมมากรรมันตะ

๕) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาอาชีวะเป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ละการเลี้ยงชีพที่ผิดเสีย สำเร็จชีวิตอยู่ ด้วยการเลี้ยงชีพที่ชอบ นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ

๖) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาวายามะเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ยังฉันทะให้เกิดพยายามปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อความตั้งมั่นไม่ฟั่นเฟือน เพิ่มพูน ไพบูลย์ เจริญบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่บังเกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ

๗) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสติเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นภายในกายเนื่องๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตเนื่องๆอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย นี้เรียกว่า สัมมาสติ

๘) ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาสมาธิเป็นไฉน ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก วิจารณ์ มีปีติ และสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ เธอบรรลุตุนิยมาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกออกขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติ และสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ เธอมีอุเบกขา มีสติ สัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกายเพราะปีติสิ้นไป บรรลุตุนิยมานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เธอบรรลุตุนิยมานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุข ละทุกข์ และดับโทมนัสก่อนๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ ความหมายขององค์ประกอบแห่งมัชฌิมาปฏิปทาแต่ละข้อ ความหมายขององค์ประกอบแห่งมัชฌิมาหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า องค์แห่งอริยะ อาจอธิบายได้ดังนี้

๑) สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ คำว่า “สัมมา” แปลว่า ถูก และ ทิฐิ คือ ทฤษฎีหรือปัญญา ฉะนั้น สัมมาทิฐิ จึงหมายถึง ทฤษฎีที่ถูกหรือความเห็นชอบ ซึ่งหมายถึงปัญญา เป็นบุรพภาคแห่งการปฏิบัติตามอริยมรรค ๘ ประการนั้นคือ ความเห็นชอบที่ว่าความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นทุกข์ และการพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ การที่ต้องอยู่ร่วมกับสิ่งที่ไม่รักเป็นทุกข์ นั่นคือ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ ต้นเหตุแห่งทุกข์คือ การดับตัณหาเป็นความดับทุกข์ ความเห็นเช่นนี้ถือเป็นสัมมาทิฐิ ส่วนความเห็นที่ขัดแย้งกันคือ มิจฉาทิฐิ

สัมมาทิฐิเป็นการทำให้เกิดวิชาขึ้น เห็นแจ้งในนิพพานได้ ด้วยที่ตั้งไว้ชอบรู้แจ้งเห็นไตรลักษณ์ที่ว่า “ภิกษุเห็นรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ ซึ่งเป็นของไม่เที่ยง ว่าไม่เที่ยง ความเห็นของเธอนั้น เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อเห็นชอบก็ย่อมหน่าย เพราะสิ้นเพลินก็สิ้นการยึดติด เพราะ

สิ้นการข้อมติที่สิ้นเพลิน เพราะสิ้นเพลินและข้อมติ จิตจึงหลุดพ้นเด็ดขาดแล้ว”^{๗๖} สัมมาทิฐิเป็นองค์ประกอบสำคัญของมรรคในฐานะที่เป็นจุดเริ่มต้นในการปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้นกิเลส

๒) สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบ หมายถึงการที่จะตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องเป็นไปในทางที่ถูก สัมมาสังกัปปะมี ๓ อย่างคือ ๑. เนกขัมมสังกัปปะ คือ ความดำริออกจากกาม ๒. อพยบาทสังกัปปะ คือ ความดำริที่ไม่เกลียดแค้น ชิงชัง ชัดเคืองหรือคิดในแง่ร้ายต่างๆ ๓. อวิหิงสาสังกัปปะ คือ ความดำริที่ไม่มีการเบียดเบียน การคิดทำร้ายหรือทำลายสิ่งอื่น

ความดำริชอบ ๓ ประการนี้ จะทำให้จิตใจของบุคคลออกห่างจากกิเลส เป็นแนวทางที่ส่งเสริมให้จิตพัฒนา มีความก้าวหน้าทางธรรม พ้นจากบาปอกุศล กลายเป็นจิตที่เกื้อกูลแก่ตนเองและผู้อื่น สัมมาสังกัปปะนี้ สามารถประมวลเข้าในมรรคองค์อื่นได้อีกด้วย กล่าวคือ ในการเห็นตามเป็นจริงว่าความดำรินั้นชอบหรือควร นี้ไม่ชอบไม่ควร ย่อมได้ชื่อว่าเป็น สัมมาทิฐิ (มรรคองค์ที่ ๑) และในการเพียรพยายามที่จะขจัดเสียซึ่งความดำริมิชอบมิควร และปลูกฝังความดำริที่ชอบที่ควรให้เกิดขึ้น ย่อมได้ชื่อว่าเป็น สัมมาวายามะ (มรรคที่ ๖) และในการละความดำริที่มิชอบมิควรด้วยสติตั้งมั่น และการตั้งสติมั่นในความดำริชอบ ย่อมได้ชื่อว่าเป็น สัมมาสติ (มรรคองค์ที่ ๗) ดังนั้น สัมมาสังกัปปะ จึงมีองค์คุณสาม คือ สัมมาทิฐิ สัมมาวายามะ และ สัมมาสติ ควรกำกับอยู่ตลอดเวลา

๓) สัมมาวาจา เจริญชอบ

๓.๑ เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ (มุสาวาทา เจริญ)

๓.๒ เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด ยุยง (ปิสุณาย วาจาญ เจริญ)

๓.๓ เจตนางดเว้นจากการพูดหยาบคาย ลามก (ผรุสาย วาจาญ เจริญ)

๓.๔ เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ (สัมผัปปลาปา เจริญ)

ในมัชฌิมนิกาย พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย หากจะมีโจรผู้ร้ายเลื่อยแขนขาของพวกเราออก หากเธอผู้ใดลูแก่อำนาจโทษะ ผู้นั้นชื่อว่าไม่ปฏิบัติตามคำของเรา พวกเธอควรจะฝึกฝน อบรมตนเองอยู่เสมอว่า “จิตของเราจะไม่หวั่นไหว” คำพูดอกุศลจะไม่หลุดจากปากของเรา เราจะยังคงแผ่เมตตาจิตและมิตรภาพอยู่ต่อไปด้วยหัวใจที่เปี่ยมไปด้วยกรุณาปราณี ปราศจากความคิดอกุศลใดๆ แอบแฝงอยู่ และเราจะส่งกระแสจิตไปถึงบุคคลผู้นั้นด้วย ความคิดที่เปี่ยมไปด้วยเมตตาธรรมอันกว้างใหญ่ไพศาล หาขอบเขตมิได้และปราศจากโทษและความโกรธ”

สัมมาวาจา สามารถประมวลเข้ากับมรรคองค์อื่นๆ ได้ กล่าวคือ ในการเห็นตามเป็นจริงว่าวาจานั้นมิชอบ วาจาที่มิชอบ ย่อมได้ชื่อว่าเป็น สัมมาทิฐิ (มรรคที่ ๑) และในการพยายามที่จะขจัดเสียซึ่งวาจาที่มิชอบ และปลูกฝังวาจาชอบให้เกิดขึ้น ย่อมได้ชื่อว่าเป็น สัมมาวายามะ (มรรคองค์ที่ ๖) และใน

^{๗๖} วิสุทธิ.ฎีกา. (ไทย) ๓/๙๗.

การละวามีชอบด้วยสติมั่น และการตั้งสติมั่นในวาทาชอบ ย่อมได้ชื่อว่าสัมมาสติ (มรรคองค์ที่ ๗) ดังนั้น สัมมาวาทาจึงมีองค์คุณสามกำกับ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะและสัมมาสติ

๔) สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบ ได้แก่

๔.๑ เจตนางดเว้นจากการตัดรอนชีวิตหรือการฆ่า (ปาณาติปาตา เวรมณี)

๔.๒ เจตนางดเว้นจากการลักเอาของที่เรามีได้ให้ (อทินนาทานา เวรมณี)

๔.๓ เจตนางดเว้นจากการประพฤติดิฉิดในกามทั้งหลาย (กาเมสุมิฉฉาจารา เวรมณี)

สัมมากัมมันตะ สามารถประมวลเข้ากับมรรคองค์อื่นๆ ได้ ดังนี้คือ ในการเห็นตามเป็นจริงว่า การกระทำอย่างนั้นถูก การกระทำอย่างนี้ผิด ย่อมได้ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ (มรรคองค์ที่ ๑) ในการเพียรพยายามที่จะขจัดเสียซึ่งการกระทำที่ผิดและปลูกฝังการกระทำที่ถูก ย่อมได้ชื่อว่า มีสัมมาวายามะ (มรรคองค์ที่ ๒) และในการละการกระทำที่ผิดด้วยสติมั่น และการตั้งสติในการกระทำที่ชอบ ย่อมได้ชื่อว่า มีสัมมาสติ (มรรคองค์ที่ ๗) ดังนั้น สัมมากัมมันตะ จึงมีองค์คุณสามกำกับ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ

ในวิสุทธิมรรค^{๗๗} ท่านพระพุทโธโฆษจารย์ได้กล่าวไว้ว่าความงดเว้นจากกายทุจริต มีปาณาติบาต เป็นต้น อันสัมปยุตด้วยสัมมาวาทานั้นแหละ ตตมิจฉากัมมันตะได้ขาด แห่งพระโยคีผู้เว้นอยู่ด้วยสัมมาวาทา อย่างนั้น ชื่อสัมมากัมมันตะ สัมมากัมมันตะนั้นมีการพยุ่ง สัมปยุตธรรม ไว้เป็นลักษณะ มีความละเว้นรส มีการละมิจฉากัมมันตะได้ เป็นผลปรากฏ

๕) สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบหรือการอยู่ชอบ ได้แก่การเว้นจากการเลี้ยงชีพในทางที่ผิด เช่น การโกง การขู่เข็ญ เป็นต้น ในมัชฌิมนิกาย^{๗๘} ได้อธิบายว่า “การฉ้อโกง การทรยศ หักหลัง การพยากรณ์ การหลอกลวง การขูดเลือดขูดเนื้อด้วยดอกเบ็ญสูง เหล่านี้เป็นการเลี้ยงชีพโดยมิชอบ ” ในอังคุตตรนิกาย^{๗๙} ได้กล่าวไว้เช่นกันว่า “สาวกพึงหลีกเลี่ยงการค้าประเภทต่อไปนี้ คือ การขายเครื่องประหาร ค้าขายมนุษย์ ค้าขายสัตว์เป็น สำหรับการฆ่าเพื่อเป็นอาหาร ค้าขายน้ำเมาและค้าขายยาพิษ”

สัมมาอาชีวะอาจประมวลเข้ากับมรรคข้ออื่นๆ ได้ดังนี้ คือ ในการเห็นตามเป็นจริงว่า การเลี้ยงชีพอย่างนั้นผิดและการเลี้ยงชีพอย่างนี้ถูก ย่อมได้ชื่อว่า มีสัมมาทิฏฐิ (มรรคองค์ที่ ๑) ในการเพียรพยายามที่จะขจัดเสียซึ่งการเลี้ยงชีพในทางที่ผิดและยังปลูกฝังการเลี้ยงชีพในทางที่ถูก ได้ชื่อว่า มีสัมมาวายามะ (มรรคองค์ที่ ๒) และในการละการเลี้ยงชีพในทางที่ผิดด้วยสติมั่นและตั้งสติมั่นในการ

^{๗๗} วิสุทธิ.ฎีกา. (ไทย) ๓/๙๓.

^{๗๘} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๙๑ - ๙๔/๑๘๘ - ๒๐๖.

^{๗๙} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๖๗ - ๒๗๘/ ๑๘๔ - ๑๘๖.

เลี้ยงชีพในทางที่ชอบ เชื่อว่ามีสัมมาสติ (มรรคองค์ที่ ๗) ดังนั้น สัมมาอาชีวะ จึงมีองค์คุณสามภาคกับ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ

๖. สัมมาวายามะ ความพยายามชอบ ได้แก่ ปธาน คือ ความเพียรพยายาม ๔ สถาน ได้แก่

๖.๑ เพียรพยายามมิให้อกุศลเกิด เรียกว่า สังวรปธาน

๖.๒ เพียรละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป เรียกว่า ปหานปธาน

๖.๓ เพียรเจริญกุศลที่ยังไม่เกิด ให้บังเกิดขึ้น เรียกว่า ภาวนापธาน

๖.๔ เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ให้ทรงอยู่ ไม่ให้เลือนหายไป เรียกว่า อนุรักษนาปธาน ข้อเกี่ยวกับความพยายามนี้ ในอังคุตตรนิกาย ได้กล่าวไว้ว่า พระสาวกผู้มีศรัทธาและรู้แจ้งแทงตลอดซึ่งคำสอนพระศาสดา ย่อมประกอบด้วยความคิดว่า “แม้หน้ะ เอ็น และกระดูกจะเหี่ยวแห้งไป แม้เนื้อและเลือดในร่างกายของเราจะแห้งหายไป เราจะไม่ละความเพียรพยายาม トラบใดที่เรายังไม่บรรลุสิ่งซึ่งอาจบรรลุได้ด้วย ความพากเพียรพยายามและความอดทน” นี้เรียกว่า เพียรชอบหรือ เรียกว่า สัมมาวายามะ^{๘๐}

๗. สัมมาสติ ระลึกชอบ สติ คือ ความระลึกได้ สัมมาสติเป็นเรื่องเกี่ยวกับการฝึกบังคับตนเองให้ดำเนินไปในแนวทางที่ถูกต้อง เป็นการปฏิบัติ เพื่อผูกจิตให้อยู่กับอารมณ์ที่กำลังกำหนด กำลังพิจารณาอยู่ ตามหลักของพุทธปรัชญา การฝึกฝนอบรมสัมมาสติ เรียกว่า การเจริญสติปัฏฐาน ถือเป็นแนวทางสำคัญอันจะนำไปสู่ความหลุดพ้น^{๘๑} ข้อนี้ ปรากฏในทีฆนิกาย “ดูกรภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นที่ไปอันเอก เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงความโศกและปริเทวะ เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลुरुธรรมที่ถูกต้อง เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน หนทางนี้คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ

เกี่ยวกับสัมมาสตินี้ พระพุทธโฆษาจารย์ได้กล่าวไว้วิสุทธิมรรค ว่า “ความไม่ลืมแห่งใจอัน สัมปยุตด้วยสัมมาวายามะนั้นแหละ กำจัดกิจฉาสต้ออกเสียได้แห่งพระโยคินั้น ผู้เพียรพยายามอยู่ อย่างนั้น ชื่อสัมมาสติ สัมมาสตินั้น มีการตั้งสติไว้มั่นเป็นลักษณะมีความไม่ลืมเป็นรส มีการละมิจฉาสติได้เป็นผลปรากฏ”^{๘๒}

๘. สัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ^{๘๓} คือการฝึกฝนสำรวมใจหรือขมใจให้มีความสงบตั้งมั่น แน่วแน่ต่ออารมณ์หรือสิ่งที่กำลังกำหนดพิจารณา จิตที่เป็นสมาธิย่อมมีกำลัง มีภาวะอันเหมาะสมที่จะ

^{๘๐} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔/๒๑-๒๒.

^{๘๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๓/๓๒๕ - ๓๕๑.

^{๘๒} วิสุทธិ.ฎีกา. (ไทย) ๓/๙๗.

^{๘๓} ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๔๕.

เกิดปัญญาญาณ และความหลุดพ้นดังพุทธพจน์ว่า “ญาณและปัญญา มีอยู่ในผู้ใด ผู้นั้นแหละอยู่ใกล้ นิพพาน”

สัมมาสมาธิ ตามความหมายอย่างกว้าง หมายถึง ความแน่วแน่ของกุศลจิตทุกประเภท ดังนั้นย่อมต้องมีความดำริชอบ (มรรคองค์ที่ ๒) ความพยายามชอบ (มรรคองค์ที่ ๖) และความระลึกรู้ชอบ (มรรคองค์ที่ ๗) คอยกำกับอยู่เสมอ การตั้งใจไว้มิชอบย่อมเกิดแต่กับอกุศลจิต และดังนั้น จึงมีอยู่เฉพาะในโลกของกามเท่านั้น หากมีอยู่ในองค์ฌานได้ไม่ จริ่งอยู่ในอิทธิธรรมมีกล่าวถึงกามาวจรกุศลฌานและกามาวจรอกุศลฌาน กล่าวคือ การตีเมตตาของความคิดในสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศลในโลกของกาม แต่คำว่า สมาธิ เมื่อกล่าวเป็นกลาง ย่อมหมายถึง สัมมาสมาธิ หรือการตั้งใจไว้เสมอชอบ ส่วนจุดประสงค์ของสมาธิ คือ สติปัฏฐาน ๔ (มรรคองค์ที่ ๗) และปธาน คือ ความเพียรที่สำคัญสี่อย่าง (มรรคองค์ที่ ๖) เป็นปัจจัยสำคัญของสมาธิ

หลักมัชฌิมาปฏิปทานี้ เมื่อกล่าวในทางปฏิบัติก็คือ ศิล สมาธิ ปัญญา นั่นเอง โดยย่อ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ ลงในปัญญา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ลงในศีล สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ลงในสมาธิและในการปฏิบัตินั้น พระพุทธองค์ทรงยกปัญญาขึ้นก่อน เพราะปัญญาเป็นคุณธรรมนำการปฏิบัติให้ถูกต้องตามระบอบพรหมจรรย์หรืออภินัยหนึ่งก็คือ ทฤษฎีที่ถูกต้องจึงนำการปฏิบัติให้สัมฤทธิ์ผลได้ ซึ่งผู้ปฏิบัติธรรมย่อมรับรู้และสัมผัสความสุขจากการปฏิบัติตามสมควรแก่ธรรมของตนๆ ผู้ปฏิบัติย่อมรู้ได้เฉพาะตนซึ่งประสบการณ์ของความงามอันเป็นลักษณะการรับรู้ทางธรรมนี้มีตัวอย่างของพระภัททิยะ ซึ่งเป็นกษัตริย์มาก่อน ภายหลังได้เข้าบวชในพระพุทธศาสนาและเมื่อท่านปฏิบัติธรรม ท่านมักอุทานเสมอๆ ว่า “สุขหนอ สุขหนอ” ทำให้บรรดาภิกษุทั้งหลายเข้าใจผิดคิดว่าท่านอุทานหาทรัพย์สมบัติในคราวที่เป็นพระราช และไม่มีใจจะประพฤติปฏิบัติธรรม จึงได้กราบทูลพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธองค์ทรงทรงทราบเรื่อง ได้ตรัสให้พระภัททิยะเข้าเฝ้าและตรัสถามทราบความจริงว่า แม้ทรัพย์สมบัติในคราวเป็นพระราชจะมีมากปานใด มีบริวารห้อมล้อมปานใด มีความสุขมากปานใด ก็ไม่เท่ากับความสุขที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมเลย

พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว ทรงเปล่งอุทานในเวลานั้นว่า “บุคคลใดไม่มีความโกรธภายในจิตและก้าวล่วงภพน้อยภพใหญ่มีประการเป็นอันมากเสียได้ เทวดาทั้งหลายไม่อาจเล็งเห็นวาระจิตของบุคคลนั้น ผู้ปลอดภัย มีสุข ไม่มีโศก”^{๘๔}

จากข้อตัวอย่างเรื่องของพระภัททิยะ ที่สลายชีวิตของความเป็นพระราช ถึงแม้แวดล้อมไปด้วยสิ่งสวยงาม รอบกายนั้นถูกประดับประดาไปด้วยความเรียบร้อย อาจกล่าวได้ว่า อารมณ์แห่งความสุข ความเป็นสุนทรียศาสตร์ที่ได้รับจากความเป็นพระราชนั้น ยังมีความหวาดระแวง ยังมีความ

^{๘๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๑๐๘/๓๔๕-๓๔๖.

กังวลบางอย่าง หรือเป็นอารมณ์แห่งสุนทรีย์ที่ไม่บริสุทธิ์ ประณีต เมื่อเปรียบเทียบกับอารมณ์แห่งความสุขของการปฏิบัติธรรม ซึ่งเป็นสุขที่ประณีตยิ่งกว่า จึงได้อุทานอยู่เนืองๆ ว่า “สุขหนอๆ”

ในประเด็นอันว่าด้วยความงามหรือสุนทรีย์ทางธรรมนี้ ได้มีพุทธพจน์ตรัสไว้เพื่อแสดงความเพลิดเพลินอยู่กับอารมณ์แห่งความสุขที่ได้รับจากการปฏิบัติธรรมนี้ว่า

“พระอรหันต์ทั้งหลาย มีความสุขหนอ เพราะท่านไม่มีตัณหา ตัดอัสสมิมานะได้เด็ดขาด ทำลายข่ายคือโมหะได้แล้ว พระอรหันต์เหล่านั้น ถึงซึ่งความไม่หวั่นไหว มีจิตไม่ขุ่นมัว ท่านเหล่านั้นไม่แปดเปื้อนแล้ว”^{๘๕}

๓.๖ ทฤษฎีทางพุทธสุนทรียศาสตร์

การนำเสนอทฤษฎีทางพุทธสุนทรียศาสตร์ในที่นี้ มุ่งเน้นการศึกษาในวิเคราะห์ ใน ๒ ลักษณะคือ^{๘๖}

๑) ทฤษฎีพุทธสุนทรียศาสตร์แบบบริสุทธิ์ หมายถึง ทฤษฎีที่มีลักษณะเป็นแนวคิดเกี่ยวกับศิลปะหรือความงามที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก เช่น ทศนะเรื่องความงามในพุทธสุนทรียศาสตร์นั้น มีลักษณะเป็นอย่างไร วิธีเข้าถึงความงามมีขั้นตอนอย่างไร

๒) ทฤษฎีพุทธสุนทรียศาสตร์แบบประยุกต์ หมายถึง ทฤษฎีที่มีลักษณะแนวคิดเกี่ยวกับศิลปะ หรือความงาม ที่มีการประยุกต์ขึ้น ระหว่างแนวความคิดตะวันตก กับแนวความคิดตะวันออก เช่น เรื่องศิลปกรรม ประติมากรรม ซึ่งทฤษฎีทั้งสองนี้เกิดขึ้นหลังมีการสร้างพระพุทธรูปแล้ว

จากการศึกษาพบว่า ความหมายของศิลปะคือ ความฉลาดในฝีมือ ฝีมือทางการช่าง การแสดงออกมาให้ปรากฏงดงามน่าชื่นชม วิชาที่ใช้ฝีมือ วิชาชีพต่างๆ^{๘๗} ดังนั้น พุทธศิลป์จึงหมายความว่า ฝีมือ ความฉลาดในฝีมือ ฝีมือทางการช่าง การแสดงออกมาให้ปรากฏงดงามน่าชื่นชม วิชาที่ใช้ฝีมือ วิชาชีพต่างๆ ในแนวทางตามพุทธศาสนา หรือพุทธปรัชญาตามพระพุทธรองค์ทรงแสดงพุทธศิลป์ไว้ในมงคลสูตรข้อที่ ๙ ว่า “ศิลปะนี้ เป็นอุดมมงคล เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทำมงคลเช่นนี้แล้ว เป็นผู้ไม่ปราศัยในข้าศึกทุกหมู่เหล่า ย่อมถึงความสวัสดิ ในที่ทุกสถาน นี้เป็นอุดมมงคลของเทวดาและ

^{๘๕} ส.ส.(ไทย) ๑๗/๘๔/๑๕๓.

^{๘๖} พระมหาอุดม ปณฺณาโก (อรรถศาสตร์ศรี), “การศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์เชิงพุทธสุนทรียศาสตร์ : ศึกษากรณีพระพุทธรูปสมัยอยุธยา”, ๒๕๔๗, หน้า ๕๘.

^{๘๗} พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๓๓๙.

มนุษย์เหล่านั้น”^{๘๘} นี้ย่อมแสดงว่า พระพุทธองค์มิได้ทรงปฏิเสธความมีอยู่ของศิลปะ ในทางพระพุทธศาสนา ในอรรถกถามังคลัตถทีปนี^{๘๙} ได้แบ่งศิลปะออกเป็น ๒ ประเภทคือ

- ๑) อนาคติยศิลปะ หรือศิลปะของบรรพชิต
- ๒) อาคิรียศิลปะ หรือศิลปะของคฤหัสถ์

พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงศิลปะของบรรพชิตไว้ว่า เป็นมงคลเพราะเป็นมูลเหตุนาสุขมาให้ทั้งตนเองและผู้อื่น ศิลปะของบรรพชิต หมายถึง การตกแต่งสมณะบริขาร และการเย็บจีวร เป็นต้น และยังหมายถึงการทำงานที่จะถึงช่วยกันทำ ในการสร้างหรือบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุ และศาสนสถาน^{๙๐} ดังที่พระองค์ตั้งพระมหาโมคคัลลานะ เป็นผู้กำกับดูแลการสร้างวัดบุพผารามหรือทรงมองให้พระอานนท์เป็นผู้ออกแบบจีวรสำหรับพระสงฆ์ โดยพระองค์ตรัสได้ตรัสสั่งกับพระอานนท์เพื่อให้ทำจีวรซึ่งมีลักษณะเป็นระเบียบคล้ายกับนำของชาวมคธว่าสามารถทำได้หรือไม่ เมื่อพระอานนท์ได้ออกแบบและตัดจีวรด้วยความปราณีตสวยงาม จีวรนั้นเศร้าหมองเพราะการตัด มีสัดส่วนที่ถูกต้อง คัดรู้ คือใจไม่ลักไปและตรัสว่าพระอานนท์เป็นผู้ฉลาดและเข้าใจในถ้อยคำของพระองค์^{๙๑}

จากลักษณะดังกล่าว ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ก็ทรงชื่นชมในฝีมือของท่านพระอานนท์และพระอานนท์เป็นผู้มีฝีมือหรือมีศิลปะ ผู้วิจัยเห็นว่า ตามตัวอย่างที่กล่าวมานั้น การทำจีวรของพระอานนท์เกิดจากการเลียนแบบคันทนาของชาวมคธ ศิลปะบางอย่างจึงเกิดจากการเลียนแบบธรรมชาติและพระพุทธศาสนา ก็ยอมรับศิลปะที่เกิดภายในมโนภาพ ซึ่งมีตัวอย่างคือ พระโลลูทายี ท่านเป็นผู้เก่งกาจสามารถในการเย็บจีวร ทำรูปภาพต่างๆ อันงดงามตระการตา การทำของท่านเกิดจากมโนภาพและจินตนาการภาพที่อรรถกถาจารย์เรียกว่า ปฏิภาณจิตต์^{๙๒}

ส่วนศิลปะประเภทที่ ๒ เรียกว่า อาคิรียศิลปะ คือศิลปะสำหรับผู้ครองเรือนหรือคฤหัสถ์นั้น มีมากมายหลายอย่าง ในสุทธาวคคฤฎีกาปกรณ์^{๙๓} ได้กล่าวถึงศิลปะไว้ว่าช่างถาก ๑ ช่างทอ ๑ ช่างย้อม ๑ ช่างกลบ ๑ เรียกว่าช่างผู้มีศิลปะ พระพุทธองค์มิได้ปฏิเสธความมีอยู่ของศิลปะ แต่ทรงยอมรับช่างต่างๆ ว่าเป็นผู้มีศิลปะ ในสาฬหมาสชาดก มีข้อความกล่าวชื่นชมบุคคลว่าด้วยศิลปะว่าขึ้นชื่อว่าศิลปะ แม้อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จโดยแท้ ขอเชิญพระองค์ทอดพระเนตรบุรุษเปลี้ย ผู้ได้บ้านสวยทั้ง ๔ ทิศ ก็เพราะการตีมูลแพะหรือในพาหิยชาดก กล่าวว่า “เป็นคนควร

^{๘๘} ขุ.จ. (ไทย) ๒๕/๕/๗.

^{๘๙} มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนี (แปล), เล่ม ๒, หน้า ๒๒.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

^{๙๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๕/๒๑๓ - ๒๑๔.

^{๙๒} มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถทีปนี (แปล), เล่ม ๒, หน้า ๒๙.

^{๙๓} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ศึกษาศิลปะทั้งหลาย คนทั้งหลายที่พอใจในศิลปะนั้นก็มิได้อยู่ แม้แต่หญิงที่เกิดในจังหวัดชั้นนอก ก็ยังทำให้พระราชาทรงโปรดปรานได้ด้วยวามกระมัดกระเมี้ยนของเธอ”^{๙๔}

ศิลปะจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นในพระพุทธศาสนา เพราะศิลปะนั้นต้องใช้ในการดำรงชีวิตและพระพุทธองค์ก็ทรงตรัสสรรเสริญผู้ที่มีศิลปะว่า พระพุทธปฏิมากรที่นายช่างได้บรรจงสรรสร้างนั้นย่อมนับเป็นศิลปะ โดยนายช่างชื่อว่า เป็นนักปฏิมากรและพระพุทธเป็นศิลปะที่ได้ถ่ายทอดออกมาสู่สายตาของสาธารณชน แม้แต่พระพุทธองค์ ก็ทรงใช้ศิลปะในเผยแผ่พระศาสนา การสอนของพระพุทธองค์แต่ละครั้ง แม้เป็นเพียงธรรมมีกถาหรือเทศนาทั่วไป ซึ่งมีใช้คราวที่มีความมุ่งหมายเฉพาะพิเศษ ก็จะดำเนินไปอย่างสำเร็จผลดี พระพุทธองค์มีพุทธลีลาเทคนิคในการสอนหรือเทศนาวิธี ๔ แบบ คือ^{๙๕}

- ๑) สันทัสสนา ชี้แจงให้เห็นชัด
- ๒) สมาทปนา ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ
- ๓) สมุตเตชนา เร้าใจให้อาจหาญแกล้ากล้า
- ๔) สัมปหังสนา ปลอดภัยให้สดชื่นร่าเริง

พระพุทธองค์ก็ทรงใช้ศิลปะ แต่ว่าศิลปะที่พระพุทธองค์ใช้นั้นเป็นศิลปะแบบนามธรรม และเป็นความสามารถเฉพาะตน อาจกล่าวได้ว่า ศิลปะนั้นมีทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม พุทธศิลปะก็เช่นกัน ไม่ว่าจะบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ก็ต้องมีศิลปะในการดำรงตนเช่นกัน แต่พระพุทธองค์ก็มิให้บรรพชิตติดอยู่กับศิลปะดังกล่าว แต่สำหรับคฤหัสถ์นั้น จำเป็นต้องใช้ศิลปะในการดำเนินชีวิต

๓.๗ ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะกับศีลธรรมในพุทธสุนทรียศาสตร์

ข้อถกเถียงทางสุนทรียศาสตร์ที่มีมานานคือว่า การไม่ยอมรับในทรรศนะของกันและกันของแต่ละสำนัก เช่น นักศีลธรรมนิยมได้กล่าวว่า ศิลปะที่ดีต้องรับใช้ศีลธรรม คือเป็นศิลปะที่เป็นไปเพื่อศีลธรรม นอกจากนั้น ไม่ถือว่าเป็นศิลปะที่ดี ส่วนผู้ที่ยึดถืออารมณ์ของศิลปะซึ่งไม่ยอมรับและคิดว่า ศิลปะคือศิลปะ และเพื่อศิลปะเท่านั้น ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับศีลธรรมแต่อย่างใด อารมณ์การรับรู้ศิลปะก็เพื่อตีความและมีความสุขในขณะนั้นๆ ก็เพียงพอแล้ว

ต่อข้อถกเถียงนี้ผู้วิจัยใคร่นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพุทธสุนทรียศาสตร์ซึ่งมีแนวทางร่วมและต่างกันในบางประการดังจะกล่าวต่อไปนี้คือ

^{๙๔} พุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๐๘/๔๔.

^{๙๕} พระราชวรมุนี (ประยูรย์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๕๘ - ๑๕๙.

๓.๗.๑ ศิลธรรมกับพุทธสุนทรียศาสตร์

พุทธสุนทรียศาสตร์สัมพันธ์กับศิลปะโดยไม่ขัดแย้งซึ่งกันและกัน ความดีความงามต้องสอดคล้องกันโดยองค์ประกอบของการสร้างศิลปะของศิลปินนั้น ล้วนอยู่ในกรอบของศิลปะธรรมและเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งมากในการสร้างศิลปะต่างๆ โดยพื้นฐานในพระคัมภีร์ของพุทธปรัชญานั้น ต้องประกอบไปด้วยความดี เพราะศิลปะต้องเกื้อหนุนและสัมพันธ์กันกับความดีเพื่อเป็นอีกส่วนหนึ่งในการนำคนสู่ความดีหรือนำความดีสู่คนต่างๆได้

ในทัศนะของผู้เขียนเอง ความงามในทางพุทธสุนทรียศาสตร์นั้น ได้ยอมรับเอาความงามทั้งหมดที่สุนทรียศาสตร์ต่างยอมรับกันว่าเป็นความงาม ทั้งนี้อาจแตกต่างกันทั้ง วัตถุวิสัย จิตวิสัย หรือสัมพัทธวิสัย แต่ศิลปะ หรือความงามนั้นๆ ไม่เป็นไปเพื่อความดี ซึ่งมีศีล สมาธิ และปัญญาเป็นจุดมุ่งหมาย อันมีพระนิพพานเป็นความดีสูงสุดแล้วนั้น ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ดีและกล่าวได้ว่า ไม่ใช่ความงามที่แท้จริง โดยนัยยะนี้ อาจจำแนกออกเป็น ๒ ส่วนคือ

๑) ตัวศิลปะ ที่ได้แสดงความงามออกมามีนัยยะเพื่อความดีหรือไม่ หากมีนัยยะเพื่อความดีต้องส่งเสริมให้ผู้รับรู้ปฏิบัติอยู่ในครรลองทางศิลปะธรรมและเป็นตัวกระตุ้นเพื่อให้เกิดการเรียนรู้หรือเข้าสู่ศิลปะธรรมอันจะนำมาซึ่งการปฏิบัติดี แต่หากตัวศิลปะเองไม่ได้แสดงหรือผู้สร้างศิลปะไม่ได้มีจุดประสงค์เพื่อศิลปะแล้ว ศิลปะนั้นๆ ย่อมไม่ได้รับการยอมรับว่า เป็นศิลปะที่แท้จริง หากแต่เป็นสิ่งมอมเมาและไร้ค่าเพราะทำให้คนลุ่มหลง เปรียบเช่นกับอบายมุขทางอารมณ์ที่ไม่มีประโยชน์อันใดเลย อีกทั้งก่อโทษต่อผู้ยึดถือหรือจับต้องนั่นเองทีเดียว

๒) การรับรู้อารมณ์ศิลปะนั้น ศิลปะที่ดีย่อมแสดงความหมายและอารมณ์ที่ดี ซึ่งในที่นี้ก็คือ ส่งเสริมศิลปะธรรมและเป็นไปเพื่อความดีงาม หากแม้มีการรับรู้ศิลปะในทางที่ผิดหรือไม่เข้าใจแล้ว ย่อมเป็นเรื่องของผู้ซึ่งมีปัญญาน้อยและไม่อาจเข้าถึงความจริงตามที่ศิลปะได้พยายามสื่อได้ แต่การรับรู้นั้นก็ไม่ได้ทำให้ศิลปะมีค่าต่ำลงแต่อย่างใดเลย โดยลักษณะนี้ศิลปะย่อมมีค่าสูงอยู่อย่างนั้น แม้จะมีผู้รับรู้เป็นอีกประการหนึ่งหรือไม่เข้าใจความหมายและการสื่อสารและอาจเห็นเป็นสิ่งที่ไร้ค่าก็ตาม

ความดีงามในทางพระพุทธศาสนา ต้องสามารถผสมผสานและเกื้อหนุนซึ่งกันและกันได้ อาจกล่าวได้ว่า ศิลปะในทางพระพุทธศาสนานั้น ต้องประกอบไปด้วยศิลปะธรรมนิยามก็ว่าได้ หรือหากจะเปรียบกับนักศิลปะแบบตะวันตกแล้วนั้น มีลักษณะคล้ายกับกลุ่มศิลปะธรรมนิยาม ซึ่งอาจมองและยกศิลปะธรรมอยู่เหนือศิลปะ โดยให้ศิลปะเป็นเครื่องมือในการรับใช้ศิลปะธรรม ซึ่งในพระพุทธศาสนาไม่ได้กล่าวรุนแรงขนาดนั้น หากแต่สรรเสริญศิลปะที่ประกอบด้วยความดีงามและเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของเวไนยสัตว์ แต่ในอีกประการหนึ่ง สำหรับบรรพชิตแล้ว ทรงตรัสไม่ให้ยึดติดในเรื่องนี้เกินไป ในกรณีนั้นนี้ พึงแยกการชื่นชมศิลปะออกเป็นส่วนๆ ก็คือ หากเป็นคฤหัสถ์แล้ว การเสพศิลปะไม่จำกัดขอบเขตมากเท่ากับบรรพชิต เช่นการดูภาพจิตรกรรม ดูการละเล่น การขับกล่อมบทเพลง การเล่น

สนุกสนาน แต่ทุกอย่างอยู่ในกรอบของศีลธรรมและหากส่งเสริมให้อยู่ในความดียิ่งๆ ขึ้นไปย่อมเป็นศิลปะที่ดีแน่นอน

สำหรับบรรพชิตหรือนักบวชผู้ปรารถนาการออกจากเครื่องเย้ายวนต่อกิเลส ต่อการครองเรือนหรือการยึดติดแล้ว สิ่งทั้งหมด เช่น การดูการละเล่น การขับกล่อมบทเพลง การเที่ยวไปเพื่อดูจิตรกรรม ย่อมเป็นสิ่งต้องห้ามเพราะขัดต่อสมณะสาธูป หากแต่ผู้ที่เป็นบรรพชิตจักเข้าถึงความงามอันเป็นรูปธรรมมากขึ้น นั่นคือ สุขอันเกิดจากการปฏิบัติ การประพฤติดีงามในกรอบของธรรมวินัย การกล่าวธรรม การแสดงธรรม การยืน เดิน นั่ง การนอนอย่างมีสติและการได้เห็นหรือฟัง คิด และทำสิ่งที่เป็นการสรรเสริญต่อความดีอันเป็นไปเพื่อพระนิพพานในเบื้องปลายนั่นเอง

๓.๗.๒ ศิลปะกับพุทธสุนทรียศาสตร์

ศิลปะในทศวรรษทางพุทธปรัชญา ซึ่งผ่านลวงเลยมาแล้วกว่า ๒๕๐๐ ปีแล้วนั้น ได้มีความหมายและนัยยะที่แตกต่างไปจากทศวรรษของปรัชญา หรือแนวคิดในยุคอื่นๆ หรือปัจจุบันบ้างเล็กน้อย แต่พุทธปรัชญา ได้ใช้คำว่าศิลปะ เพื่อแสดงความหมาย ๒ ประการคือ

๑. หมายถึง ศาสตร์หรือความรู้สาขาใดสาขาหนึ่ง หรือความรู้ความชำนาญในศาสตร์สาขาใดสาขาหนึ่ง ที่สามารถนำไปประกอบอาชีพได้ อาทิเช่น กสิกรรม พาณิชยกรรม การบัญชี การช่างต่างๆ หากเทียบกับปัจจุบันแล้วได้แก่ความรู้ทุกสาขา ทั้งที่เป็นความรู้ในสาขาวิชาชีพ และความรู้ในสายวิชาการ^{๙๖}

๒. หมายถึง การเล่นหรือการแสดง ที่ต้องการให้เกิดความเพลิดเพลินสนุกสนานและบันเทิงใจแก่ผู้ชมผู้ฟัง เช่น การขับร้องดนตรี เป็นต้น ส่วนหนึ่งของศิลปะในความหมายนี้จัดอยู่ในสาขาของศิลปะตามความหมายปัจจุบันที่เรียกว่า “วิจิตรศิลป์” เช่น ดนตรีและการฟ้อนรำ แต่ในอีกประเด็นหนึ่ง ซึ่งถือได้ว่าเป็นส่วนใหญ่ของการเล่นที่เรียกว่าศิลปะซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับวิจิตรศิลป์อย่างสิ้นเชิง เช่น ชกมวย มวยปล้ำ เป็นต้น^{๙๗}

ความหมายของศิลปะทั้งสองประการนี้ ถือได้ว่าเป็นความหมายที่ยอมรับกันในสมัยพุทธกาล ไม่ใช่ในความหมายที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติขึ้น แต่ก็ทรงยอมรับและใช้ในความหมายนั้น

ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๒ ภาคพระวินัยปิฎก มุสาวาทวรรค สิกขาบทที่ ๒ บทภาษณีย์ มีข้อความที่ทำให้เราทราบว่า ในสมัยพุทธกาลได้มีการแบ่งแยกศิลปะออกเป็น ๒ ประเภท คือ ประเภทที่หนึ่งเรียกว่า “วิชาการช่างทราวม” และอีกประเภทหนึ่งเรียกว่า “วิชาการช่างอุกถษณฺ์”

^{๙๖} ที.สี.อ.(ไทย) ๙/๑/๕๑.

^{๙๗} ชู.จ. (ไทย) ๓๐/๗๗๓/๓๐๘.

ที่ชื่อ ศิลปะอันได้แก่วิชาการมีการช่างมี ๒ คือวิชาการช่างทราวม ๑ วิชาการช่างอูกกฤษฎ์ ๑ ที่ชื่อว่าวิชาการช่างทราวม ได้แก่ วิชาการช่างจักสาน วิชาการช่างหม้อ วิชาการช่างทูก วิชาการช่างหนัง วิชาการช่างกลบ กี่หรือวิชาการช่างที่เขาเหยยหยัน เหยียดหยาม เกลียดชัง ดูหมิ่น ไม่นับถือในชนบทนั้นๆ นี้ชื่อว่าวิชาการช่างทราวมั่นเอง

ที่ชื่อว่า วิชาการช่างอูกกฤษฎ์ อันได้แก่ วิชาการช่างนับ วิชาการช่างคำนวณ วิชาการช่างเขียน ก็หรือวิชาการช่างที่เขาไม่เหยยหยัน ไม่เกลียดชัง ไม่ดูหมิ่น นับถือกันในชนบทนั้นๆ นี้ชื่อว่า วิชาการช่างอูกกฤษฎ์^{๘๘} จากข้อความข้างต้นนั้น เราทราบว่ ในสมัยพุทธกาลนั้น ศิลปะได้ถูกแยกออกเป็น ๒ ประเภทนั้น และผู้คนในสมัยนั้นยกย่องศิลปะประเภทใดและเหยียดหยามประเภทใดในศิลปะทั้งหลายเหล่านี้ มีลักษณะของศิลปะที่พระพุทธองค์ได้ทรงเพ่งโทษไว้ กล่าวก็คือ เป็นศิลปะที่ผิดโดยเจตนาและความเชื่อที่ผิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการละเล่นหรือการแสดงที่เป็นไปเพื่อความเพลิดเพลินหรือบันเทิง เช่น กำหนดข้อห้ามสำหรับพระภิกษุในมัชฌิมคิลว่า ต้องเว้นขาดการจากจับ ร้อง ฟ้อนรำ ซึ่งเป็นข้าศึกต่อกุศล และจากการตอบคำถามนักเดินรา ๒ คน พระพุทธองค์ทรงติเตียนหลักการและความคิด ซึ่งแม้หากการแสดงหรือการกล่าวคำอันไม่จริง แล้วทำให้ผู้อื่นคล้อยตามด้วยคำอันไม่จริงนั้นๆ เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความสุข หัวเราะสนุกสนานและมีความรื่นเริงบันเทิงใจด้วยคำอันไม่จริง และว่ามีทัศนคติว่า ผู้ใดหัวเราะ รื่นเริง แล้วหากตายไปย่อมไปเกิดเป็นเทวดาหรือเป็นสหายของเทวดาผู้มีความรื่นเริง เช่นนี้เป็นต้น พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ความเห็นของเขาเป็นความเห็นผิด ก็เราย่อมกล่าวคติ ๒ อย่างคือ นรกหรือกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน อย่างใดอย่างหนึ่งของบุคคลผู้มีความเห็นผิด”^{๘๙}

จากข้อความข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความชัดเจนถึงโทษของการแสดงเต้นรำต่างๆ ซึ่งต้องการเพียงแค่ให้ความบันเทิงโดยมิได้สนใจว่า ความสนุกสนานเหล่านั้น จะมาจากคำจริงหรือคำเท็จ หรืออื่นๆ เพียงแต่ทำให้ผู้คนหัวเราะสนาน รื่นเริงได้ ก็เชื่อว่าตนจะได้เกิดบนสวรรค์เป็นสหายกับเทวดา ความเข้าใจเช่นนี้ถือเป็นความเข้าใจที่ผิด และพระพุทธองค์ได้ทรงชี้โทษว่า จะเป็นเช่นใด ในกรณีที่พระพุทธองค์ทรงห้ามพระภิกษุนั้น เพราะว่าสิ่งเหล่านี้เป็นตัวขัดขวางเหนี่ยวรั้งให้เกิดความเพลิดเพลิน จนไม่สามารถสลัดออกจากกามคุณได้ และตรงจุดนี้ก็เป็นข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งก็คือ เราจะต้องแยกสังคัมในพระพุทธศาสนาออกให้ถูกต้อง เพราะในสังคัมพระพุทธศาสนานั้น มีข้อกำหนดให้ปฏิบัติในระดับพื้นฐานที่แตกต่างกันไป เช่น คฤหัสถ์คือ กลุ่มบุคคลที่ยังข้องเกี่ยวกับกาม ยังเสพกามอยู่ มีศีลในระดับหนึ่งที่เหมาะสมแก่การครองตนเช่นนั้น ส่วนพระภิกษุ คือกลุ่มบุคคลที่ต้องการสลัดออกจากกาม ย่อมมีศีลที่เหมาะสมแก่การครองตนได้ในอีกระดับหนึ่งที่ดีกว่า ดังนั้น เหตุผลในการห้าม

^{๘๘} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๙๑/๒๐๗.

^{๘๙} ส.สพ.(ไทย) ๑๘/๕๙๐/๓๑๔.

พระภิกษุ ก็เพื่อให้ภิกษุสงฆ์สามารถหลุดพ้นจากกามคุณได้นั่นเอง แต่ในเวลาเดียวกัน พระพุทธองค์ไม่ทรงบัญญัติศีลข้อนี้ไว้สำหรับคฤหัสถ์เลย เพราะเป็นที่เห็นได้แจ่มชัดแล้วว่า ผู้ที่ยังเป็นคฤหัสถ์อยู่ คือผู้ที่ยังคงแสวงหาความสุขที่เนื่องมาจากกามคุณ ในกรณีของนักเตนร่า พระพุทธเจ้าได้ชี้ความผิดให้เห็น ๒ ประการคือ เจตนาและความเชื่อที่ผิด เมื่อมีความเชื่อที่ผิด และเจตนาไม่ถูกต้อง การคิดสร้างทำร้ายรำต่างๆ ขึ้นมา รวมทั้งการแสดงร้ายรำก็จะมุ่งให้เกิดผลตามความเชื่อและเจตนา นั้นๆ หากเปลี่ยนความเชื่อและเจตนาเสียใหม่นั้น คุณและโทษของการเตนร่าและของนักแสดงการเตนร่า นั้นย่อมเปลี่ยนไป^{๑๐๐} ในลักษณะการแสดงศิลปะ อันมาจากความเชื่อและเจตนาอีกประการหนึ่งดังนี้

ครั้งหนึ่ง เมื่อท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทพ อยากจะเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่ขณะนั้นพระพุทธองค์กำลังพักผ่อนอยู่ในถ้ำ ท้าวสักกะไม่อาจเข้าเฝ้าได้ทันที จึงได้ขอให้ปัญจสิขะซึ่งเป็นคนธรรมดา บรรเลงพิณนำขึ้นเสียก่อน เพื่อให้พระพุทธองค์ทรงพอพระราชหฤทัย แล้วจึงเข้าไปเฝ้า ปัญจสิขะจึงบรรเลงพิณเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และกามเป็นต้น ซึ่งมีข้อความตอนหนึ่งว่า เธอผู้ดงามจงสรวมกอดฉัน นั้นเป็นข้อที่ฉันปรารถนายิ่งนัก ความใคร่ของฉันในเธอผู้มีผลเป็นลูกคลื่นถึงจะน้อยก็มีผลมาก เหมือนทักษิณาที่ถวายเป็นพระอรหันต์ ฉะนั้น บุญอันใดที่ฉันได้ทำไว้แล้วในพระอรหันต์ผู้คงที่ มีอยู่ ขอบุญอันนั้นของฉันจงอำนวยผลแก่ฉัน พร้อมกับเธอ แม่สุริยวัจฉสา ฉันปรารถนาเธอเหมือนพระศากยพุทธเจ้า ทรงเข้ามานพระองค์เดียว มีพระปัญญารักษาพระองค์ ทรงมีพระสติเป็นมุนี ทรงแสวงหาอมตะ พระผู้จอมปราชญ์ได้บรรลุพระสัมโพธิญาณอันสูงสุดแล้ว พึงชื่นชมฉันใด เธอผู้ดงาม ถ้าฉันได้อยู่ร่วมกับเธอก็พึงชื่นชมฉันนั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกับปัญจสิขะคนธรรมดาว่า “เสียงสายของท่าน เทียบได้กับเสียงเพลงขับ และเสียงเพลงขับของท่านเทียบได้กับเสียงสาย ก็เสียงสายของท่านไม่เกินเสียงเพลงขับ และเสียงเพลงขับของท่านไม่เกินเสียงสาย ก็คำถาเหล่านี้ อันเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และกาม ท่านประพันธ์ขึ้นเมื่อไร^{๑๐๑}

การแสดงศิลปะทางขับร้องและดนตรีของปัญจสิขะคนธรรมดาในครั้งนี้ ได้รับคำชมจากพระพุทธเจ้าก็อาจกล่าวได้ ในบางกรณีที่อาจมีข้อสงสัยว่า พระพุทธเจ้าทรงเพ่งโทษห้ามในเรื่องใดสมควรที่จะดูเจตนาที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องไว้เป็นข้อพิจารณาเสมอ

นอกจากนี้ ข้อสังเกตเพิ่มเติม เกี่ยวกับข้อความตอนท้ายแห่งพระพุทธพจน์ที่ว่า “เสียงสายของท่าน เทียบได้กับเสียงเพลงขับและเสียงเพลงขับของท่านเทียบได้กับเสียงสาย ก็เสียงสายของท่านไม่เกินเสียงเพลงขับและเสียงเพลงขับของท่านไม่เกินเสียงสาย” ข้อความตอนนี้ เมื่อนำไป

^{๑๐๐} พิมพ์ภาภรณ์ เครื่องกำแหง, “สุนทรียศาสตร์ในพระสูตรต้นตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๑), หน้า ๘๘-๘๙.

^{๑๐๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/ ๒๔๙/๒๐๐.

เปรียบเทียบกับมิติที่ใช้ในการตัดสินคุณค่าผลงานศิลปะสมัยใหม่แล้วดูจะลงรอยกันอย่างมาก ในข้อที่ว่า ผลงานศิลปะที่ดีนั้น รูปแบบและเนื้อหาจะต้องไปด้วยกันได้ มีคุณภาพเท่าเทียมกัน ซึ่งถือเป็นหลักการทางทฤษฎีศิลปะอย่างหนึ่ง ในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านศิลปะให้เนื้อหาและรูปแบบเป็นเอกภาพ กลมกลืนกันนั่นเอง

๓.๘ เกณฑ์การตัดสินความงามในพุทธสุนทรียศาสตร์

๓.๘.๑ การตรวจสอบพุทธสุนทรียศาสตร์

ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น กล่าวได้ว่า “ความงาม” หรือสุนทรียะนั้น “ทั้งมีอยู่และไม่มีอยู่” เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว การพิจารณาเรื่องเกณฑ์การตัดสินคุณค่าเกี่ยวกับความงามในพุทธปรัชญาเถรวาทย่อมมีคำถามเกิดขึ้นว่า สรุปแล้วเกณฑ์ในการตัดสินความงามในพุทธสุนทรียศาสตร์มีหรือไม่อย่างไร ในประเด็นนี้ เมื่อเราศึกษาพุทธปรัชญาแล้ว ย่อมมีในหลายตอนที่เน้นเรื่อง “คุณค่า” โดยเฉพาะเรื่องทางจริยศาสตร์ อันเกี่ยวกับการพัฒนาจิตของตนเองให้ตั้งงามสูงส่ง และการมีชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วยความสัมพันธ์ที่ดีงามด้วย เรื่องจริยศาสตร์นี้ถือว่าเป็นเรื่องคุณค่า และพุทธปรัชญาเถรวาทก็ยอมรับว่ามีอยู่จริง การยอมรับเรื่องคุณค่าเช่นนี้ ย่อมส่งผลให้ความงามซึ่งเข้าใจกันว่าเป็นคุณวิद्याด้วย ก็ต้องมีอยู่จริงเช่นเดียวกัน

การศึกษาเรื่องความงามในพุทธปรัชญาเถรวาทนี้ เป็นการศึกษาคุณค่าในเชิง จริยศาสตร์นั่นเอง การพิจารณาเรื่องคุณค่าเราจะมองในแง่ของการใช้สอยหรือบริโภค อันเป็นแนวทางในการบรรเทาตัณหา เป็นขั้นตอนสำหรับฝึกปฏิบัติและขัดเกลาใจเพื่อไม่ให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจ เช่นเดียวกันในการพิจารณาคุณค่าความงาม เราย่อมต้องพิจารณาว่า มีประโยชน์อย่างไรกับชีวิตหรือการดำเนินชีวิต คุณค่างานศิลปะหรือสุนทรียะก็เช่นเดียวกันต้องมีประโยชน์ต่อชีวิตเรา คุณค่าดังกล่าว นั้นแบ่งได้ ๒ ประเภท^{๑๐๒} ตามชนิดของความต้องการ คือ

๑) คุณค่าแท้ หมายถึง คุณค่าหรือประโยชน์ของสิ่งต่างๆ ในแง่ที่เป็นการสนองความต้องการของชีวิต หรือสิ่งที่มนุษย์นำมาใช้แก้ปัญหา เพื่อความดีงาม ความดำรงอยู่ด้วยดีของชีวิต หรือเพื่อประโยชน์สุขทั้งตนเองและผู้อื่น

๒) คุณค่าพอกเสริม หรือคุณค่าเทียม หมายถึง คุณค่า หรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลายที่มนุษย์พอกพูน หรือเพิ่มให้แก่สิ่งนั้นๆ เพื่อบำรุงปรนเปรอการเสพเวทนา หรือเพื่อเสริมราคาขาย ความมั่นคง ยิ่งใหญ่ให้กับตัวตนที่ยึดถือไว้ คุณค่าแบบนี้อาศัยตัณหาเป็นเครื่องตีค่า หรือจะเรียกว่าคุณค่าสนองตัณหากก็ได้ เช่น อาหารมีคุณค่าอยู่ที่ความเอร็ดอร่อย เสริมความสนุกสนาน เป็นเครื่อง

^{๑๐๒} พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๙๔.

แสดงฐานะความโก้หรูหรา รยยนต์เป็นเครื่องวัดฐานะ แสดงความมั่งคั่ง มุ่งเอาความสะดวก สบายงาม และความเด่น เป็นต้น

แม้พุทธปรัชญาได้กล่าวถึงคุณค่า ๒ ระดับก็คือ คุณค่าแท้ และคุณค่าเทียม อีกทั้งได้ให้ความสำคัญกับคุณค่าทั้ง ๒ นั้น แต่หากพิจารณาถึงความจริงหรือเป้าหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนาแล้ว สิ่งที่เป็นจริงสูงสุดคือพระนิพพานนั้น น้าหนักเรื่องคุณค่าทั้งสองนี้ คุณค่าแท้ย่อมเป็นสิ่งที่ยิ่งกว่าเพราะ พุทธปรัชญาซึ่งมีพื้นฐานแห่งศาสนาที่เน้นการปฏิบัติเรื่องการฝึกฝนอบรมตน เพื่อให้เข้าถึงความจริง ความดี ความงามอันสูงสุดด้วยการชำระจิตใจให้บริสุทธิ์

เมื่อมองพระพุทธศาสนาและพยายามจะหาหมวดหมู่หรือภาษาที่ใช้ในการจัดระบบทางปรัชญาเช่น วัตถุนิยม สัจนิยม ปฏิบัตินิยม เหตุผลนิยม เป็นต้น ซึ่งคำว่า “นิยม” นี้ ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า “ism” และในที่นี้ตรงกับคำในภาษาไทยได้หลายคำ เช่น ลัทธิ ทฤษฎี ทฤษฎี ทศนะ เป็นต้น แต่คำเหล่านี้ เมื่อนำมาใช้ในทางพุทธปรัชญาแล้วก็กลายเป็นคำที่มีความหมายคับแคบไป ไม่สามารถอมความหมายทั้งหมดของพุทธธรรมได้ เพราะคำว่า “นิยม” เป็นคำที่ใช้ในความหมายเฉพาะมีความหมายในระดับทฤษฎี (Theory) เท่านั้น ซึ่งทำให้ทำให้พุทธธรรมต้องจำกัดสัจธรรมลงเพียงแง่ใดแง่หนึ่งเท่านั้น^{๑๐๓}

ที่จริงคำว่า Ism หรือ นิยม เป็นเพียงผลของการไตร่ตรองขบคิดวิจารณ์แล้ว และตั้งเป็นทฤษฎี หรือทศนะของนักปรัชญาเมธีต่างๆ ซึ่งผลที่ได้รับจากการขบคิด หรือวิจารณ์นั้นได้เน้นเพียงสัจจะในแง่ใดแง่หนึ่งเท่านั้น และเราอาจพบว่า เป็นปัญหาที่ยังต้องการคำตอบต่อไป พุทธธรรมในฐานะเป็นผลของการตรัสรู้ที่เรียกว่า “อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ” ว่าด้วยชีวิตอย่างสมบูรณ์ในแง่ความเป็นไปทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ซึ่งเป็นความงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด และจุดมุ่งหมายของชีวิตพร้อมด้วยข้อปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายนั้นอย่างสมบูรณ์เพียงพอ ในฐานะเป็นระบบความคิดเพื่อการดำเนินชีวิตซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติอย่างสมบูรณ์ จึงไม่ควรนามาผูกพันอยู่กับคำว่า “นิยม” (ism) อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น แม้แต่ในการใช้คำว่า Buddhism ก็ไม่ได้แสดงความสมบูรณ์ในความหมายแต่อย่างใด เพราะคำว่า พุทธ ในคำว่า พุทธธรรม หรือพุทธศาสนานั้นเป็นเพียง กิตตินาม แสดงถึงผู้ค้นพบแล้วนำมาประกาศ มิได้หมายความว่า เป็นเจ้าของหรือผู้สร้างทฤษฎีแต่อย่างใด เพราะในพระไตรปิฎกว่าด้วยตอนแรกแห่งการตรัสรู้ พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักธรรมที่ทรงตรัสรู้ แล้วส่งสาวกไปประกาศศาสนานั้น ทรงเรียกว่า “พรหมจรรย์” ซึ่งแปลว่า ระบบชีวิตอันประเสริฐ คำว่า พุทธศาสนาที่แปลว่า คำสอนของพระพุทธเจ้า ก็คือ คำสอนของท่านผู้ตรัสรู้

^{๑๐๓} เตือน คำดี, พุทธปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร, สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๔๒ - ๔๓.

นั่นเอง ต่อมาจึงมีการถวายนามว่า “พุทธ” แปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ผู้ข้ามพ้นโอฆะสงสาร เป็นคำที่นำมาใช้ในภายหลังในฐานะแห่งกิตตินาม^{๑๐๔}

สำหรับหลักการทางปรัชญาแล้ว ตรรกศาสตร์ถือเป็นเครื่องมืออีกประการหนึ่งในการตรวจสอบความมีเหตุผลหรือสมเหตุสมผล ซึ่งในหลายๆ สถานการณ์หรือการกล่าวถึงพระพุทธศาสนาในทางปรัชญาแล้วก็มักจะมองและจัดเป็น เหตุผลนิยม ซึ่งเป็นกลุ่มที่ถือว่า ความจริงคือความรู้ที่ประกอบด้วยเหตุและผล มีความแน่นอนตายตัวและสากล เพราะเหตุผลมีธรรมชาติคู่กันอย่างจำเป็น ไม่มีผลที่ปราศจากเหตุ และไม่มีเหตุที่ปราศจากผล ดังนั้น เหตุผลนิยมจึงปฏิเสธความเชื่อที่ปราศจากเหตุผล เช่น ความเชื่อในอำนาจความศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้า หรืออำนาจลึกลับเหนือเกณฑ์ธรรมชาติใดๆ ในลักษณะนี้เหตุผลนิยมมีลักษณะเดียวกันกับพุทธปรัชญา เพราะพุทธปรัชญาสอนเรื่อง โลกและชีวิตล้วนแต่เป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุและผลดังคำกล่าวที่ว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระองค์มีปกติตรัสอย่างนี้”^{๑๐๕} โดยหลักธรรมที่ปรากฏเกี่ยวกับหลักเหตุและผลนั้น ได้แก่ หลักปฏิจสุมุปาท กฎแห่งกรรม ไตรลักษณ์ และอริยสัจ ๔ เป็นต้น

ส่วนเรื่องความเชื่อ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่งในการปลงใจเพื่อใช้เป็นข้อพิจารณา โดยพระพุทธองค์ทรงตรัสสอนไม่ห่างมลาย ให้พิจารณาด้วยเหตุด้วยผล มีวิจารณ์ญาณด้วยตนเองอย่างถ่องแท้เสียก่อนแล้วจึงเชื่อ เช่นตรัสไว้ในกาลามสูตร^{๑๐๖} ว่า

๑. อย่าได้ถือโดยฟังตามกันมา หมายความว่า อย่าเชื่อเรื่องประมึนปรายที่เล่าต่อๆ กันมา
๒. อย่าได้ถือโดยลำดัดสืบๆ กันมา หมายความว่า อย่าถือตามประเพณีนิยมที่ถือปฏิบัติสืบๆ มา
๓. อย่าได้ปลงใจเชื่อเพราะตื่นว่า ได้ยินว่า หมายความว่า อย่าเชื่อถือข่าวที่คนตื่นเล่าลือต่อๆ กันมา
๔. อย่าได้ปลงใจเชื่อโดยอ้างตารา รวมทั้งคัมภีร์ทางศาสนาด้วย
๕. อย่าได้ปลงใจเชื่อโดยเหตุนี้กเดาเอา การเดาคือการคาดคะเนโดยไม่มีหลักฐานสนับสนุน เป็นการเดาตามความชอบใจของตนเอง
๖. อย่าได้ปลงใจเชื่อโดยนัยคือคาดคะเน การคาดคะเน หมายถึง การคาดการณ์โดยมีเหตุผลเป็นพื้นฐานอยู่บ้าง

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

^{๑๐๕} คณาจารย์สำนักพิมพ์เสียงเชียง เพียรเพื่อพุทธศาสนา, หนังสือเรียนเชิงบูรณาการ ธรรมศึกษาชั้นตรี, (กรุงเทพมหานคร : เสียงเชียง, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒๘.

^{๑๐๖} อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๐๕/๒๔๔.

๗. อย่าได้ปลงใจเชื่อโดยตรึกตามอาการ หมายความว่า อย่าเชื่อถือการอนุมาน (Deduction) และการอุปมาน (Induction) ตามหลักตรรกวิทยา เพราะแม้การคิดเหตุผลตามหลักตรรกวิทยาก็อาจมีข้อผิดพลาด (Fallacy) ได้

๘. อย่าได้ปลงใจเชื่อโดยชอบใจว่า ต้องกันกับลัทธิของตน หรือเข้ากันได้กับความเชื่อเดิมของตน

๙. อย่าได้ปลงใจเชื่อโดยเชื่อว่า ผู้พูดสมควรเชื่อถือ

๑๐. อย่าได้ปลงใจเชื่อโดยความนับถือว่า สมณะผู้นี้เป็นครูของเรา

พระพุทธองค์ไม่เพียงแต่ห้ามมิให้เชื่อแหล่งความรู้เหล่านั้นเท่านั้น แต่ยังทรงแนะนำว่า อย่าเพิ่งด่วนเชื่อทีเดียว ให้คิดดูตามหลักเหตุผลเสียก่อน ดังนั้นจึงทรงตรัสต่อไปอีกว่า

“เมื่อใด ท่านรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้ดีเถียน ธรรมเหล่านี้ใครประพจน์ให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อความเสียหาย เป็นไปเพื่อความทุกข์ ท่านควรละธรรมเหล่านั้นเสียเมื่อนั้น”

“เมื่อใดท่านรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ใครประพจน์ให้เต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์ เป็นไปเพื่อความสุข ท่านควรประพจน์ธรรมเหล่านั้น ให้บริบูรณ์เมื่อนั้น”^{๑๐๗}

นอกจากนี้แล้ว เนื่องจากพุทธปรัชญาเป็นระบบแห่งเหตุและผลสัมพันธ์กับการปฏิบัติเพื่อการบรรลุจุดหมายสูงสุด คือการดับทุกข์หรือความสมบูรณ์แห่งชีวิตพรหมจรรย์ อันสามารถพิสูจน์ได้ แม้ในชีวิตปัจจุบัน และแม่บทหรือศูนย์กลางคำสอนทางพุทธศาสนา คือ อริยสัจ ๔ ธรรมทั้งปวงรวมลงสู่อริยสัจ ซึ่งเป็นระบบแสดงให้เห็นความเป็นเหตุเป็นผลกันอย่างพิสูจน์ได้ จึงมีผู้แสดงทัศนะว่า พุทธปรัชญามีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ (Scientific) อีกด้วย

สำหรับการตรวจสอบพุทธสุนทรียศาสตร์ดังกล่าวมาข้างต้นนั้น ได้เน้นการกระบวนกรพิจารณาถึงประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ และการเทียบเคียงกับ ความดีงาม เนื่องจาก ความดี กับความงามในทางพุทธปรัชญาต้องควบคู่กันไปทั้งนี้โดยอิงหลักประโยชน์หรือคุณค่าเป็นตัวเทียบเคียงดังพุทธองค์ตรัสว่า “เมื่อใดท่านรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ใครสมานทานให้บริบูรณ์แล้วเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุข เมื่อนั้นท่านทั้งหลายควรเข้าถึงธรรมเหล่านั้น”^{๑๐๘}

^{๑๐๗} อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๐๕/๒๔๕.

^{๑๐๘} อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๐๕/๒๔๑.

๓.๘.๒ หลักพุทธธรรมกับการตรวจสอบพุทธศิลป์

เนื่องจากพุทธปรัชญาเป็นกรรมวาทและกริยาวัต ความดีความชั่ว หรือสิ่งที่ไม่งามย่อมมีความเกี่ยวพันกับการกระทำอยู่เสมอ โดยสิ่งต่างๆ นั้น มีความดีงาม หรือไม่ดีไม่งาม อยู่ในตัวเองอยู่แล้ว เช่น พืชที่มนุษย์เรียกว่า “สมุนไพรร” บางชนิดโดยตัวมันเองไม่จัดว่าดีหรือไม่ดี มันจะเป็นสิ่งที่ดีหรือไม่ดีตามความหมายของมนุษย์ก็ต่อเมื่อ มันมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับการกระทำ หรือตามพฤติกรรมของมนุษย์เท่านั้น มันเป็นสิ่งที่ดีเมื่อมนุษย์นำมาใช้ทำเป็นยารักษาโรค และเป็นสิ่งที่ไม่ดีเพื่อนำมาใช้ทำเป็นยาพิษทำร้ายผู้อื่น ฉะนั้น แม้แต่พืชของมันก็อาจเป็นสิ่งที่ดีสำหรับคนบางคน และไม่ดีสำหรับคนบางคน หรืออาจดีสำหรับคนชั่วในการประกอบกรรมชั่วให้สำเร็จสมปรารถนา

ขั้นตอนต่อไปของการตัดสินลงไปให้ชัดเจนลงไปเกี่ยวกับการตรวจสอบพุทธศิลป์ในกระบวนการทางสุนทรียศาสตร์ก็เช่นเดียวกัน ย่อมมีความสอดคล้องเกี่ยวเนื่องกับสิ่งที่เป็นการบ่งชี้การกระทำ ซึ่งในข้อนี้ มีหลักการอยู่ ๓ ประการด้วยเรียกว่าหลัก อธิปไตย^{๑๐๙} คือ

๑. อัตตาทิปไตย ถือตนเป็นใหญ่
๒. โลกาธิปไตย ถือสังคมเป็นใหญ่
๓. ธรรมาทิปไตย ถือความถูกต้องเป็นใหญ่

หลักอัตตาทิปไตย คือ เกณฑ์ในการพิจารณา ถือเอาความคิดเห็นของตนเองเป็นที่ตั้งมากกว่าความคิดเห็นของผู้อื่น นั่นก็คือเป็นการพิจารณาในการตัดสิน โดยถือเอาตนหรือเฉพาะตนเองสนใจเป็นใหญ่ ฉะนั้นการตัดสินตามหลักการนี้อาจส่งผลทั้งดีและเสีย เพราะอคติประจำตนอาจทำให้บุคคลตัดสินการกระทำต่างๆ ที่ถูกต้องตามหลักศีลธรรมและสอดคล้องตามหลักสากลนิยม แปรผันกลับกลายเป็นผิดไปได้ การตัดสินประเภทอัตตาทิปไตยนี้ พระพุทธองค์ไม่ยอมรับว่าเป็นเกณฑ์การตัดสินที่ถูกต้อง

หลักโลกาธิปไตย คือ เกณฑ์การตัดสินที่ยึดโลกเป็นใหญ่ คำว่า “โลก” ในที่นี้ หมายถึงสังคม ซึ่งตรงกันข้ามกับคำว่า “อัตตา” หรือตนเอง โลกาธิปไตย จึงเป็นการตัดสินความถูกต้องของการกระทำต่างๆ โดยอาศัยความนิยมของคนอื่นๆ มาเป็นหลักและกฎเกณฑ์ การตัดสินของบุคคลอื่นๆ นั้น บางครั้งย่อมขึ้นกับกฎเกณฑ์ต่างๆ ในสังคม โลกาธิปไตยจึงแตกต่างกับอัตตาทิปไตย โดยบุคคลอื่นๆ ผู้ตัดสินย่อมมีความโน้มเอียงที่จะปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับมาตรฐาน หรือขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ อันเป็นที่ยอมรับของสังคม แต่อย่างไรก็ดี โลกาธิปไตยในทางพุทธปรัชญา ยังไม่ถือเป็นกฎเกณฑ์ที่ถูกต้อง เพราะสิ่งที่ดีในสังคมหนึ่งอาจไม่ดีในอีกสังคมหนึ่ง กล่าวคือสิ่งที่ดีในสังคมหนึ่งแต่อีกสังคมหนึ่งอาจไม่ยอมรับและมีความเห็นตรงกันข้ามก็ได้ เช่น ประเพณีการล่าสัตว์เป็นกีฬาที่ทางตะวันตกถือว่าดี แต่อาจจะไม่สอดคล้องกับความนิยมของสังคมตะวันออกที่ไม่นิยมการเบียดเบียน

^{๑๐๙} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓.

สัตว์ดังกล่าว เช่น พระพุทธศาสนา เป็นต้น แม้กระนั้นก็ตามพุทธปรัชญาเองไม่ได้ปฏิเสธโลกาธิปไตยเสียทั้งหมด ยังคงยอมรับว่าเป็นเกณฑ์กระทำที่เหมาะสมตราบเท่าที่การตัดสินนั้นไม่แย้งกับหลักความชอบธรรม คือธรรมาธิปไตย

หลักธรรมาธิปไตย คือ เกณฑ์หรือมาตรฐานการตัดสินที่สำคัญที่สุดสำหรับการตัดสินความถูกต้องทั้งหลาย มาตรการนี้ขึ้นอยู่กับเหตุผลและความชอบธรรม พุทธปรัชญาถือว่า หลักเกณฑ์ธรรมาธิปไตยนี้เป็นหลักเกณฑ์การตัดสิน ชั่ว ดี ผิดถูก ขอบด้วยเหตุผลเพราะว่า การกระทำดีตามหลักธรรมาธิปไตยถือความถูกต้องเป็นใหญ่ ไม่ยึดข้อมูลของตนหรือความนิยมของสังคมเป็นหลัก ดังนั้นบุคคลที่เชื่อธรรมาธิปไตยเป็นหลักจึงกระทำความดีได้ เพราะตระหนักว่าเป็นการกระทำเพื่อความดีโดยเฉพาะ และการกระทำตามหลักธรรมาธิปไตยนี้เกิดจากแรงจูงใจภายในคือกุศลธรรมอันมีโอโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นมูลการกระทำดี ตามหลักนี้ ไม่สนใจในคำสรรเสริญหรือติเตียนใดๆ แต่เป็นการกระทำตามความชอบธรรม

ในอังคุตตรนิกาย เกสปุตตสูตร หรือที่รู้จักกันว่า “กาลามสูตร”^{๑๑๐} นั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสกับประชาชนชาวกาลามะ ผู้สงสัยในคำสอนของบรรดานักสอนศาสนาทั้งหลายโดยไม่รู้ว่าจะเชื่อถ้อยคำของใครดี ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วทำให้ได้ข้อสรุปว่า การกระทำที่ถือว่าเป็นบุญหรือชอบธรรมนั้นจะต้องประกอบด้วยลักษณะคือ

- ๑) เป็นการกระทำที่เป็นกุศล
- ๒) เป็นการกระทำที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น
- ๓) เป็นการกระทำที่บัณฑิตยอมรับและสรรเสริญ
- ๔) เป็นการกระทำที่เมื่อกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุข^{๑๑๑}

การกระทำทั้งหลายอันเนื่องมาจากวิถุหรือการแสดงออกทางสุนทรียศาสตร์ ต้องสอดคล้องกับหลัก ๔ ประการนี้ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงถือว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้อง กล่าวคือ พุทธศิลป์ที่แสดงออกหรือผู้สร้างศิลปะได้บรรจงสรรสร้างและมีเป้าหมายเป็นไปในลักษณะที่สอดคล้องกับหลักการดังกล่าวข้างต้นนี้ย่อมถือว่ามีคุณค่า เพราะเป็นหลักเกณฑ์ที่ถูกต้อง บัณฑิตสรรเสริญ ส่วนพุทธศิลป์ที่แสดงออกหรือมีเป้าหมายที่ตรงกันข้ามกับหลักเกณฑ์ย่อมเป็นสิ่งที่ด้อยค่า ไร้ค่าหรือไม่ควรค่าแก่การส่งเสริม บัณฑิตติเตียนและไม่สรรเสริญ

อาจมีคำถามขึ้นว่า บัณฑิตหรือผู้รู้ที่คำติเตียนหรือสรรเสริญของเขามีคุณค่าควรแก่การนำมาพิจารณานั้น คือบุคคลเช่นไร คำตอบที่ได้คือ ผู้ที่เชื่อว่าเป็นบัณฑิต หรือผู้รู้ตามหลักการทางพุทธ

^{๑๑๐} อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๕๐๕/๒๔๔.

^{๑๑๑} Sunthorn Na-Rangsi, *The Buddhist Concepts or Karma and Rebirth* (Bangkok : Mahamkut Rajavidyalaya Press, 1976/2519), P.216.

ปรัชญา คือ ผู้ที่ถึงพร้อมด้วยสัพบุริสธรรม อันได้แก่ ธรรมคือคุณสมบัติของสัตบุรุษ หรือบัณฑิต ๗ ประการ^{๑๑๒} คือ

๑. ัมมัญญตา รู้หลักและรู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริงของธรรมชาติ รู้หลักการ กฎเกณฑ์ แบบแผนหน้าที่ ซึ่งจะเป็เหตุให้กระทำการได้สำเร็จผลตามมุ่งหมาย เช่น ฝึกชู้รู้ว่าหลักธรรมที่ตน จะต้องศึกษาและปฏิบัติคืออะไร มีอะไรบ้าง

๒. อุตถัญญตา รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล คือ รู้ความหมายและรู้ความมุ่งหมายของ หลักธรรมหรือหลักการ กฎเกณฑ์ หน้าที่ รู้ผลประสงค์ของกิจที่จะกระทำ เช่น ฝึกชู้ธรรมที่ตนศึกษา และปฏิบัตินั้นๆ มีความหมายและความมุ่งหมายอย่างไร ตลอดจนรู้จักประโยชน์ที่เป็นจุดมุ่งหมาย หรือสาระของชีวิต ในหลักการข้อนี้ สำหรับการรู้จักจุดหมายหรือผลของงานพุทธศิลป์ที่มีผลกระทบต่อผู้ รัับรู้ศิลปะนั่นเอง

๓. อุตถัญญตา รู้จักตน คือ รู้ฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความถนัด ความสามารถ และคุณธรรมเป็นต้น ของตนตามความเป็นจริง เพื่อประพฤติปฏิบัติได้เหมาะสมและให้เกิดผลดี เช่น ฝึกชู้รู้ว่าตนมีศรัทธา ศิล สุตตะ จาคะ ปัญญา และปฏิภาณ

๔. มัตถัญญตา รู้จักประมาณ คือ รู้จักความพอเหมาะพอดี เช่น รู้จักประมาณในการ บริโภคอาหาร ในการใช้จ่ายทรัพย์ ฝึกชู้รู้จักประมาณในการรับปัจจัย ๔ เป็นต้น

๕. กาลัญญตา รู้จักกาล เช่น รู้ว่าเวลาไหนควรทำอะไร รู้จักเวลาเรียน เวลาทำงาน เวลา พักผ่อน เป็นต้น

๖. ปริสัญญตา รู้จักชุมชน คือ รู้จักถิ่น รู้จักที่ชุมชน และรู้จักชุมชน รู้จักมารยาท ระเบียบ วินัย ขนบธรรมเนียมประเพณี และข้อควรปฏิบัติอื่นๆ ต่อชุมชนนั้นๆ

๗. ปุคคัลัญญตา รู้จักบุคคล คือ รู้ความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยอัธยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น เพื่อปฏิบัติต่อผู้นั้นโดยถูกต้อง เช่นว่า ควรจะคบหรือไม่ จะ เกี่ยวข้อง จะใช้ จะยกย่อง จะตำหนิ หรือจะแนะนำสั่งสอนอย่างไร จึงจะได้ผลดี เป็นต้น ดังนั้น คำว่า “บัณฑิต” จึงหมายถึงผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา มีคุณสมบัติที่ท่านได้แสดงไว้หลายแบบ ดังพุทธพจน์ว่า

“ฝึกชู้ทั้งหลาย คนพาลมีกรรมเป็นเครื่องกำหนด บัณฑิตมีกรรมเป็นเครื่องกำหนด ต่างก็ ปรากฏแจ่มฉายด้วยความประพฤติของตน ผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ พึงทราบว่าเป็นพาล คือ ด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ...ผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการถึงทราบว่าเป็นบัณฑิต คือ ด้วย กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต”^{๑๑๓}

^{๑๑๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓/๒๖๔.

^{๑๑๓} อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๔๑/๑๒๘.

“ภิกษุทั้งหลาย ลักษณะของบัณฑิต เครื่องหมายของบัณฑิต แนวความประพฤติของบัณฑิต มี ๓ ประการ ดังนี้ กล่าวคือ บัณฑิตเป็นผู้มีปกติคิดความคิดดี มีปกติพูดถ้อยคำดี มีปกติทำการดี”^{๑๑๔}

“ภิกษุทั้งหลาย ผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ถึงทราบว่าเป็นบัณฑิต กล่าวคือตั้งปัญหาโดยแยบคาย แก้ปัญหาโดยแยบคาย และเมื่อคนอื่นแก้ปัญหาได้แยบคาย ด้วยถ้อยคำกลมกล่อม สละสลวย ได้เหตุได้ผล ก็อนุโมทนา”^{๑๑๕} ดังนี้

กระบวนการตรวจสอบและตัดสินพุทธศิลป์ดังกล่าวมานั้น ล้วนเป็นการอิงหลักธรรม หรือคำสอนที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้สำหรับการตรวจสอบกระบวนการต่างๆ เพื่อความถูกต้องดีงามทั้งนี้ ในเบื้องต้นนั้น เราย่อมพิจารณาเห็นได้ว่า ขึ้นกับหลักคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม พุทธศิลป์หรือศิลปะในทัศนะของพุทธศาสนามีค่าหรือไม่นั้น ต้องอิงอาศัยหลักคุณค่า ซึ่งก็คือหลักประโยชน์นั่นเอง และต้องประกอบไปด้วยความชอบธรรมเป็นสิ่งสูงสุดคือ ธรรมาธิปไตยซึ่งบัณฑิตได้สรรเสริญยกย่อง ไม่ติเตียน และพึงมีการพิจารณาโดยไตรตรองในการพิจารณาโดยใช้หลักเหตุผล คืออย่าเพิ่งปลงใจเชื่ออย่างงมงาย โดยไม่ตรวจทานให้รอบคอบก่อน เมื่อครบกระบวนการแล้วจึงปลงใจ แต่หากภายหลังตรวจสอบแล้วมีความเป็นอื่น หรือทราบภายหลังว่า สิ่งที่ประพฤติปฏิบัติมานั้น ไม่ดี ไม่งาม ไม่เป็นไปเพื่อกุศล เป็นอกุศล แยังต่อความดี บัณฑิตติเตียน พึงสละการกระทำหรือความเชื่อนั้นเสีย แล้วตรวจสอบยึดถือสิ่งที่ถูกต้องตามหลักธรรมาธิปไตย

^{๑๑๔} อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๔๒/๑๒๙.

^{๑๑๕} อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๔๔๔/๑๓๐.

บทที่ ๔

วิเคราะห์คติเชิงปรัชญาของวิหาร

ในบทนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์คติเชิงปรัชญาของวิหารจากวิหารวัดภูมินทร์ในประเด็นดังต่อไปนี้

๔.๑ วิเคราะห์จากแนวคิดเชิงสุนทรียศาสตร์

วิเคราะห์สุนทรียะความงามที่ลงตัวพอดีในการใช้สอยของอาคารวัดภูมินทร์นี้เป็นทั้งพระอุโบสถ พระวิหารและพระเจดีย์ อาคารหลังเดียวกัน เป็นทรงจตุรมุข โดยใช้อาคารในแนวตะวันออก ตะวันตกเป็นพระวิหาร และอาคารแนวเหนือ-ใต้ เป็นพระอุโบสถ มีประตูเข้าได้ทั้ง ๔ ทิศ ไม่ว่าจะเดิน ขึ้นบันไดทิศไหนก็จะพบพระพักตร์ของพระพุทธรูปทุกด้าน โนม่น้าวใจเราให้เกิดความรู้สึกปลื้มใจ บันเทิงใจ บานประตูเป็นไม้สักขนาดใหญ่ได้แกะสลักไว้สวยงามสดงงามเป็นอย่างยิ่ง พระประธานแบบ สู่โขทัยทั้ง ๔ องค์ มีชื่อเรียกว่า “พระพุทธรูปมหาพรหมอุดมศัคนี” เป็นปริศนาธรรมคือ พรหมวิหารสี่ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา พระพุทธรูป ๔ องค์ หันพระปฤษฎางค์ (หลัง) ชนกัน หันพระพักตร์ออกไปทั้ง ๔ ทิศ ภายในพระอุโบสถมีภาพจิตรกรรมฝาผนังศิลปกรรมไทลื้อที่เล่าเรื่องชาดก ตำนานพื้นบ้านและความเป็นอยู่ของชาวน่านในอดีต โดยฝีมือช่างล้านนาไทย เป็นงานสถาปัตยกรรม ล้านนาแบบพิเศษ

จุดมุ่งหมายของของสุนทรียศาสตร์วิหารวัดภูมินทร์ก็คือพยายามยกระดับของการสร้างสรรค์และความสนใจในศิลปะซึ่งไปตามสัญชาตญาณนั้นให้เป็นพฤติกรรมที่เต็มไปด้วยภูมิปัญญา^๑ ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศิลป์ได้เขียนอธิบายคำว่าความงาม ในหนังสือศิลปะสงเคราะห์ไว้ว่า ความงามในที่นี้ หมายถึงคุณสมบัติของศีลธรรม พุทธิปัญญาและทางรูปสมบัติ ซึ่งอาจโถม่น้าวใจเราให้เกิดความรู้สึกปลื้มใจบันเทิง

เอกลักษณ์เฉพาะตัวในความพอใจในการใช้สถานที่ให้ได้สัดส่วนตามแบบวิหารฉบับ ล้านนาภาคเหนือ นาคสะดุ้งฝั่งทิศเหนือ ที่ไม่เหมือนใครในล้านนา ด้านหน้าวิหารที่เป็นนาคครึ่งตัว จะมีนาคครึ่งด้านทางอยู่ด้านหลังวิหาร พอได้เดินดูรอบๆ แล้วมาเห็นที่หลัง ก็รู้สึกทั้งในการออกแบบ ใน

^๑ ดร.จี. ศรีนิวาสน์, สุนทรียศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓),

การคิดสร้างของคนทำของคนยุคนั้นเพราะปกติจะเห็นแต่ส่วนหัวของนาที่อยู่หน้าวิหาร หน้าโบสถ์ ไม่เคยเจอที่มีส่วนกลางลำตัวไปถึงหางอยู่ด้านหลังวิหารแบบนี้

งานศิลปะที่ดีจะให้ความพึงพอใจในความงามแก่ผู้ชมในขั้นแรกและจะให้ความสะเทือนใจที่คลี่คลายกว้างขวางยิ่งขึ้นด้วยอารมณ์ทางสุนทรียะของผลงานศิลปะนั้นในขั้นต่อไป ความงามในงานศิลปะออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. ความงามทางกาย(Physical Beauty) เป็นความงามของรูปทรงที่กำหนดเรื่องราวหรือเกิดจากการประสาน

๒. ความงามทางใจ(Moral Beauty) ได้แก่ ความรู้สึกหรืออารมณ์ที่แสดงออกมาจากงานศิลปะหรือที่ผู้ชมสัมผัสได้จากงานศิลปะนั้นๆ ในงานศิลปะชิ้นหนึ่งๆ มีความงามทั้ง ๒ ประเภทอยู่ร่วมกัน แต่อาจแสดงออกอย่างใดอย่างหนึ่ง มากน้อยขึ้นอยู่กับประเภทของงาน เจตนาของผู้สร้างและการรับรู้ของผู้ชมด้วย

สุนทรียทัศน์พระพุทธเจ้า ปรากฏว่ามีพุทธพจน์ในพระสูตรตันตปิฎกที่พาดพิงถึงความงามในสิ่งต่างๆในโลกและความงามอันเป็นทิพย์เหนือโลก ซึ่งต้องอาศัยอำนาจพิเศษ จึงสามารถสัมผัสหรือรับรู้ได้ เมื่อนำข้อมูลเรื่องความงามมาพิจารณา แบ่งได้ ๔ กลุ่มดังนี้

กลมกลืนกันของทัศนธาตุ เป็นผลจากการจัดองค์ประกอบทางศิลปะ

๑. ความงามของพุทธธรรม
๒. ความงามของของมนุษย์
๓. ความงามของสิ่งแวดล้อม
๔. ความงามอันเป็นทิพย์

๔.๒ วิเคราะห์จากแนวคิดเชิงจริยศาสตร์

จริยศาสตร์ว่าด้วยจริยธรรม ความดี ความชั่ว^๒ จากวรรณกรรมจะพบว่าการที่เจ้าคัทธกุมารได้บำเพ็ญสะสมบุญกิริยาช่วยคนที่เดือดร้อนไปทุกหนระแหง เพื่อที่จะสั่งสมบุญบารมีในการที่กลับไปเสวยชาติเป็นพระพุทธเจ้าในกาลต่อมานั้น ช่างเขียนได้นำเรื่องราวที่เคยได้ฟังในเวลานั้นนำมาถ่ายทอดเป็นจิตรกรรมฝาผนังภายในวัดเพื่อที่จะแอบสอนชาวบ้านให้รู้จักทำความความผ่านเรื่องราวของชาดกเรื่องนี้ได้อย่างแยบยลเลยทีเดียว ซึ่งสามารถเข้าใจได้ทุกเพศทุกวัย ซึ่งได้แทรกความคิดที่เกี่ยวข้องพุทธศาสนาไว้ดังนี้

๑. ความเชื่อเรื่องกรรม

^๒ บุญมี แผ่นแก้ว, ปรัชญา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ โอ.เอส.พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๐๙.

๒. ความเชื่อเรื่องเทวดาและวรรณกะษัตริย์ที่เป็นสื่อระหว่างเทวดากับมนุษย์ธรรมดา

๓. ความเชื่อเรื่องวิญญูสงสาร เวียนว่ายตายเกิด

๔. เน้นเรื่องความกตัญญูต่อผู้ที่ให้กำเนิด

เจ้าผู้ครองเมืองนานในชั้นหลังทุกพระองค์ต่างปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความเที่ยงธรรม มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี ได้ช่วยราชการบ้านเมืองสำคัญๆ หลายครั้ง หลายคราวด้วยกัน เช่น ช่วยราชการสงครามเมืองเชียงแสนในรัชกาลที่ ๑ ปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ใน รัชกาลที่ ๓ ช่วยราชการสงครามเมืองเชียงตุงในรัชกาลที่ ๔ และ ๕ เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้ทำนุบำรุง กิจการพระพุทธศาสนาในเมืองนาน ช่อมแซมวัดวาอารามต่างๆ อยู่เป็นนิจ ทำให้เมืองนานกลับคืนสู่ สันติสุขร่มเย็น

อะไรคือประโยชน์ของการศึกษาจริยศาสตร์วิहारวัดภูมินทร์

๑. ช่วยให้แยกแยะได้ออกถึงคำว่า ดี ชั่ว คนดี คนชั่ว จะได้เลือกปฏิบัติในสิ่งที่ดีที่สุด ทำให้รู้ว่ามนุษย์ที่สมบูรณ์เป็นอย่างไร? ทำให้เข้าใจตนเองและผู้อื่นตามความเป็นจริง เพื่อที่จะได้เข้ากับ ผู้อื่นได้ดีขึ้นและมีความสุขใจขึ้น

๒. ทำให้เข้าใจกฎศีลธรรมที่แท้จริง ที่จิตวิญญาณมนุษย์โหยหาเรียกร้องตลอดเวลา

๓. ทำให้เรามีหลักเกณฑ์ในการดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมาย คือ อุดมคติที่ตั้งไว้ ชีวิตไม่เป็น เหมือนปุยนุ่นที่ล่องลอยไปตามกระแสลม หรือกอสะวะที่สุดแต่กระแสน้ำจะพัดพาไป

อะไรคือจุดหมายสูงสุดของจริยศาสตร์ วิहारวัดภูมินทร์

ให้รู้จักความประพฤติที่ดั่งงามถูกต้องอันเป็นทฤษฎี จะได้ปฏิบัติให้ดั่งงามถูกต้อง เพื่อยกระดับจิตวิญญาณของมนุษย์ให้สูงส่งขึ้น หลุดพ้นจากสัญชาตญาณอย่างสัตว์โลกทั่วไป

ตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนา จริยศาสตร์มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับญาณวิทยา นั่นก็คือความสมบูรณ์ทางจริยะและความรู้มีความจำเป็นต่อกันและกัน ในอัครคณฺยสูตร แสดงว่าในหมู่ เทวดาและมนุษย์ ผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้ (วิชา) และความประพฤติ (จรณะ) เป็นผู้ประเสริฐสุด (วิชาจรณสมปนฺโน โส เสฏฺโฐ เทวมานุเส) ดังนั้น ทั้งความสมบูรณ์ทางจริยะและความรู้จึงเป็นสอง ด้านของความสมบูรณ์ที่แยกกันไม่ได้

๔.๓ วิเคราะห์จากแนวคิดเชิงพุทธสุนทรียศาสตร์

ฝาผนังเรื่องราวของพุทธประวัติ คันธกุมารและเนมิราชชาดก มีสิ่งที่น่าสนใจ ประทับใจ ที่สุดคือภาพบุคคลขนาดใหญ่เท่าตัวคน ที่อาจมีชีวิตอยู่จริงในเวลานั้นความใหญ่โตมหึมาของภาพ บุคคล ๖ ภาพ มิใช่จะทำให้คนชมต้องตะลึงเท่านั้น หากภาพวาดมี ความงดงามมากเพราะบรรยายถึง อารมณ์ การแต่งกาย ของหญิงชาย โดยเฉพาะสามารถถ่ายทอดอารมณ์ชีวิตชีวาและแสดงถึง สีสวรรค์

อ่อนช้อยได้เป็นอย่างดีภาพเหล่านี้ ส่วนมากเขียนอยู่บนบานประตู ซึ่งเมื่อเปิดประตูออก บานประตู จะบังภาพไปบางส่วน

พระพุทธศาสนาเป็นทั้งปรัชญาและศาสนาที่เพราะ ปรัชญาคือความรู้อันประเสริฐ ความรู้ชั้นยอด อันเกิดจากการศึกษา ค้นคว้าทดลอง พิสูจน์ จนพบความจริงอันสูงสุดหรืออันดีมีสาระจะเป็นความจริงอันไม่มีความจริงอื่นใดจะยิ่งกว่า เช่น อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาทและไตรลักษณ์เป็นต้น^๓ และพุทธปรัชญาเป็นส่วนที่กล่าวถึงข้อคิดในพุทธธรรม พุทธศาสนาสามารถนำเข้าไปเปรียบเทียบกับลัทธิปรัชญาได้ทุกลัทธิ ทั้งในแง่ความแตกต่างและความเหมือน

พุทธสุนทรียศาสตร์ มีรูปแบบดั้งเดิมที่มาจากแนวคิดสุนทรียศาสตร์แบบพราหมณ์ ๔ คือ เป็นสุนทรียศาสตร์แบบตะวันออก ซึ่งมีลักษณะอันเกิดจากสุนทรียะจินตนาการ ตั้งในวรรณกรรมและศิลปะอื่นๆ ล้วนเป็นรูปแบบของสุนทรียญาณทั้งสิ้น เช่น บทกวี จะสื่อสารทางความคิดต่อบรรดาการสร้างสรรค์งานศิลปะประเพณี ศิลปะดนตรี ศิลปะการแสดง ตลอดจนทัศนศิลป์ ต่างก็มีสาระทางอุดมคติว่าด้วยความงามในมุมมองเดียวกัน กล่าวคือ มีศิลปะเป็นสื่อที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยความตั้งใจ เพื่อเปลี่ยนแปลงโลกให้สวยงาม ไพเราะ สนุกสนาน น่าคิด น่าจดจำหรือน่าตื่นเต้น มากกว่าโลกเคยมีอยู่หรือเป็นอยู่ตามธรรมชาติ แม้ว่าพุทธสุนทรียศาสตร์ มีพื้นฐานแนวคิดเดียวกันแบบตะวันออกและอินเดียแต่การให้ความหมายว่า พุทธสุนทรียศาสตร์ เพื่อต้องการแยกเนื้อหาสาระที่แตกต่างกัน ในมิติและมุมมองต่างๆ จึงหมายถึง สุนทรียศาสตร์ที่ก่อให้เกิดรูปแบบศิลปะแฝงอยู่ใน ร่มเงาของพุทธศาสนา ซึ่งเป็นส่วนที่ถูกนำมาพอกพูนเป็นเปลือกห่อหุ้มแก่นภายใน อันเป็นสาระของสุนทรียศาสตร์และศิลปะของความเป็นพุทธเอง (Buddhist Arts) หรือแม้จะหมายถึงสาระอันแท้จริงของพุทธก็ยังถูกแปรเป็นทฤษฎีคำสอน(Dogma Precept) นิกาย สำนักกลุ่ม(Sects)สู่รูปแบบปฏิบัติบูชา(Cults) เป็นเฉพาะที่แตกต่างกันออกไป หากจับเอาความหมายของพุทธด้วยมุมมองปกติธรรมดาที่จะง่ายแต่ถ้าใครต้องการมองให้ลึกซึ้งมากกว่าก็ยากและลึกซึ้งตามสติปัญญาความสามารถของผู้นั่นเอง^๔

มิติและมุมมองดั้งเดิมของพุทธ ปฏิเสธต่อสิ่งที่ผลิตเพลินอันเกิดจากความงามและความสุนทรียะของโลก ซึ่งถือว่านอกจากจะไม่ใช่สิ่งอันเป็นสาระต่อสัจจะเบื้องต้น(Basic truth)กับชีวิตแล้วยังเป็นสิ่งที่หลงให้หลงไปตามความรู้สึกในขณะที่สัมผัส สิ่งดังกล่าวทั้งหมดควรหลีกเลี่ยงเสียไปสู่มิติธรรม นำชีวิตอันเป็นวิธีการหลุดพ้นทุกซี้ได้ ด้วยขอบเขตของศิลปะบริสุทธิ์ เป็นตัวกำกับซึ่งเป็นมิติธรรมดาในมุมมองดั้งเดิมของความเป็นศาสนา(Being Religion)แนวคิดนี้ว่าด้วยปรมาตม์ แต่หากลอง

^๓ ผศ. ประพัฒน์ โพธิ์กลางดอน, **ปรัชญาเบื้องต้น**, (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ ๒๕๕๐), หน้า ๘.

^๔ เครือจิต ศรีบุญนาถ, **สุนทรียภาพของชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญวัฒนา เอ็ดดูเคชั่น, ๒๕๕๒), หน้า ๑๓.

ปรับการมองจากแนวคิดที่ว่าด้วยศาสนา สู่นวนคิดของปรัชญา ก็เป็นศาสนาที่ไม่ใช่เรื่องลึกลับแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้ามกลับมีเหตุผลรองรับ พร้อมกับการนำมาพิสูจน์ เพื่อสัมผัสกับความจริงได้ทุกแง่มุมในเชิงปฏิบัติ ดังนั้นในแก่นแท้ของพุทธจึงไม่ได้หมายความถึงเฉพาะจิตและสิ่งที่มากระทบเท่านั้น แต่ยังมีตัวเชื่อมอันสำคัญระหว่างมุมมองของความเป็นจริงทางโลกหรือปรัชญากับความเป็นจริงทางธรรมหรือศาสนา นั่นคือ หลักจริยธรรม (Ethical Principles) สูงสุดของมนุษย์ จากความหมายของคำว่า เมตตา (Metta) ซึ่งเป็นความหมายในเชิงคุณค่าที่มีต่อตนเองและผู้อื่น รวมทั้งสรรพสัตว์ ซึ่งมีความลึกซึ้งทางด้านความคิดยิ่งกว่าจะนำความหมายแบบใดแบบหนึ่งมาเปรียบเทียบได้ และนี่คือมุมมองของสุนทรียศาสตร์แบบมนุษยนิยม และเป็นสุนทรียศาสตร์อันเกี่ยวเนื่องด้วยจริยธรรมและอารมณ์ แม้ว่าพุทธปรัชญา จะได้กล่าวถึงความงามไว้ในคัมภีร์ต่างๆ อันได้แก่พระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม ซึ่งมี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ และในคัมภีร์ทั้งในอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนาและบทความต่างๆ อีกมากมาย แต่อย่างไรก็ตามการจัดระบบที่เป็นแบบแผน(แบบตะวันตก) ทำให้การศึกษาพุทธสุนทรียศาสตร์ เป็นไปด้วยความลำบากต่อการศึกษาและการกล่าวถึงความงามในพุทธปรัชญานี้ ในหนังสือต่างๆ หรือบทความทางวิชาการต่างๆ ยังมีค่อนข้างจำกัดและแนวคิดในการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบระหว่างทฤษฎีต่างๆ ทั้งทางด้านแนวคิดแบบตะวันตกและแบบตะวันออกอย่างชัดเจนมีค่อนข้างน้อย

บทที่ ๕

สรุปผลผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษางานวิทยานิพนธ์เรื่อง วิเคราะห์คติเชิงปรัชญาในศิลปะน่าน : กรณีศึกษาเฉพาะ
วิหารวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา ๒ ประเด็น คือ ๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของของศิลปะน่านและวิหารวัดภูมินทร์ ๒) เพื่อวิเคราะห์คติเชิงปรัชญาของวิหารวัดภูมินทร์
มีผลสรุปได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ในวัตถุประสงค์ข้อที่ ๑ จากการศึกษาพบว่า เมืองน่านในอดีตเป็นนครรัฐขนาดเล็กกริม
แม่น้ำน่าน ก่อตัวขึ้นราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำน่านและแม่น้ำสาขาในหุบเขา
ทางตะวันออกของภาคเหนือ เริ่มปรากฏขึ้นราว พ.ศ.๑๘๒๕ ภายใต้การนำของพญาภูคาและในความ
เป็นเมืองเล็กงดงามด้วยสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาเมืองน่าน ยังสะท้อนให้เห็นการผสมผสานทาง
ศิลปวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ทั้งด้านการเมือง การปกครอง ศาสนา รวมทั้งวิทยาการด้านต่างๆ
กับกรุงสุโขทัย ล้านนา พุกามและล้านช้าง โดยยังคงเอกลักษณ์ของความเป็นพื้นถิ่นน่านไว้ได้อย่างสง่า
งดงาม

ศิลปะเมืองน่าน สามารถจำแนกออกตามความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบออกเป็น ๔
ประเภท ดังนี้

ประเภทระยะที่ ๑ ระหว่างกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ พ.ศ.๑๙๙๒ ซึ่งศิลปกรรมได้รับ
อิทธิพลมาจากศิลปะแบบสุโขทัย เพราะมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับอาณาจักรสุโขทัยทั้งในฐานะ
ของหัวเมืองประเทศราชและความสัมพันธ์ทางเครือญาติ

ประเภทระยะที่ ๒ หลังจากสุโขทัยรวมกับอยุธยา มีการยกทัพตีเมืองน่าน ถูกผนวกเข้ากับ
อาณาจักรล้านนา จึงทำให้งานประติมากรรมและสถาปัตยกรรมเป็นศิลปะแบบเชียงใหม่

ประเภทระยะที่ ๓ อยู่ในช่วง พ.ศ.๒๑๐๓-๒๓๒๖ ยุคพม่าครองล้านนาพระพุทธรูป
ขาดการเอาใจใส่ดูแลและพุทธศิลป์ขาดความประณีต

ประเภทระยะที่ ๔ เมืองน่านเข้าเป็นขอบขัณฑสีมาแห่งรัตนโกสินทร์ บ้านเมืองสงบสุข
เจ้าเมืองขุนนางทั้งหลายมีเวลาทำนุบำรุงบ้านเมืองและพระพุทธรูป งานพุทธศิลป์ฟื้นฟู มีงานศิลปะ

และรูปแบบงานที่มีความหลากหลายและคติความเชื่อไปในแนวทางถวายไว้เป็นพุทธบูชาแก่พระพุทธรูปเป็นส่วนใหญ่

ความสำคัญของวัดภูมินทร์ เดิมชื่อ"วัดพรหมมินทร์"เป็นวัดที่แปลกกว่าวัดอื่นๆ คือโบสถ์และวิหารสร้างเป็นอาคารหลังเดียวกันประตูไม้ทั้งสี่ทิศแกะสลักลวดลาย โดยช่างฝีมือล้านนาสวยงามมาก นอกจากนี้ฝาผนัง แสดงถึงชีวิตและวัฒนธรรมของยุคสมัยที่ผ่านมาตามพงศาวดารของเมืองน่าน วัดภูมินทร์สร้างขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ.๒๑๓๙ โดยมีผู้มีจิตศรัทธาในพระพุทธศาสนา คือ พระเจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ เจ้าผู้ครองเมืองน่านได้สร้างขึ้นหลังจากที่ครองนครน่านได้ ๖ ปี มีปรากฏในคัมภีร์เมืองเหนือว่าเดิมชื่อ "วัดพรหมมินทร์" ซึ่งเป็นชื่อของเจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์ผู้สร้างวัด แต่ตอนหลังชื่อวัดได้เปลี่ยนไปจากเดิมเป็นวัดภูมินทร์

ภายในวิหารมีภาพจิตรกรรมฝาผนัง แสดงเรื่องราวชาดก วิถีชีวิตตำนานพื้นบ้านและความเป็นอยู่ของชาวน่านในอดีต ได้แก่ การแต่งกายคล้ายผ้าซิ่นลายน้ำไหล การทอผ้าด้วยกี่ทอมือ การติดต่อซื้อขายกับชาวต่างชาติ สิ่งน่าสนใจอีกอย่างหนึ่ง คือ บานประตูแกะสลักเป็น ๓ ชั้น บนไม้สักทองแผ่นเดียวขนาดใหญ่ ความหนาของไม้ประมาณ ๔ นิ้วสลักเป็นลวดลายเครือเถา ที่ทั้งดอกและมีผลระย้า รวมทั้งสัตว์นานาชนิด ฝีมือช่างเมืองน่าน ในลักษณะการจำลองแผนภูมิจักรวาลตามความเชื่อแห่งพุทธศาสนา โดยมีพระประธานจตุรทิศปางมารวิชัย ๔ องค์ หันหน้าออกสู่ประตูทั้ง ๔ ทิศ ประดิษฐานอยู่ภายใน และมีนาคสะดุ้งขนาดใหญ่แห่แหนพระอุโบสถเทินไว้กลางลำตัว ที่เปรียบเสมือนการอุ้มชูพระพุทธศาสนาให้คงอยู่สืบไปนั่นเอง

ในวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒ พบว่า

๑) วิเคราะห์เชิงสุนทรียศาสตร์ พระอุโบสถนี้ไม่ว่าจะเดินขึ้นบันไดทิศไหนก็จะพบพระพักตร์ของพระพุทธรูปทุกด้าน มีภาพที่น่าสนใจอยู่หลายภาพที่วาดด้วยความงามและสิ่งทั้งในงานศิลปะและในธรรมชาติการเขียนภาพ แสดงออกทางสุนทรียภาพโดยศิลปินน่านศึกษาประสบการณ์คุณค่าความงามและมาตรฐานในการวินิจฉัยแล้วลงมือวาดให้เห็นเป็นรูปธรรม เช่น ภาพเด่น ของภาพปู่ม่าน ย่าม่าน ซึ่งเป็นคำเรียกผู้ชายผู้หญิงชาวไทลื้อในสมัยโบราณกระซิบสนทนากัน ผู้ชายสักหมึก ผู้หญิง แต่งกายได้ลืออย่างเต็มยศ ภาพวาดของ หนุ่มสาวคู่นี้มีความประณีตมาก เป็นความงามที่มนุษย์สามารถสัมผัสได้ ภาพนี้ได้รับการยกย่องว่าเป็นภาพที่งามเป็นเยี่ยมของวัดภูมินทร์

๒) วิเคราะห์เชิงจริยศาสตร์ พบว่าจากชาดกเรื่องคัทธกุมารได้บำเพ็ญสะสมบุญกุศลช่วยคนที่เดือดร้อนไปทุกหนระแหง เพื่อที่จะสั่งสมบุญบารมีในการที่กลับไปเสวยชาติเป็นพระพุทธเจ้า ในกาลต่อมานั้น ช่างเขียนได้นำเรื่องราวที่เคยได้ฟังในเวลานั้นนำมาถ่ายทอดเป็นจิตรกรรมฝาผนังภายในวัด เพื่อที่จะแอบสอนชาวบ้านให้รู้จักทำความดี ผ่านเรื่องราวของชาดกเรื่องนี้ได้อย่างแยบยลเลยทีเดียว สามารถเข้าใจได้ทุกเพศทุกวัย ซึ่งได้แทรกความคิดที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาหรือศีลธรรมบางส่วนไว้ดังนี้

๑. ความเชื่อเรื่องกรรม

๒. ความเชื่อเรื่องเทวดาและวรรณะกษัตริย์ที่เป็นสื่อระหว่างเทวดากับมนุษย์ธรรมดา

๓. ความเชื่อเรื่องวิภูษะสงสาร เวียนว่ายตายเกิด

๔. เน้นเรื่องความกตัญญูต่อผู้ที่ให้กำเนิดฝาผนังเรื่องราวของพุทธประวัติ คันธกุมารและเนมิราชชาดก เป็นนิทานชาดก ที่มุ่งสอนให้คนทำความดี ช่างวาดได้สอดแทรกภาพวิถีชีวิตของชาวน่านในอดีต มีสิ่งที่น่าสนใจ ประทับใจที่สุด

เจ้าผู้ครองเมืองน่านในชั้นหลังทุกพระองค์ต่างปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความเที่ยงธรรม มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี ได้ช่วยราชการบ้านเมืองสำคัญๆ หลายครั้งหลายคราด้วยกัน เช่น ช่วยราชการสงครามเมืองเชียงแสนในรัชกาลที่ ๑ ปราบบกฏเจ้าอนุวงศ์ในรัชกาลที่ ๓ ช่วยราชการสงครามเมืองเชียงตุงในรัชกาลที่ ๔ และ ๕ เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้ทำนุบำรุงกิจการพระพุทธศาสนาในเมืองน่าน ซ่อมแซมวัดวาอารามต่างๆ อยู่เป็นนิจ ทำให้เมืองน่านกลับคืนสู่สันติสุขร่มเย็น

๓) วิเคราะห์เชิงวัฒนธรรมจังหวัดน่าน

ภาพฝาผนังส่วนหนึ่ง มีการสื่อด้านวัฒนธรรม วิถีชีวิต เช่น ธรรมเนียมการอยู่ข่วงของชาวไทลื้อ พ่อแม่จะอนุญาตให้หนุ่มสาวพบปะกันที่ชานบ้านในเวลาค่ำ ขณะหญิงสาวกำลังปั่นฝ้าย หรือ “อยู่ข่วง” หากสาวเจ้าตกลงปลงใจด้วยก็จะจัดพิธีแต่งงาน หรือที่เรียกว่า “เอาค่าไป ปองกัน” หรือเป็นทองแผ่นเดียวกัน การค้าขายแลกเปลี่ยนในชุมชน ภาพชาวพื้นเมือง ซึ่งอาจเป็นชาวเขา “เปืออะ” ของป่าบศรีษะ เพื่อนำมาแลกเปลี่ยนกับคนเป็นต้น

ภาพบุคคลขนาดใหญ่เท่าตัวคน ที่อาจมีชีวิตอยู่จริงในเวลานั้น ความใหญ่โตมหึมาของภาพบุคคล ๖ ภาพมิใช่จะทำให้คนชมต้องตะลึงเท่านั้น หากภาพวาดมีความงดงามเพราะบรรยายถึงอารมณ์ การแต่งกาย ของหญิงชาย โดยเฉพาะสามารถถ่ายทอดอารมณ์ชีวิตชีวาและแสดงถึงลีลาอันอ่อนช้อยได้เป็นอย่างดี ภาพเหล่านี้ส่วนมากเขียนอยู่บนบานประตู ซึ่งเมื่อเปิดประตูออก บานประตูจะบังภาพไปบางส่วน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาเฉพาะวัดภูมินทร์ หากจะมีการศึกษาศิลปะน่านต่อไป สามารถศึกษาได้อีกหลายประเภทในงานวิจัยต่อไป

๑. ให้มีการศึกษาวิเคราะห์ทางด้านสถาปัตยกรรมเชิงท่องเที่ยวอนุรักษ์วัฒนธรรมจิตรกรรมฝาผนัง

๒. ให้มีการศึกษาวิเคราะห์เหตุการณ์ทางการเมืองการปกครองของจังหวัดน่าน ผ่านจิตรกรรมฝาผนังที่วัดภูมินทร์ ในมิติต่างๆ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยศิลปากร. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. มังคลัตถทีปนี (แปล). เล่ม ๒ กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

คัมภีร์เมืองน่าน: โบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะและหนังสือปุมประวัติวัตถุมินทร์.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บริษัทบ้านไม้ตรี พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๖.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กำจร สุนพงษ์ศรี. สุนทรียศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บริษัททวิ พริน
(๑๙๙๑) จำกัด, ๒๕๕๖.

กิตติพงษ์ บุญเกิด. การศึกษาคติภูมิจักรวาลในงานสถาปัตยกรรม. รายงานการศึกษาตามหลักสูตร
ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) มหาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓.

คณะกรรมการการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี. ประชุมศิลาจารึกภาค ๑
กรุงเทพมหานคร, ๒๕๑๒.

เครือจิต ศรีบุญนาค. สุนทรียภาพของชีวิต. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เอิร์ดเวฟ เอ็ดดูเคชั่น, ๒๕๔๒.

จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา. จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน การศึกษาคั้งลำสุด.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมืองโบราณ) ,ปีที่ ๒๙, ฉบับที่ ๔ ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๔๖.

ชะลูด นิยมเสมอ. องค์ประกอบศิลปะ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๑.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. ปรัชญาประวัติศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนา
พานิช จำกัด, ๒๕๒๗.

ฐากร อังกรวัฒนกุล. ปุมประวัติวัตถุมินทร์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บริษัทบ้านไม้ตรี พับลิช
ชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๖.

ดร.จี. ศรีนิवासัน. สุนทรียศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒ นครปฐม: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

เดือน คำดี. พุทธปรัชญา, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔.

เทพศิริ สุขโสภา. ความเข้าใจเกี่ยวกับศิลปะ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๑๘.

- น.ณ.ปากน้ำ. **บันไดเข้าถึงศิลปะ**. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๐๘.
- นรินทร์ เหล่าอารยะ. **เอกลักษณ์น่า**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มรดกล้านนา, ๒๕๕๓.
- นำชัย เต็มศิริเกียรติ. **พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นันทพันธ์, ๒๕๕๓.
- บุญมี แทนแก้ว. **ปรัชญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๖.
- ประพัฒน์ โปธิ์กลางดอน. ผศ. **ปรัชญาเบื้องต้น**. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๕๐.
- ประไพ วิริยะพันธ์. **วัตถุมินทร์และวัดหนองบัว**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๒๙.
- ประเสริฐ ศีลรัตน์. **ความเข้าใจในศิลปะ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนส์ไตร์, ๒๕๒๕.
- พระราชดำรัสในคราวเสด็จพระราชดำเนินเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร พ.ศ.๒๕๑๐
วารสารโบราณคดี. ปีที่ ๒ (ฉบับที่ ๒,๒๕๑๖).
- พระราชวรมณี. **ปรัชญากรีก บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**. พิมพ์ครั้งที่ ๔ กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๒.
- พัชรินทร์ สุขประมุข. **มรดกท้องถิ่นน่า**. น่า: สำนักพิมพ์องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่า, ๒๕๕๒.
- พิสิฎฐ์ โคตรสุโพธิ์. **ภูมิปัญญาครน่าน: เอกสารโบราณอันซีนเมืองน่า**. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์บริษัท ทรีโอ แอดเวอร์ไทซิ่ง แอนด์ มีเดีย จำกัด, ๒๕๕๘.
- พิระพงศ์ สุขแก้ว. **สุนทรียศาสตร์บนฝาผนัง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปราชญ์สยาม, ๒๕๔๙
- มัย ตะดียง. ผศ. **สุนทรียภาพทางทัศนศิลป์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มิตรสัมพันธ์กราฟฟิค จำกัด, ๒๕๕๒.
- มาโนช กงกชนันท์. **หลักการออกแบบ เล่ม ๒**. พระนคร: คณะมัณฑนศิลป์จัดพิมพ์. ม.ป.ป.
- มารุต อมรานนท์. **อิทธิพลศิลปะจีนที่มีต่อลวดลายล้านนา**. ในวารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร.ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๒๒.
- ไมตรี ลิ้มปชาติ. **สบายๆที่เมืองเก่าน่าน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บริษัท ไมตี้ โพลว จำกัด, ๒๕๕๗.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๖ กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด, ๒๕๓๙.
- ลำจุล ฮวบเจริญ. **เกร็ดพงศาวดารล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ The Knowledge Center, ๒๕๕๐.
- วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์. **วิหารล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๕.
- วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์. **วิหารล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๔
- วรศักดิ์ จรุงรัตนพงศ์. **Go น่า**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ท่องเที่ยวโลก, ๒๕๕๓.

วินัย ปราบริปู. **จิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์-วัดหนองบัว**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ บริษัท ๒๑
เซ็นจูรี จำกัด, ๒๕๕๗.

ศ.ดร.สันติ เล็กสุขุม. **ศิลปะภาคเหนือ หรือภูเขายักษ์-ล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ,
๒๕๕๕.

ศุภสิน สารพันธ์. **ศิลปะไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๕.

สงวน รอดบุญ. **พุทธศิลป์สุโขทัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓.

สงวน รอดบุญ. รองศาสตราจารย์. **พุทธศิลปะลาว**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สาย
ธาร, ๒๕๕๕.

สายันต์ ไพรชาญจิตร. **การฟื้นฟูพลังชุมชน ด้วยการจัดการทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์: แนวคิด
วิธีการ และประสบการณ์จากจังหวัดน่าน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๗.

สิทธิศักดิ์ ธงเงิน. **เรื่องเล่า เจ้าเมืองน่าน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หจก.อิงค์
เบอร์รี่, ๒๕๕๘.

สุรพล ดำริห์กุล. **แผ่นดินล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๕๕.

สุรศักดิ์ ศรีสำอาง. **เมืองน่าน: โบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๐.

เสฐียรโกเศศ. (เรียบเรียงจากคำอธิบายและความเห็นของศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี) **ศิลปะ
สังเคราะห์**. พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๕.

ห้างหุ้นส่วนจำกัดดุฒม์จำเริญ. **การขุดค้นทางโบราณคดีที่วัดหนองบัว บ้านหนองบัว หมู่ที่ ๕ ตำบล
ป่าคา อำเภอน้ำหนาว จ.น่าน**. รายงานประกอบสัญญาจ้าง เลขที่๓ /๒๕๓๙ (เอกสารอัด
สำเนา).

อารี สุทธิพันธุ์. **ศิลปะที่มองเห็น**. พระนคร: โรงพิมพ์บพิธ, ๒๕๑๖.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

ฉลองเดช คุณานูมาต. “การศึกษาแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาจากงานจิตรกรรม
ล้านนาเพื่อการสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัย”. **วิทยานิพนธ์ดุขฎิบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๕๙.

นางกัญญมณต์ กัณทพงษ์. “การศึกษาวิเคราะห์หลักสุนทรียศาสตร์ในภาพเขียนเซ่น”. **วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. สาขาปรัชญา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๕.

นางฉัตรสุรางค์ แก้วเป็นทอง. “การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบจิตรกรรมฝาผนังวัดภูมินทร์กับจิตรกรรมฝาผนังวัดหนองบัว”. **วิทยานิพนธ์ศิลปมหาบัณฑิต** สาขาวิชาทัศนศิลป์ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖.

นางสาวเดือนรุ่งฟ้า เพ็ญไพสิฐ. “การศึกษาวិเคราะห์สุนทรียศาสตร์ในผลงานจิตรกรรมของอาจารย์วินันท์กว้าง”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาปรัชญา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

นางสาวมณีพรรณ เสกธีระ. “การศึกษาลักษณะเรื่องความงามในคัมภีร์พระพุทธรูปศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาปรัชญา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระไพโรจน์ ปลูกญาโก (ทองจา). “การศึกษาวิเคราะห์คุณค่าทางสุนทรียในศิลปะลายสักของนายบุญเลิศ อนุศรี ตำบลบ้านกง อำเภอหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาปรัชญา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระมหาชินทร์ สุขมงคล (อินทร์มนตรี). “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องพุทธสุนทรียศาสตร์บนจิตรกรรมฝาผนังในวัดสุทัศนเทพวราราม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาปรัชญา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระมหารังสรรค์ กิตติปัญญา (ใจหาญ). “การศึกษาวิเคราะห์สุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** สาขาวิชาปรัชญา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พิมพ์ภาภรณ์ เครื่องกำแหง. “สุนทรียศาสตร์ในพระสูตรตันตปิฎก”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาปรัชญา. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๑.

(๓) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ :

Blog Gang. **ป่าแอ้ววัดเมืองน่าน**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.bloggang.com> [๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๙].

Goto Know. **วาทิน ศานต์ สันติ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org>, [๒๔ กรกฎาคม ๒๕๕๙].

ไทยกู๊ดวิวดอทคอม. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.thaigoodview.com/node/40313>, [๑๕ มกราคม ๒๕๖๐].

เมืองน่านบ้านเฮา. [ออนไลน์],แหล่งที่มา: <https://sites.google.com>, [๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๙].

ล่องแม่น้ำโขง สุ่มรดกโลก น่าน-หลวงพระบาง. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.lannatouring.com>. [๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๙].

- ลานนาทัวร์ริง. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :<http://www.lannatouring.com>. [๑๕ มกราคม ๒๕๖๐].
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org> . [๑๖ มกราคม ๒๕๖๐].
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org>. [๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๙].
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. **อานันทวิหาร**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org>. [๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๕๙].
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org>. [๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๙].
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org>. [๑๓ กันยายน ๒๕๕๙].
- เว็บไซต์พุทธร. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.phuttha.com>, [๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๙].
- แวะชมสมบัติศิลป์อนุสาร อ.ส.ท. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:<http://artontheway.blogspot.com> [๑๓ กันยายน ๒๕๕๙].
- สยามทูเว็บดอทคอม. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://tui11.siam2web.com>, [๑๓ กันยายน ๒๕๕๙].
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดน่าน. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://province.m-culture.go.th>, [๑๓ กันยายน ๒๕๕๙].
- แหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดน่าน. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://province.m-culture.go.th>, [๑๓ กันยายน ๒๕๕๙].

๒. ภาษาอังกฤษ

(I) Books:

Plato Laws trans. **R.G. Bury**. 2 vols. Loeb Library. London, 1926.

Sunthorn Na-Rangsi. **The Buddhist Concepts or Karma and Rebirth**. Bangkok: Mahamkut Rajavidyalaya Press, 1976/2519).

ภาคผนวก

รูปภาพปฏิมากรรมและจิตรกรรมของวิหารวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน
(รายละเอียดคำอธิบายใต้ภาพแต่ละรูปภาพ)

ภาพที่ ๑ ลักษณะคล้ายตัวอาคารวางอยู่บนนาคสองตัวที่วางตัวตามแนวทิศเหนือ-ใต้ โดยส่วนหัวนาคอยู่ทางทิศเหนือบันไดทางขึ้นสู่วิหารมีทั้งสี่ด้าน

ภาพที่ ๒ โดยด้านทิศเหนือมีราวบันไดรูปพญานาค ทอดลำตัวพาดผ่านพระอุโบสถและทางพญานาค ผ่านออกมาหน้ามุขด้านทิศใต้

ภาพที่ ๓ หน้ามุขพระอุโบสถด้านทิศตะวันออกกลางลำตัวพญานาค

ภาพที่ ๔ ส่วนของหางพญานาคด้านทิศใต้

ภาพที่ ๕ ในขณะที่บันไดทางทิศตะวันตกและตะวันออกเป็นรูปตัวหงา

ภาพที่ ๖ เสน่ห์ของวัดภูมินทร์อีกจุดหนึ่งคือ ส่วนลำตัวพญานาคด้านทิศเหนือและได้ยกสูงขึ้นทำเป็นซุ้มประตูโค้งเพื่อให้เดินผ่านทะลุได้

ภาพที่ ๗ มีความเชื่อกันว่าหากใครลอดซุ้มประตูใต้ลำตัวพญานาคนี้แล้วจะได้กลับมาเมืองน่านอีก

ภาพที่ ๘

ภาพที่ ๙ หลังคาจัตุรมุข เป็นชั้นลด ๓ ชั้นที่ยอดกลางหลังคาวิหารมีหางนาของสันหลังคาทั้งสี่ด้านไปรวมกันและประดับฉัตรข้างบน เช่นเดียวกับหลังคาวิหารที่วัดพระธาตุแช่แห้ง นับว่าเป็นเอกลักษณ์ของการตกแต่งส่วนหลังคาสถาปัตยกรรมล้านนาในระยษนั้น สันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลจากศิลปะล้านช้าง

ภาพที่ ๑๐ ศิลปะตกแต่งโดยรวมของวิหารวัดภูมินทร์ เป็นรูปแบบผสมผสานระหว่างศิลปะล้านนา คือเมืองน่านและศิลปะจากเมืองใต้กรุงรัตนโกสินทร์ในช่วงปลายรัชกาลที่ ๔ ถึงต้นรัชกาลที่ ๕ แห่งราชวงศ์จักรี เช่น ชุ่มประตูทางเข้าทั้งสี่ด้าน มีลักษณะคล้ายกับชุมเรือนยอดทรงมณฑปในศิลปะรัตนโกสินทร์ สันนิษฐานว่าอาจสร้างเลียนแบบ แต่ในรายละเอียดและองค์ประกอบได้สอดแทรกความเป็นท้องถิ่นล้านนาไว้อย่างเด่นชัด

ภาพที่ ๑๑ ลักษณะที่เป็นแบบท้องถื่นได้แก่ ตัวโคงที่มีแผนผังยกเก็จมากกว่าการย่อมุม ส่วนยอดที่เป็นชั้นลดซึ่งเลียนแบบจากตัวประตูด้านล่าง แต่ทำช่องว่างระหว่างชั้นสั้นมากเพราะต้องการให้คล้ายชั้นลดของภาคกลาง

ภาพที่ ๑๒ ตลอดจนยอดรูปบัวตูมซึ่งแตกต่างจากเรือนยอดซุ้มประตูภาคกลางอย่างชัดเจน ส่วนลายปูนปั้นประดับกระจกยังคงลักษณะลายท้องถื่นได้เกือบทั้งหมด

ภาพที่ ๑๓ ที่เสาชานบาลข้างซุ้มประตูทุกด้าน มีลายปูนปั้นประดับกระจกเป็นลายพุ่มไบเทศ ด้านล่างสุดมีลายกรวยเชิง เข้าใจว่าได้รับอิทธิพลของศิลปะรัตนโกสินทร์

ภาพที่ ๑๔ ลายประดับหน้าบันพระอุโบสถทุกด้านเป็นลายก้านต่อดอก ก้านเหล่านี้วางเลื้อยไปตามจันทระและพื้นที่ของทรงสามเหลี่ยม ปลายก้านประดับด้วยลายดอกทรงไบเทศหรือลายดอกกลมบริเวณกลีบดอกประดับกระจกสีต่างๆกัน โดยพื้นหลังของหน้าบันทั้งหมดประดับกระจกสีเงิน ถึงแม้ว่าลายดอกต่างๆนั้นจะมีอิทธิพลภาคกลางอยู่มาก แต่เทคนิคการประดับกระจกสีเป็นลักษณะท้องถิ่น ซึ่งอาจได้รับอิทธิพลจากศิลปะลาวที่หลวงพระบางอยู่บ้าง เป็นลายปูนปั้นประดับกระจก

ภาพที่ ๑๕ อุโบสถวัดภูมินทร์มีศิลปกรรมที่ทรงคุณค่าหลากหลายแขนง อันได้แก่ ภาพจิตรกรรมฝาผนัง ลงรักปิดทอง ประดับกระจก ลายปูนปั้นและการแกะสลักไม้ สภาพปัจจุบันได้รับการบูรณะให้อยู่ในสภาพดี แต่ภาพจิตรกรรมได้หลุดลอกไปหลายส่วน

ภาพที่ ๑๖ ตรงใจกลางพระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยขนาดใหญ่สี่องค์ ประทับนั่งบนฐานชุกชี หันพระพักตร์ออกด้านประตู ทั้งสี่ทิศ เบื้องพระปฤษฎางค์ชนกัน ลักษณะพระพุทธรูปที่ปรากฏในปัจจุบันได้รับการบูรณะขึ้นมาใหม่จนไม่สามารถเปรียบเทียบยุคสมัยทางศิลปะได้เพราะวัดภูมินทร์ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ ในสมัยพระเจ้าอนันตวรฤทธิเดช ซึ่งใช้เวลาในการบูรณะยาวนานกว่า ๘ ปี (พ.ศ.๒๔๑๐-๒๔๑๗) ลักษณะแผนผังที่เป็นแกนกลางรับน้ำหนักหลังคาแบบนี้เป็นโครงสร้างที่นิยมสร้างกันมากในศิลปะพม่าที่เมืองพุกามเรียกว่า กุพญา

ภาพที่ ๑๗ เหนือแกนกลางที่พระปฤษฎางค์ของพระพุทธรูปชนกัน เป็นเสารับน้ำหนักหลังคา ซึ่งวิหารที่มีเสากลางรับน้ำหนักหลังคาแบบนี้ เป็นโครงสร้างอาคารที่นิยมสร้างกันมากในศิลปะพม่าที่พุกามตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นมา

ภาพที่ ๑๗ แต่จากสภาพแกนกลางรูปสี่เหลี่ยมย่อเก็จกับเสาบัวกลมประกอบบ้องค์ระฆังเล็กๆ รับน้ำหนักหลังคานั้น ดูแล้วไม่ค่อยเข้ากัน เข้าใจว่าหลังคาพระวิหารหลังเดิมก่อนบูรณะคงเตี้ยกว่าพระวิหารในปัจจุบัน

ภาพที่ ๑๘ ลวดลายปูนปั้นประดับกระจกลายกรูยเชิง รอบเสากลมภายในพระอุโบสถ

จิตรกรรมฝาผนังภายในของวิหารวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน

รูปที่ ๑ ด้านบน , รูปที่ ๒, ๓ ด้านล่าง เป็นผนังด้านทิศเหนือของวิหารวัดภูมินทร์ เป็นเรื่องคัทธกุมารชาตกและพุทธประวัติและสอดแทรกศิลปะล้าไปกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมของชาวน่าน สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ.๒๔๑๐-๒๔๑๗ ในสมัยพระเจ้าอนันตวรฤทธิเดช เจ้าผู้ครองนครน่าน (ตรงกับช่วงรัชกาลที่ ๕) ทั้งยังมีมุมมองและแนวคิดที่ทันสมัย รู้จักนำสีสันทมาใช้ เช่น สีแดง ฟ้ำ ดำ น้ำตาลเข้มและมีวิธีลงสีแปรงคล้ายภาพวาดสมัยใหม่

รูปที่ ๒ ด้านบน เป็นผนังด้านทิศเหนือด้านซ้าย

รูปที่ ๓ ด้านบน เป็นผนังด้านทิศเหนือด้านขวา

รูปภาพที่ ๔ ด้านบน, รูปที่ ๕ ด้านล่าง เป็นผนังด้านทิศตะวันตกของวิหารวัดภูมินทร์ ด้านบนเขียนเป็นภาพพระพุทธเจ้าในปางปรินิพพาน ล้อมรอบด้วยพระสาวกที่แสดงอาการเศร่ำโศก ส่วนผนังด้านล่างเขียนเรื่องเนมิราชชาดก

รูปภาพที่ ๕ ด้านบน

รูปภาพที่ ๖ เป็นผนังด้านทิศใต้ ของวิหารวัดพนม เป็นรูปพระพุทธเจ้าประทับนั่งปางมารวิชัย มีพระสาวกนั่งประนมมืออยู่ด้านข้าง ตอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนาเล่าเรื่องคันทนกุมารชาดก

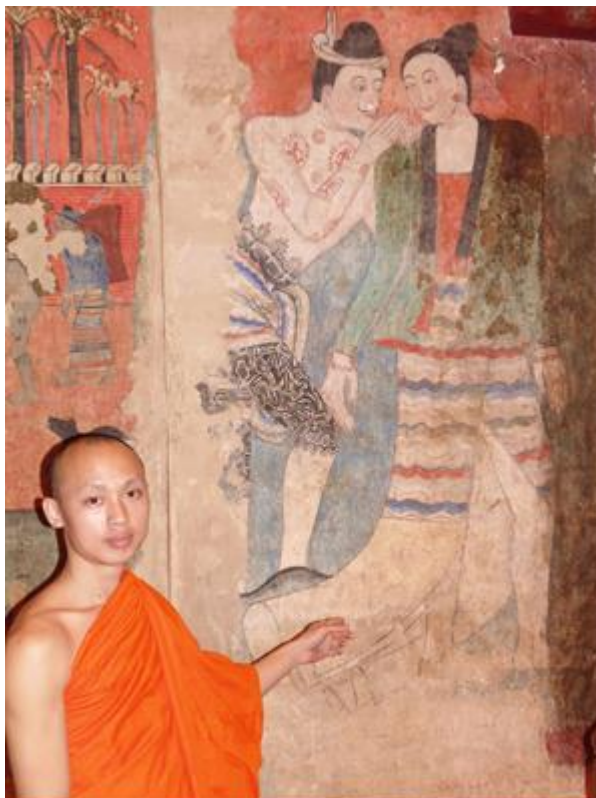
รูปภาพที่ ๗ ด้านบนห่มสาวชาวเมืองแต่งตัวเต็มยศกับวัฒนธรรมการสืบทอดหรือซิการ์ของชาวล้านนา

รูปภาพที่ ๘ ด้านบน เป็นผนังด้านทิศตะวันออก ของวิหารวัดถุนินทร์ เป็นรูปพระพุทธเจ้าประทับนั่งปางมารวิชัย ตอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนาเล่าเรื่องคันทนกุมารชาดก

รูปภาพที่ ๙ ด้านบน เล่าเรื่องคันทนกุมารชาดก

รูปภาพที่ ๑๐ ด้านบน ภาพที่ได้รับการยกย่องว่าสวยงามที่สุด คือ ภาพปุ่มาแล้ว ม่าม่าน มีคนให้ฉายาว่า "กระซิบรัก"และคำว่า "มาแล้ว" ในภาษาล้านนาใช้เรียกดินแดนพม่าและชาวพม่าและบางที่ยังใช้เรียกชาติพันธุ์ไทหรือ"ไต" อย่างชาวไทยใหญ่หรือ"ไตหลวง" ที่อาศัยในที่ราบสูงฉาน ซึ่งเป็นเขตอิทธิพลของพม่าหรือ"มาแล้ว" ส่วนคำว่า "ปุ่" และ "มาแล้ว" ในภาษาล้านนามิได้หมายถึงผู้เฒ่าผู้แก่เสมอไป ในบางครั้งอาจใช้เป็นคำสรรพนามเรียกผู้ชายและผู้หญิง "ปุ่ม่ามาแล้ว" ในที่นี้ จึงอาจหมายถึง "หนุ่มมาแล้วสาวมาแล้ว" ก็ได้

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระจตุรวิทย์ โฆสิตมงคล (เชียงใหม่)
- เกิด : วันจันทร์ ที่ ๕ เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๓
- สถานที่เกิด : บ้านห้วยม่วง ต.แสนทอง อ.ท่าวังผา จ.น่าน
- การศึกษา : - นักธรรมชั้นเอก
- จบปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (พุทธศิลปกรรม), พ.ศ. ๒๕๕๘
- บรรพชา : ๒๘ เมษายน ๒๕๕๐
- อุปสมบท : ๑๘ มิถุนายน ๒๕๕๓
- หน้าที่ : เป็นกรรมการสนามหลวงแผนกธรรม
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดพันตอง ต.ช้างกลาง อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๕๐๑๐๐